

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKİYE'DE TİCARİ LIBERALİZASYON VE
EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: AMPİRİK BİR
ANALİZ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN HAZIRLAYAN
PROF. DR. ALİ ŞEN BURCU GÜN AKSOY

MALATYA, 2017

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE’DE TİCARİ LIBERALİZASYON VE EKONOMİK
BÜYÜME İLİŞKİSİ: AMPİRİK BİR ANALİZ**

Burcu GÜN AKSOY

Danışman

Prof. Dr. Ali ŞEN

Yüksek Lisans Tezi

Malatya, 2017

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE'DE TİCARİ LIBERALİZASYON VE
EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: AMPİRİK BİR
ANALİZ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

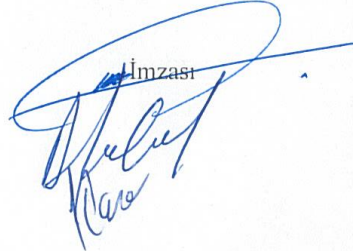
DANIŞMAN
PROF. DR. ALİ ŞEN

HAZIRLAYAN
BURCU GÜN AKSOY

Jürimiz 28.07.2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu yüksek lisans tezi (oybirliği /oyçokluğu) ile başarılı bulunarak İktisat Anabilim Dalı'nda yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyelerinin Unvan Ad Soyadı

1. Prof. Dr. Ali ŞEN
2. Doç. Dr. Tayfur BAYAT
3. Yard. Doç. Dr. İzzet TAŞAR

İmzası

İNönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ..... tarih ve
..... sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Ali ŞEN danışmanlığında hazırlamış olduğum **Türkiye’de Ticari Liberalizasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Ampirik Bir Analiz** isimli yüksek lisans tezimin bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlanılan bütün kaynakları metin içinde ve kaynakçada uygun bir şekilde göstermiş olduğumu belirtir, onurumla doğrularım.

Burcu GÜN AKSOY

Türkiye’de Ticari Liberalizasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Ampirik Bir Analiz

Yüksek Lisans Tezi

Burcu GÜN AKSOY

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ali ŞEN

Haziran, 2017- XI+ 99 Sayfa

ÖZET

1980’li yıllarda küreselleşme süreci ile ortaya çıkmaya başlayan liberal politikalar, pek çok ülkeyi etkisi altına almıştır. Özellikle ekonomik alanda etkileri hissedilen küreselleşme olgusu, liberalizasyon olgusunu, liberalizasyon ise ticari liberalizasyon kavramını ortaya çıkarmıştır. Teorik temelleri köklü bir geçmişe dayanan ticari liberalizasyon düşüncesi, özellikle 1970li yılların başında Bretton-Woods sisteminin çöküşü ile önem kazanmış, 1980li yılların ikinci yarısı ve 1990’lı yıllar içerisinde tüm dünyaya yayılmıştır.

Bu çalışmanın amacı yaşanan küreselleşme süreciyle birlikte ticari liberalizasyonun Türkiye’nin ekonomik büyümesi üzerindeki etkilerini incelemektir. Türkiye ekonomisinde uygulanan ticari liberalizasyon politikalarının ekonomik büyüme oranları üzerinde yol açtığı etkiler, yıllık veriler ile incelenmiştir. Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde öncelikle ticari liberalizasyon kavramsal olarak ele alınmış sonrasında ticari liberalizasyona yönelik teorik yaklaşımlar açıklanmış ve ticari liberalizasyonun ekonomik büyümeyi etkileme yolları değerlendirilmiştir. İkinci bölümde Türkiye ekonomisinde ticari liberalizasyona yönelik yapılan reformlar ele alınmış ve bu yeniliklerin meydana getirdiği sonuçlar üzerinde durulmuştur. Çalışmanın

son bölümünde ise Türkiye Ekonomisine ait 1995-2015 dönemlerine ait ticari dışa açıklık oranının ekonomik büyüme üzerinde etkisi incelenmiştir. Serilerin durağanlığını incelemek için Dickey-Fuller (1979) birim kök testleri yapılmıştır. Vektör Otoregresyon yöntemi ve Granger nedensellik testi ile ticari liberalizasyon düzeyi ile ekonomik büyüme oranları arasındaki ilişki modellenerek elde edilen sonuçlar analiz edilmiştir. Ekonometrik analiz sonucunda ticari liberalizasyon ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve çift yönlü bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ticari Liberalizasyon, Ekonomik Büyüme, Dickey- Fuller Birim Kök Testi, Vektör Otoregresyon Yöntemi, Granger Nedensellik Testi

The Relationship Between Trade Liberalization and Economic Growth in Turkey: An Empirical Analysis

Burcu GÜN AKSOY

Inonu University Institute of Social Sciences Department Of Economy

Thesis Advisor: Prof. Dr. Ali ŞEN

June, 2017- XI+ 99 Page

ABSTRACT

In the 1980s, liberal policies that emerge in the context of the globalization have effected many countries. Globalization which is effective especially in the economic field has shown up the liberalization concept and also this liberalization has examined the concept of trade liberalization. The idea of trade liberalisation, which has a considerable history of theoretical basis, has become important especially after the collapse of Bretton- Woods system which was present early in 1970s and has emanated all over the world in the second half of 1980s and in 1990s.

The aim of this study is to investigate the effects of trade liberalization with the globalization process. This study examines the effects of trade liberalization policies on economic growth in Turkish economy by using annual data. This study is composed of three main parts. In the first part, firstly the trade liberalization has been expressed conceptually after that, theoretical approach to trade liberalization has been described and channels of trade liberalization affect economic growth has been evaluated. In the second part; trade liberalization oriented reforms in the Turkish economy has been discussed and the results brought by these reforms has been focused on. In the last part of the study, the effect of the trade openness rate of 1995- 2015 on the economic growth of the Turkey economy was examined. Dickey-Fuller (1979) unit root test was performed to examine the stability. Following by the relationship between level of trade liberalization and economic growth with Vector Autoregression Method and Granger

Causality test with were modelled the finding which has been analyzed. As a result of the econometric analysis, a positif and bidirectional relationship between trade liberalization and economic growth has been detected.

Keywords: Trade Liberalization, Economic Growth, Dickey-Fuller Unit Root Test, Vector Autoregression Method, Granger Causality Test

**TÜRKİYE'DE TİCARİ LIBERALİZASYON VE EKONOMİK BÜYÜME
İLİŞKİSİ: AMPİRİK BİR ANALİZ**

Burcu GÜN AKSOY

Danışman: Prof. Dr. Ali ŞEN

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZET	v
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLolar LİSTESİ	xii
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	4
KAVRAMSAL VE KURAMSAL AÇIKLAMALAR	4
1.1 LIBERALİZASYON	4
1.1.1 Tanım.....	4
1.1.2 Liberalizasyon Teorisinin Felsefi Temelleri	6
1.1.3 Liberalizasyon Politikalarının Teorik Temelleri	8
1.1.4 Liberalizasyonun Tarihsel Süreci	12
1.1.4.1 1944-1980 Arası Dönem	13
1.1.4.2 1980 ve Sonrası Dönem	14
1.1.5 Liberalizasyon Politikaları.....	15
1.1.5.1 Ticari Liberalizasyon	16
1.1.5.2 Finansal Liberalizasyon	17
1.2 TİCARİ LIBERALİZASYON	18
1.2.1 Tanımı.....	18
1.2.2 Ticari Liberalizasyon Teorileri	22

1.3	TİCARİ LİBERALİZASYONUN SEÇİLMİŞ MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLER ÜZERİNDEKİ ETKİSİ.....	31
1.3.1	Ticari Liberalizasyonun Büyüme Üzerindeki Etkisi	32
1.3.2	Ticari Serbestleşmenin Döviz Kuru Üzerindeki Etkisi	33
1.3.3	Ticari Serbestleşmenin Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi	34
1.3.4	Ticari Serbestleşmenin Enflasyon Üzerindeki Etkisi	34
	İKİNCİ BÖLÜM.....	40
	TÜRKİYE’DE TİCARİ LİBERALİZASYONUN GELİŞİMİ	40
2.1	TİCARİ LİBERALİZASYON ÖNCESİ TÜRKİYE EKONOMİSİNDE YAŞANAN GELİŞMELER	40
2.2	TÜRKİYE EKONOMİSİNİN TİCARİ LİBERALİZASYONA GEÇİŞ SÜRECİ.....	45
2.2.1	İhracat Teşvikleri ve Sübvansiyonların Genişletilmesi.....	47
2.2.2	İthalatta Serbestleşme ve Dış Ticarete Korumacılık	52
2.2.3	Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği Süreci.....	55
	ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	60
	TÜRKİYEDE TİCARİ LİBERALİZASYON SÜRECİNİN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ ÜZERİNE AMPİRİK BİR UYGULAMA	60
3.1	LİTERATÜR TARAMASI.....	60
3.2	YÖNTEM.....	68
3.2.1	Araştırmanın Modeli	68
3.2.2	Veri Kapsamı ve Özellikleri.....	68
3.2.3	Veri Analizi ve İstatistiksel Yöntemler	70
3.3	ANALİZLERE İLİŞKİN DEĞERLENDİRMELER.....	71
3.3.1	Verilere İlişkin Betimsel İstatistikler.....	71
3.3.2	Verilerin Normal Dağılıma Uygunluğunun Değerlendirilmesi.....	74
3.3.3	Birim Kök Testi Sonuçlarının Değerlendirilmesi.....	75
3.3.4	Johansen Eş Bütünleşme (Ko-entegrasyon) Testi	76
3.3.5	Araştırma Modelinin VAR Yöntemi İle Sınanması	79
3.3.6	Korelasyon Analizi Sonuçları.....	81
3.3.7	Regresyon Analizi Sonuçları	82
3.3.8	Granger Nedensellik Analizi Sonuçlarının Değerlendirilmesi.....	83
3.4	ANALİZ SONUÇLARI.....	84

SONUÇ	86
KAYNAKÇA.....	91

TABLolar LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1: Ticari Liberalizasyon- Ekonomik Büyüme İlişkisi Literatürüne İlişkin Örnek Çalışmalar	64
Tablo 2: Veri Seti.....	69
Tablo 3: Değişkenler.....	70
Tablo 4: Kolmogorov-Smirnov Normallik Testi Sonuçları.....	74
Tablo 5: ADF Birim Kök Testi İstatistikleri.....	76
Tablo 6: Johansen Eş Bütünleşme Test Sonuçları	78
Tablo 7: VAR Modeli İçin Uygun Gecikme Uzunluğunun Seçimi.....	80
Tablo 8: Büyüme Oranı Bağımlı Değişkeni VAR Analizi Test Sonuçları.....	81
Tablo 9: Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki Korelasyon Analizi Test Sonuçları	82
Tablo 10: Dışa Açıklığın Büyüme Oranına Etkisi Regresyon Analizi Test Sonuçları.	82
Tablo 11: Granger Nedensellik Analizi Trace İstatistiği Olasılık Değerleri	83

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil 1: Dışa Açıklık Betimsel İstatistikleri.....	71
Şekil 2: Dışa Açıklık Grafiği.....	72
Şekil 3: Büyüme Oranı Betimsel İstatistikleri.....	73
Şekil 4: Büyüme Oranı Grafiği.....	74

KISALTMALAR

AB (EU)	: Avrupa Birliği
APEC	: Asya kıtasında Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTÖ (WTO)	: Dünya Ticaret Örgütü
GSYİH	: Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD	: Türk İş Adamları ve Sanayiciler Derneği
GOÜ	:Gelişmekte Olan Ülkeler
GÜ	:Gelişmiş Ülkeler
VAR	:Vektör Otoregresif Model
ADF	:Augmented Dickey Fuller Test
GB	:Gümrük Birliği

GİRİŞ

Küreselleşme temel anlamda, mal ve hizmetlerin, üretim faktörlerinin ve teknolojinin hareketliliği önündeki engellerin kaldırılması ile birlikte, serbest piyasa ekonomisi adı altında ülke ekonomilerinin zamanla birbirleriyle bütünleşmesini ifade eder. Tarihsel süreç içerisinde küreselleşmenin artan hızı ve etki alanının genişlemesi, ülkelerin birbirleri ile olan ilişkilerinin zamanla ilerlemesi ve birbirlerine bağlı duruma gelmeleri demektir. Bu bağlılık öncelikle uluslararası ticaret ile ortaya çıkmış, ülkelerin dış ticaret politikalarını şekillendirmiş ve diğer ekonomik değişkenleri de etkiler hale gelmiştir. Dünyanın tümünde yaşanan ve kaçınılmaz bir hal alan küreselleşme ile beraber liberalizasyon politikaları da gün yüzüne çıkmış, ekonomiler hızlı bir ticari liberalizasyon sürecine girmiştir. Liberalizasyon sürecinin en önemli ayağı ekonomik anlamda gerçekleşmiştir. Ticari liberalizasyonun dünya ekonomik düzeni içindeki öneminin artmasıyla birçok ülke ticaret politikalarını reforme etme gereksinimi duymuştur. Liberal politikalar ile uluslararası ekonomik ilişkilerde eskiden benimsenen korumacılık düşüncesinin yerini, serbest ticaret düşünceleri almaya başlamış; devletin; vergi ve borçlanma gibi müdahale araçlarını piyasa ekonomisinin işlerliğini bozmayacak bir biçimde kullanması liberalleşmenin ana argümanları haline gelmiştir. Bu düzenlemelerle ülkeler, piyasalara daha az müdahale gerektiren, daha çok liberallik sağlayan politikalara yönelmiştir.

Ülkelerin dünyayla bütünleşmesinin bir şekli olan ticari liberalizasyonun bir sonucu olarak ticari dışa açıklık; ülkeler arası ticari ilişkilerde ülkelerin ne derece serbest ya da ne derece korumacı politikalar uyguladığının ifadesi veya bir ölçüm şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. 1970'lerde yaşanan petrol krizi, verimlilik artışlarında yavaşlama, gelişmiş ülkelerin iç piyasaların doyuma ulaşması ve bunun sonucunda liberalizasyonda görülen artış küreselleşme sürecinin dönüşüme uğramasına ve hız kazanmasına neden olan faktörlerdir. 1970-1980 döneminde yaşanan bu dönüşüm birçok gelişmekte olan ülkeyi dış ticaret politikalarını liberalize etmeye ve böylece dışa açık ekonomi politikaları uygulamaya yöneltmiştir.

1980'li ve özellikle de 1990'lı yıllar gelişmekte olan ülkeler açısından ekonomik anlamda önemli yapısal dönüşümlerin yaşanmış olduğu bir dönemdir. Bu dönemde, gelişmiş ülkelerin ihracata dayalı büyüme stratejileri izleyerek yüksek büyüme rakamlarına ulaşması ile gelişmekte olan ülkelerin artık ithal ikameci büyüme politikalarını sürdürüleemeyeceğini anlaması, bu ülkelerin dış ticaret ve sermaye hareketleri önündeki engelleri kaldırmasına neden olmuştur.

Türkiye de bu konjonktürel gelişmeye uygun olarak 24 Ocak 1980 kararlarıyla ithal ikameci stratejiyi terk ederek dışa açık kalkınma stratejisini kabul etmiştir. Türkiye'deki liberal ekonomi politikalarına geçiş dünya ekonomisi ile entegre bir şekilde 1980 yılında yürürlüğe giren 24 Ocak Kararları ile başlamış, DTÖ düzenlemeleri, GB Anlaşması ile şeklini almıştır. Bu yıllardan itibaren Türkiye'nin ekonomik büyüme oranı ihracat ve ithalat büyüklükleri, dış ticaret hacminin/GSMH'ye oranı büyük ölçüde artmıştır.

Çalışmada ticari liberalizasyon sonucu gelişen ticari dışa açıklığın büyüme üzerindeki etkisi Türkiye örneği üzerinde incelenmiştir. Bu çalışmanın amacı yaşanan küreselleşme süreciyle birlikte ticari liberalizasyonun Türkiye'nin ekonomik büyümesi üzerindeki etkilerini incelemektir. Türkiye ekonomisinde uygulanan ticari liberalizasyon politikalarının ekonomik büyüme oranları üzerinde yol açtığı etkiler, yıllık veriler ile incelenmiştir. Analiz 1995-2015 dönemini kapsamaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde liberalizasyon ve ticari liberalizasyon kavramsal olarak ele alınmış. Liberalizasyonun teorik ve felsefik alt yapıları ortaya konarak tarihsel süreçten ve ticari liberalizasyon teorilerinden söz edilmiştir son olarak ticari liberalizasyon ekonomik büyüme ilişkisine değinilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye ekonomisinin liberalizasyon öncesi genel özelliklerinden söz edilerek liberalizasyona geçiş süreci anlatılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümü, ekonometrik uygulamanın gerçekleştirildiği son bölümdür. Bölümün birinci kısmında ticari dışa açıklık ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerine gerçekleştirilmiş ampirik çalışmalar literatür özeti olarak sunulacaktır. İkinci kısımda, ilk olarak değişkenlere yönelik ADF birim kök testleri gerçekleştirilmiştir. Daha sonra çalışmada kullanılacak olan değişkenler ve yöntem tanıtılarak, bu değişkenlere ilişkin grafik analizleri gerçekleştirilecektir, son kısımda ise Türkiye'de ticari dışa açıklık ve

büyüme arasındaki ilişki VAR analizi ile incelenip Granger Nedensellik testi ile aradaki ilişki ortaya konmuştur. Son olarak değişkenler arası nedensellik ilişkisinin derecesini ölçebilmek amacıyla bir regresyon analizi uygulanmıştır. Sonuç olarak, çalışmada uygulanan ekonometrik analizler ışığında, sonuçlar ve politika önerileri ortaya konulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL AÇIKLAMALAR

1.1 Liberalizasyon

1.1.1 Tanım

Liberalleşme olgusundan önce küreselleşme kavramına değinmek, liberalizasyonu açıklamak ve çalışmanın gelişimi açısından oldukça mühimdir. Kısaca değinmek gerekirse küresel kelimesi, “cihanşümul” ya da “tüm dünyayı kapsayan” anlamına gelmektedir.

Küreselleşme, dünya çapında yaygınlaşma, kabul görme, globalleşme anlamlarına gelmektedir (Parlatır, Zülfikar ve Gözaydın, 2011: 493). Bir anlamda; milli ekonomik, politik, kültürel düzenin bir takım ulus ötesi gelişme ile koalisyonudur ve bir ideoloji anlamında her ülkenin bir diğerini etkilemesini sağlamaktadır (Mittelman, 1997: 3). Bu etkileşimin finansal piyasalara yansımaları, birtakım avantaj ve dezavantajları da beraberinde getirmiştir.

Küreselleşmeyi kavrayabilmek için soğuk savaş sonrası yenilikleri içeren uluslararası politik ekonomiyi anlamak gerekir. Küreselleşmenin en önemli gelişmeleri; üretimin yeniden tasarlanması, diğer ülkelerdeki teknolojik hamlelerin yeniden yorumlanması, aynı tür tüketim mallarının tüm dünyada kullanıma başlanması, finansal piyasaların yaygınlaşması; nüfusun güney ve doğudan batıya olduğu kadar, güneyin kendi içinde de yoğun bir hareketlilik göstermesi ve demokrasi taleplerinin yaygınlık kazanması olarak sayılabilir (Mittelman, 1997: 2).

Küreselleşme kavramı ile meydana gelen süreç iki bileşenden oluşur. Birincisi; sermaye birikimi süreci ile ilgilidir. Burada esas olan sermaye dolaşımının; liberalleşmesi, hacminin artması, hızlanması, yaygınlaşması ve yeni yatırım araçlarının devreye girmesidir. Küreselleşmenin esas itici gücü bu olmuş ve son on yıl boyunca finansal piyasalar ufuklarını son derecede genişletmişlerdir (Freeman, 1998: 56). Küreselleşme sürecinin ikinci bileşeni, teknolojik yeniliklerle alakalıdır. Burada;

bilgisayarların yaygınlaşarak, haberleşme ve bilgi işlem teknolojilerinin hızlanmasından ve yüksek oranlı ucuzlamalarından söz edilir (Akkaya, 2008: 429).

Bu gelişmeler, hemen hemen hayatın tüm alanını içine almıştır. Para, mal ve diğer faktörlerin akışkanlığı, kullanımdaki farklı haberleşme teknolojileri ile büyük bir hız kazanmıştır. Fiber optik ve uydu teknolojilerinin nerede ise devrimci gelişmeleri, süper bir bilgi otobanı oluşturarak bütün dünyayı eskisinden daha yakın ve daha etkilenebilir hale getirmiştir (Axford, 1995; Akdiş, 2002). Küreselleşme ile gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere sunulan avantajlar, teknoloji transferlerinden; verimlilik artışlarına, ekonomik ve siyasal refahın yükselişine ve hatta ülkelerin birbirleriyle olan ilişkileri sonucu dünya barışı sağlamaya kadar çok geniş alanlara uzanabilir.

Küreselleşme; bir taraftan gelişmekte olan ülkelerin daha geniş ticari pazarlara, daha büyük sermaye girişine sahip olmasını sağlarken, diğer taraftan da bu ülkeler için ihracat ya da ithal edilebilir malların genişlemesini ve bu ülkelerin teknolojik gelişmelerden daha fazla yararlanmasına olanak sağlamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin dünya piyasalarına entegrasyonu, bu ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklerini geliştirmelerine ve artan küresel rekabetten daha fazla faydalanmalarına; ulaşım ve iletişim maliyetlerini düşürerek üretimde işbölümü ve uzmanlaşmaya yol açmaktadır. Üretimde iş bölümü ve uzmanlaşma da etkinliği ve dolayısıyla verimliliği artırmaktadır. Artan verimlilik ise gelişmekte olan ülkelerin uluslararası piyasalarda rekabet güçlerinin yükselmesine imkân sağlamaktadır (Aktan ve Şen, 1999: 14).

Küreselleşme ideolojisinin en önemli unsuru olan liberalizasyon olgusunun, Neo-liberalist düşünceye koşturarak gün geçtikçe baskınlığını artırdığı iddia edilmektedir (Dağdelen, 2004). Liberalleşme konusunda, 1980'li yıllara doğru ekonomi politikalarında büyük yenilikler görülmeye başlanmıştır. Keynesçilikten; “Monetarizme ve Neo-Liberalizme”, açık ya da örtülü yönlendirmelerden; “pazar ağırlıklı çözümlere”, parasal genişlemecilikten “kısıtlılığa”, Merkantilizm’ den “serbest ticarete” doğru bir değişim gözlemlenirken; bu dönemlerde büyüme gösteren devlete ve hantallaşan bürokrasiye olan karşıt görüşler yaygınlaşmıştır. Düşünce sistemindeki bu değişim, aslında pek çok alanda devletin rolünün ciddi bir şekilde eleştirilmesi anlamına gelmektedir.

Kaynakların dağıtılmasında serbest piyasa düzeninin devletçi uygulamalardan daha az etkin ya da daha az adaletçi olmadığı fikriyle; birçok ülkede içsel siyasi değişimler sonucu iktidara gelen siyasal kadrolar tarafından bu düşünceler, somut politikalara dönüştürülmüştür. Kuşkusuz bu politikaların ardında büyük ölçüde küreselleşen endüstriyel ve finans çevreleri vardır. Neo liberal bakış çerçevesinde vatandaşın konumuna açıklık getirilmeye çalışılarak; vatandaş, bireysel bir tüketici ya da kamu hizmetlerinin saygın müşterisi olup, bu sıfatla devletten belli standartta hizmet isteme hakkına sahip bir kişi olarak algılanmaya başlamıştır. Bu, bir anlamda devletin rolü ile ilgili kamusal imajın değişmesi olup; halkın hizmet isterken bu hizmeti yerine getirecek bürokratik aygıtın, maliyetini de düşünmek durumunda kalması ve vatandaşın, devlet faaliyetlerine karşı eskisinden daha çok duyarlı olması anlamına gelmektedir (Köse, 2003: 20).

Özellikle ekonomik anlamda küreselleşme; dünyada üretim, ticari faaliyetler, sermaye hareketliliği ve teknolojinin rekabet üstünlüğünde önemli reformlar gerçekleştirmesi ile mal ve hizmet ve faktör piyasalarının liberalleşerek entegre olması sonucunu meydana getirmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi; “küreselleşme karşıtı bir liberal düşünülemediği gibi, liberalizme karşı olan bir küreselleşme taraftarı bulmak da imkânsızdır” sözüyle; liberalleşme politikalarının da küreselleşme ile hız kazandığı düşünülebilir. Ancak tarihsel süreç olarak bakıldığında liberalizasyon politikalarının çok daha eskilere dayandığı görülmektedir.

1.1.2 Liberalizasyon Teorisinin Felsefi Temelleri

Liberal ekonomik teori, klasik ekonomik düşünce tarihinde öncü isim olan klasik liberal Adam Smith de temellerini bulur. Adam Smith 1776 yılında devletin kamu hizmetlerindeki rolünü, düzenleyici çerçeveleri oluşturmasını kısıtlayan politika araçlarını, ekonomik faaliyet ve yönetimin etkinliğini engellediği gerekçesiyle önermiş ve devletin mülkiyet, üretim, mal ve hizmetlerin satışı şeklindeki ekonomiye olan müdahalesinin ekonomik faaliyet ve yönetim açısından verimsizliğe neden olduğunu iddia etmiştir. Sonuç olarak, liberal ekonomik teori liberal politik felsefe ile ilişkilendirilmektedir. Neo liberal ekonomik filozoflardan biri olan Friedrich August von Hayek “The Use of Knowledge in Society (1945)” adlı kitabında, fiyat

mekanizmasının kendiliğinden örgütlenme ilkesi yoluyla toplum üyelerinin farklı ve karmaşık amaçlarını gerçekleştirmesini sağlayarak yerel ve kişisel bilgileri senkronize ettiğini ve paylaştığını savunmuştur. Hayek gönüllü işbirliğinin kendi kendini organize etmesini tanımlamak için “catallaxy” terimini kullanmıştır. Polanyi için ise, totalitarizm korkusu onu bir bütün olarak toplumun zımnî bilgisinden faydalanma ve serbestiyi koruma konusunda serbest ticaret düşüncesine yönlendirmiştir. Hayek gibi, Polanyi (1999) bu tür piyasaların bilinçli icatlar olmadığını ancak kendi kendine organize etme ilkesi yoluyla toplum üyeleri arasındaki farklı amaçları gerçekleştirme konusunda yerel ve kişisel bilgileri senkronize eden ve paylaşan, başkalaşan alışkanlıklar olduğunu belirtmiştir. Milton Friedman ise para teorisinde Keynesyen politikaların kullanılmasını reddetmiş, ekonomiye yön verilmesinde devletin rolünün önemli derecede kısıtlanması gerektiğini ifade etmiştir (Bekana, 2011: 6).

Bir Amerikan filozofu olan Ayn Rand 1982 yılında politikanın herhangi bir ekonominin beyni olduğunu iddia etmiştir. Bu ise politika canlı ve dinamikse ekonomi de canlı, durağansa ekonomi de durağandır anlamında gelmektedir. Sonuç olarak, ekonomik gerçeklik şudur ki; ekonomi politikasına dair kararlar ve makroekonomik politika kararları kongre ya da parlamento, bakanlar kurulu (parlamenter sistemlerde) ve senato (başkanlık sistemlerinde) tarafından yapılan bürokratik tartışmaları içeren politik kararlardır. Politik taraflar esasen ekonomi politikasını seçimler öncesi seçmenleri etkilemenin temel aracı olarak kullanmaktadırlar. Keynesyen ekonomi filozofları müdahaleci politikaları istikrar amacıyla mali ve parasal politikaların uygulanması açısından cazip görmüştür. İnsan haklarına gelince, hiçbir liberal düşünür insanların çeşitliğinden bahsetmezken ekonomi felsefelerinde aynı insanlar sosyal refah kaybı ve krize neden olabilecek eşitsizliği destekler. Thomas Hobbes ve John Locke’a göre devlet çatışma, savaş ve rekabetin bir ürünü olup, koruma ve güvenlik hizmetinin devlet eli vasıtasıyla icra edilmesini sağlayan toplumsal bir sözleşmedir. Bu düşünürler, yazma, ifade ve konuşma özgürlüğünü telkin ettikleri için faydacı liberal politik filozoflar olarak adlandırılmışlar ve bu haklara birtakım kısıtlamalar konulmasının toplumsal çıkarların korunması açısından önemli olduğunu savunmuşlardır. Faydacı bir filozof olan Bentham’ın felsefesinde toplumsal çıkar ayrıntılı şekilde görülür. Bentham’ın felsefesi refah ekonomisi düşüncesinin gelişmesinde önemli bir konuma

sahiptir. Sosyalist temelli aşırı müdahale ve ekonomide devletin kontrolünün, kaynakların kötü kullanılmasına ve israfa yol açarak verimsizliğe neden olacağı kanıtlanmıştır. Bu anlamda, neo liberal temelli müdahaleci olmayan ekonomi politikaları tekrar eden krizlere sebep olurken, bu tecrübelerin bir ekonominin etkinliğini belirleyen politik ekonomik altyapı gerçeğine işaret ettiği söylenebilir (Bekana, 2011:7-10).

1.1.3 Liberalizasyon Politikalarının Teorik Temelleri

Teorik anlamda liberalizasyon politikaları; Adam Smith, David Ricardo, Hayek, Buchanan ve Friedman'ın görüşlerine dayanmaktadır. Smith, tüketicilerin yararı için uluslararası serbest ticaret ortamının önemini ve piyasanın liberalleştirilmesini; Ricardo, “Karşılaştırmalı Üstünlük Yasası” sayesinde her ülkenin kendisi için en uygun ürün demetini oluşturarak refahını maksimize edeceğini vurgulamaktadır. Friedman, sermayenin serbest dolaşımının dünya genelinde iyi yatırım alanlarına akacağını iddia ederek sermayenin serbest dolaşımı düşüncesinin ilk savunucularındandır. Buchanan, sosyal kesintilerin ve aşırı vergi baskısının sermaye kazancını azaltarak; çalışmayı, tasarrufu ve yatırımı engelleyici rol oynadığını ileri sürmektedir. Hayek ise; Klasik İktisatçıların “gece bekçisi devleti” kavramına yakın bir sistemi ileri sürerek, ekonomilerde devlet müdahalelerinin en aza indirilmesi fikrini desteklemektedir (Aktan, 1994: 11-14).

Günümüz liberalizasyon politikaları ise Keynesyen uygulamaların başarısızlığa uğramasıyla ön plan çıkmıştır. Keynesyen iktisadi doktrin, Klasik Liberalizmin arz yönlü politikalarının aksine, talep yönlü politikalar çerçevesinde sosyal devlet anlayışıyla daha fazla uyumlu olmaktadır. Dolayısıyla İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, dünyadaki siyasal ve ekonomik durumun etkileriyle Keynesyen iktisat ve piyasa başarısızlığı fikirlerine dayanan devletçi politikalar fazlasıyla benimsenmiş, Sosyal Devlet / Refah Devleti anlayışı ile bağdaşan uygulamalar giderek sağlamlaşmıştır. 1970’li dönemlere kadar yaygın bir uygulama alanı yaratan bu anlayış, artan birçok harcama kaleminin bütçe için yük yaratması ve meydana gelen krizler için çözüm yaratamaması nedeniyle yerini, 1980’lerde Klasik Liberalizm anlayışına dayanan ve arz yönlü politikaları ön plana getiren liberal anlayışlara bırakmıştır.

- **Finansal Liberalizasyon ve McKinnon – Shaw Yaklaşımı**

1970’lerde Ronald McKinnon ve Bernard Shaw tarafından ileri sürülen ve “McKinnon-Shaw Yaklaşımı” olarak adlandırılan yaklaşım, günümüzdeki liberalleşme politikalarının en önemli teorik temellerini oluşturmaktadır. Bu yaklaşım, 1980’lerden itibaren de pek çok sanayileşmiş ülke tarafından zamanla hayata geçirilmiştir (Miynat, 2002: 6).

McKinnon ve Shaw, 1973 yılında yayınladıkları çalışmalarda finansal liberalizm teorisinin; “finansal baskı” ve “finansal derinlik” kavramları çerçevesinde oluştuğunu belirlemişlerdir. Finansal alanlardaki tüm kısıtlamaları ve müdahaleleri içine alacak biçimde uygulanan ve reel faiz oranlarını negatifleştirme biçimindeki iktisadi politikaları “finansal baskı” adı altında toplamışlardır. Araştırmacılar yalnızca finansal sektörler üzerinde oluşturulan baskıyı değil; bir taraftan finansal sektörlerin uluslararası ekonomi ile bütünleşmesine katkıda bulunacak ticari hareketlilik ve sermaye hareketliliği üzerindeki baskı ortamının da yok edilmesini talep etmektedir (Engin, 1992: 21).

İki iktisatçı da finansal baskının en önemli unsurunun negatif reel faizler olduğunu belirtmektedirler. Negatif reel faizler, tasarrufları azaltacaktır. Faizler artırıldığı takdirde, tasarruflar artacak ve büyüme sağlanacaktır. İşte tam bu noktada karşımıza finansal derinlik kavramı çıkmaktadır. Yüksek faizlerin finans sistemine girmemiş tasarrufları çekeceği ve yüksek kazanç sağlayacağı fikrinden hareketle böyle bir sonuca varılabilir.

Keynesyen teorisinin, sermaye oluşumu için düşük faiz oranı politikaları önermesine alternatif bir şekilde; Mc Kinnon ile Shaw, ekonomik büyüme ve kalkınma için finansal liberalizasyona gidilmesini ve pozitif faiz oranı uygulanması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Finansal liberalleşme ile dışa açılma, tasarrufları artırma, kaynak dağılımını iyileştirme yoluyla, ekonomi üzerinde olumlu etkiler yaratılacağı ileri

sürülmüş; dolayısıyla, 1980'lerdeki finansal liberalleşmenin temelini bu yaklaşımın oluşturduğu görülmektedir (Yay, Yay ve Yılmaz, 2001: 84).

McKinnon - Shaw Yaklaşımı; finansal sınırlandırmaların, tasarrufların teşviki konusunda eksik olduğunu ve kaynak dağılımının olumsuz etkilendiğini savunmaktadır. Finansal sistemlerin üzerindeki engellerin kaldırılması sonucu oluşabilecek liberal finansal sistemin, ekonominin büyüme hızını arttırmasında etkili olduğu düşünülmüştür (Yay, Yay ve Yılmaz, 2001: 85).

Sonuçta, teorik anlamda Adam Smith ile başlayan, Friedman'la devam eden ve McKinnon-Shaw ile son şeklini alan liberalleşme, 1980'li yılların başından itibaren uluslararası kuruluşların öncülüğünde uygulamaya konulmuştur (Miynat, 2002: 9).

Finansal liberalleşmeyle birlikte, birçok ülkede finansal sektörler hızla büyümüş; iletişim ve bilgisayar teknolojilerinde meydana gelen gelişmelerle finans piyasaları teknik anlamda birbiriyle bütünleşmiştir. Yüksek bilgi – düşük işlem maliyeti, finans sistemlerinin işlem hacminin büyük oranda artmasına imkân vermiş ve sonuçta dünya ölçeğinde finans piyasaları bütünleşmiştir (Yay, Yay ve Yılmaz, 2001: 85).

- **Küreselleşme ve Finansal Sistemin Liberalleşmesinin Meydana Getirdiği Değişimler**

Küreselleşme ve finansal liberalizasyon sürecine girilmesi tüm dünyada finansal piyasalarla ilgili sağladığı yararlar yanında, bir takım zorlukları da beraberinde getirmiştir. Finansal liberalizasyon politikaları, kurumsal alt yapının sağlam ve etkin çalışmasını gerektirir. Hatta sağlam alt yapıya sahip birçok gelişmiş ülkelerin bile, belli aralıklarla finansal krizler yaşadıkları görülmüştür. Dolayısıyla, liberalizasyon sürecinde yeterli önlemler alınmadığı takdirde, bankacılık reformları da bankalara yeni riskler getirdiğinden finansal krizin yaklaşıma olasılığını arttıracaktır (Celasun ve Rodrik, 2002: 55).

Finansal liberalleşme geliştirmekte olan ülkelerde; krizlerin ortaya çıkmasına, ekonomideki borcun büyümesine, belirsizliğin artmasına, yeni ve deneyimsiz kurumların piyasaya girmesine neden olmaktadır. Haberleşme ve bilgi işlem

teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte krizler daha hızlı yayılmakta ve “bulaşma etkisi” göstermektedir (Karacan, 1997: 62).

Liberal finansal sistemlerdeki gelişmelere bakıldığında; iki taraflı bir düzen ortaya çıkmaktadır. Bir yanda; üretilen mal ve hizmet ticaretlerinin yapıldığı reel ekonomik sistem, diğer yanda ise; spekülâtörlerin rol aldığı kumarhane sistemi bulunmaktadır. Çünkü küreselleşme süreciyle tüm dünyada finansal sektör, sanayi sektörünün; rantiyeler de yatırımcıların önüne geçmiştir. Gelir paylaşımı konusunda ise sermayenin emek faktörüne baskınlığı artmış ve kâr payı oranları yükselmiştir (Bal, 2005: 144; Bal, 1998: 99). Bu durum, uluslararası adalet ve eşitlik olgularına zarar verir hale gelmiştir. Ayrıca reel ekonomiye katkısı olmayan ve sadece rant gözleyen sermayenin kriz oluşturacak türde bir gelişmeye neden olması da mümkündür. Küreselleşmenin, finansal sistemde ortaya çıkardığı bu değişikliklerin göz ardı edilmesi olası değildir.

1970’li yıllar itibariyle uluslararası banka kuruluşları birçok değişiklik ortaya çıkarmıştır. 1973 yılında OPEC ülkelerinin, petrol fiyatlarını yükseltmeleri sonucu ulus ötesi bankalar önceleri rastlanmayan oranlarda büyük sermaye akışlarına sahne olmuştur. Petrol fiyatlarının yükselmesi ile petrol ihraççısı ülkelerde ödemeler dengesi fazlaları meydana gelmiş, petrol ithalatçısı ülkeler ise fonlanmaya bağımlı hale gelmiştir. Bu durumun sonucu olarak 1976-1980’li dönemler arasında uluslararası bankaların varlık oranları %95 oranında büyüme kaydetmiştir. Bu süreçte Off- shore banka sistemleri ve Euro- Dolar piyasaları uluslararası finansal sistemlerin önemli faktörleri haline gelmiştir. Finansal sistemlerdeki bu gelişmeler, parasal hareketlere, ilgili ülkenin müdahalesi olmadan kullanılabilir önemli bir alan oluşturmuştur. Bu durum ulus ötesi bankaların yükselen gücünü ve Bretton Woods’un kapsadığı sistemin değişimini göstermektedir.

1983-1988 dönemleri arası net özel sermaye, net resmi sermaye oranının sadece % 52’sini karşılarken; 1989 sonrası yıllar içinde bu oran tam aksine dönüşmüştür. Örnek olarak; net özel sermaye oranı, 1991 yılında resmi sermaye oranının % 650’lerine kadar yükselmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde net özel sermaye oranı içindeki doğrudan yabancı sermaye akımları üstünlük oluşturmasına rağmen, özellikle 1990 yılı ve sonrası portföy yatırımları ve diğer yatırımların oranı hızlı bir yükselme göstermiştir (Aktan ve Şen, 1999: 22).

Yabancı sermaye hareketlerinin; hacim ve karakter açısından biçim değiştirmesi özellikle gelişme yolundaki ülke ekonomilerini olumsuz yönde etkilediği, bu ülkelerde makroekonomik başarısızlıklara neden olduğu ve finansal sistem krizlerinin asıl faktörü haline geldiği düşünülmektedir. Arbitraj yakalamaya çalışan, kısa vadeli ve spekülasyon amaçlarına yönelik sermaye hareketlerinin hacminin artması, gelişme yolundaki ülkelerin finansal kriz potansiyelini fazlaştırmaktadır. 1994-1995 yılları Meksika Krizi ile 1997-1998 yıllarındaki Asya Krizi buna örnek gösterilebilmekte ve iki krizde sebepleri arasında; sermaye hareketliliğinin önemli bir istikrarsızlık kaynağı olduğu ve küreselleşmenin bu sorunu hafifletmek yerine, daha fazla kötüleştirdiği sonucuna varılmaktadır (Sachs, 1998: 103-104). Küresel sermaye hareketleri, legal birikimler sonucu olduğu kadar illegal yollarla elde edilen gelirleri de içermektedir. Bu gelirlerin “Off- Shore Centerler” gibi barınılabilecek limanlar bulmaları ise sorunları arttırmakta, finansal sistem açısından sorunlar taşımaktadır.

1.1.4 Liberalizasyonun Tarihsel Süreci

Liberalleşmenin, mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı ile sermayenin serbest dolaşımı olmak üzere üç bileşeni vardır. Liberalleşme ile uluslararası ekonomik ilişkilerde eskiden benimsenen korumacılık anlayışının yerine, serbest ticaret düşüncesi benimsenmiştir. Devletin vergiler, borçlanma kanalları ve parasal araçları piyasa ekonomilerinin işlerliğini bozmayacak biçimde kullanması liberalleşmenin temelini oluşturmaktadır (DPT, 2012: 4.).

Liberalleşme, serbest rekabet ve devletin ekonomik faaliyetlerinin sınırlandırılmasını amaçlamakta olup ekonomik yaşamda mal, hizmet ve sermayenin önündeki tüm engellerin kaldırılması ile bireysel davranışların özgürlüğü anlamına gelmektedir. Liberalleşme ile birlikte, kamu ekonomisinin görev ve fonksiyonları yeniden tanımlanarak, serbest piyasa ekonomisinin de daha fazla işlerlik kazanmasına neden olmuştur. Liberalizasyon sürecinin ilk teorik temellerini klasik iktisatçılar atmışlar ve 1960’lı yıllarda klasik iktisadi yaklaşımı esas alarak gelişen yeni teoriler de günümüz liberalizasyon sürecinin teorik alt yapısını oluşturmuştur (Miynat, 2002).

1.1.4.1 1944-1980 Arası Dönem

Bu dönem; İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki 30 yıllık dönemi kapsayan şimdilere oranla daha eşitlikçi ve sosyal bir dönemdir. Eşitlikçi ve sosyal karakteri, dönemin “altın çağ” olarak adlandırılmasına sebep olmuştur. Bu dönemde siyasal açıdan, iki kutuplu bir yapı söz konusu olmaktadır. Bu siyasal yapıların, ticari ilişkilere yansımalarıyla; ülkelerin dünya ekonomisiyle daha az bütünleşmesine sebep olduğu söylenebilir.

Ülkelerin gelişmişlik seviyelerinden daha çok, hangi blokta olduğunun önem taşıdığı bu yıllarda az gelişmiş ülkeler, gelişmiş ülkeler üzerinde etkili olabilmislerdir. Başka bir ifadeyle, az gelişmiş ülkeler gelişmiş ülkelere birçok taviz elde edebilmişlerdir. Kalkınma iktisadı konusunun, bu dönem sonucunda şekillenmesi, gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ülkelere verdikleri önemin farklı bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Dünyada bu dönemde her ülke az çok gelişmiş, açlık ve yoksulluk azalmıştır. Finansal piyasaların denetim altında oluşu, hükümetlerin ekonomi politikalarını ve ekonomik düzeni geliştirmesine yönelik politikaları rahatça uygulama imkanı oluşturmuştur. Döviz fiyatları ve faiz hadleri denetim altında kalmış ve mukayeseli istikrarı korumuş; enflasyon hızları neredeyse düşük düzeylerde kalmıştır. Çoğunluğunu resmi kredilerin oluşturduğu dış yardımlar, az gelişmiş ülkelerin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur.

Dolayısıyla; piyasa mekanizması kuralları dahilinde işleyen mal ve sermayenin serbestliğine yönelik araştırmaların başlangıcının 1944 yılına kadar gittiği görülmektedir. 1944 yılında gerçekleştirilen Bretton Woods konferansında, küresel ekonominin bas aktörleri olarak bilinen, IMF, günümüzdeki adıyla DB ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) oluşturulmuştur. DB savaştan büyük tahribatlarla çıkan Avrupa ekonomisinin onarımına yardımcı olmakla, IMF ise uluslararası mali sistemin düzenli biçimde islemesini sağlamakla görevli idi. GATT ise (1995 yılında DTÖ kuruluncaya kadar) sanayi mallarında küresel ticaret kurallarını belirlemiş ve bu mallarda büyük ölçüde uluslararası ticareti liberalleştirme amacını gerçekleştirmiştir.

Bretton Woods sisteminin kurulmasıyla uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi için yapılan çok taraflı ticaret görüşmelerinden en önemlisi, Uruguay Raund çerçevesinde yapılanıdır (1986 yılında Uruguay'ın Punta Del Eske Kentinde başlamış çeşitli görüşmelerden sonra 1994 yılında Fas'ın Merakeş kentinde son şekli verilerek imzalanmıştır). Bir diğer önemli gelişme ise, çok uluslu yatırımların önündeki tüm engellerin kaldırılarak tam liberal bir dünya ekonomisinin oluşturulması amacıyla yapılan "Çok Taraflı Yatırım Anlaşması" (MAI) görüşmeleridir. MAI ile global dünya ekonomisinin anayasası oluşturulmaya çalışılmıştır (Kazgan, 2000: 119-127.).

Petrol krizinin başladığı ve Bretton Woods Sistemi'nin sona erdiği 1970'li yıllarda ise, bankacılık faaliyetlerinde önemli gelişmeler olmuştur. Çoğu ülke tarafından sabit kur rejimi terk edilerek esnek kur rejimi benimsenmiş, sermaye hareketlerinin kısıtlayan düzenlemeler yumuşatılmıştır. Petrol fiyatlarının artması ile petrol ihraç eden ülkelerin ellerinde önemli miktarda fon artışı olmuş ve OPEC üyesi bu ülkeler atıl fonlarını, sanayileşmiş ülkelerin fonlarına yöneltmişlerdir. Bunun dışında pek çok ülkede, mali piyasa etkinliğini arttırmak için bankacılık faaliyetlerinde deregülasyona gidilmiştir. Faktörlerin tümü, bu yıllarda finans piyasalarının derinleşmesine katkıda bulunmuştur (DPT, 2012: 35.).

Sistem, 1970'li yılların ortasından itibaren kar oranlarının düşmesi sonucu sıkıntıya girmiştir. Uluslararası parasal sisteminin çöküşü ve petrol şokları sorunları git gide kötüleştirilmiş, dünya ekonomisi stagflasyon baskısı ile yüz yüze gelmiştir. Dünyanın önde gelen büyük ekonomileri çözümü, ekonomik düzen olarak "tam serbestleşmeye" geçişte bulmuşlardır. Dolayısıyla kısa vadeli spekülasyon sermaye hareketlerinin doğuşuna ya da güç kazanmasına neden olan gelişim süreci, 1970'li yılların sonunda, "Altın Çağ" olarak nitelendirilen dönemin bitmesiyle başlamıştır (DPT, 2012: 44).

1.1.4.2 1980 ve Sonrası Dönem

1980 sonrası dönem küreselleşme sürecine ivme kazandıran gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Petrol ihracatçısı ülkelerin elde ettiği yabancı paralar içe dönük sanayileşme stratejisi uygulayan ülkelerin finansman ihtiyacının karşılanması için gelişmiş ülkelerdeki finans kuruluşları aracılığı ile az gelişmiş ülkelere aktarılmıştır. Bu durum finans piyasalarının önemini arttırmış ve günümüzde yaşanan küresel dalgalanımın temel

belirleyicisi haline gelmiştir. Kazgan'ın “yeni ekonomik düzen” olarak ifade ettiği bu süreç, 1980’li yıllarda, ABD’nin piyasa ekonomisini kamu müdahalelerinden arındırma görüşü ile başlamış, 1991’de SSCB’nin dağılmasıyla tek kutuplu dünyanın oluşumu ve ABD’nin önderliği ile liberalizm rüzgârı daha çok hissedilmeye başlanmıştır (Kazgan, 2000: 79). 1980’li yıllarda; üretim teknolojisindeki, bilgisayarlardaki gelişmeler ve yeni finansal araçların devreye girmesiyle uluslararası büyük fonlar (emeklilik fonları, sigorta fonları, ortak yatırım fonları) kurumsal yatırımcı olarak uluslararası piyasalarda etkinliklerini artırmıştır.

1995 yılında yürürlüğe giren Dünya Ticaret Örgütü (WTO) kuruluş anlaşması ve Uruguay Turu Nihai Senedi liberalleşmenin kurumsallaşması yönünde atılan önemli adımlardır. GATT’ın DTÖ’ye dönüşmesi ile benimsenen yeni anlaşmalar çerçevesinde, sadece sanayide değil diğer sektörlerde de liberalizasyon politikaları uygulanmaya başlamış, bunun yanında iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle birlikte ülkeler birbirlerine daha bağımlı hale gelmiştir. Dünya ekonomisinde son on yılda yaşanan krizler, küreselleşmenin, etkileşimi ve bağımlılığı arttırdığının ve devam eden bir süreç olduğunun bir göstergesidir.

Serbest ticaretin bir türü de bölgeselleşme şeklinde ortaya çıkmaktadır ki; günümüzde, Avrupa’da Avrupa Birliği (EU), Amerika’da Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA), Asya’da Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) olmak üzere üç ayrı bölgede bölgesel ticaret blokları oluşturulmaktadır. Ekonomik alandaki bu bölgesel liberalleşme çabaları, bölgesel ekonomik bütünleşme hareketlerinin önem kazanmasına neden olmaktadır.

1.1.5 Liberalizasyon Politikaları

Liberalizasyonun hem ekonomik hem de sosyal ayağı bulunmakta olup, ekonomik liberalizasyon serbest ticareti, devlet müdahalelerinin ve fiyat kontrollerinin kaldırılmasını, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi ya da küçültülmesini destekleyen hükümet politikalarını kapsayan süreçleri içermektedir. Ekonomik liberalizasyon 1970’li yılların sonundan beri gelişmekte olan ülkelerde uygulanan düzenleme politikalarının merkezinde olmuştur. Hükümet politikaları ekonomik faaliyetler açısından müdahaleci olmayan ve kaynakların dağılımı açısından piyasa güçlerine

güvenme eğilimine girmiştir. Ekonomik liberalizasyon kavramı, ticari liberalizasyon, finansal liberalizasyon ve özelleştirme olmak üzere üç unsurdan oluşmaktadır (United Nations, 2010).

1.1.5.1 Ticari Liberalizasyon

Ticari liberalizasyon, mal ve hizmet ticareti üzerindeki devlet müdahalelerinin kaldırılmasını ve uluslararası arenada serbest ticaret ortamı oluşmasını amaçlayan yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre; devletin ithalat ve ihracat rejimlerini gümrük ve kotalar yolu ile kontrol altında tutması serbest ticareti engellemektedir. Böyle bir durumda liberal sisteme göre devlete düşen görev bu tür kısıtlamaları ortadan kaldırmaktır. Böylece ülkeler arasında ticari liberalizasyon sağlanabilecektir.

Dışa açık sanayileşme politikası ve birlikte izlenecek liberal ekonomi politikalarının temelleri şöyle açıklanmıştır: “Ülkelerin dış denge sorunu ancak ticaretin liberalizasyonu ve dolayısıyla ortaya çıkacak ihracat artışı ile mümkündür, ayrıca ihracat sayesinde ülkedeki işgücünün teknik düzeyi artar, istihdam artar ve ekonomik bağımsızlık sağlanmış olur.” Tüm bunların gerçekleşebilmesi için teknoloji, yatırım ve ticari akımlara karşı ülkenin açık politikalar uygulaması, özel sektörün geliştirilmesi aynı zamanda fiyat kontrollerinin, tarifelerin ve tarife dışı engellerin ortadan kaldırılması ve elektrik, yol tesisi hizmetleri gibi altyapı yatırımlarında monopollerin sınırlandırılması gerekmektedir (Dağdelen, 2004: 84).

1980 yılında ticaretin liberalleşmesi ile ilk başta ihracat lehine birçok reform gerçekleştirilmiş özellikle imalat sektörü için ihracatın büyümeyi hızlandırdığı görüşü karşılıksız kalmıştır. Devamında ise dışa bağımlı ülkelerde bağımlılık oranı zamanla artış göstermiştir (Shafaeddin, 2005: 11).

Ticaret üzerindeki engellerin kaldırılması ülkelerin gelişmişlik seviyesine olumlu yansımamıştır. Tek etkisi zaten dışa bağımlı olan GOÜ'nün, bağımlılık oranında artışa neden olması olmuştur.

1.1.5.2 Finansal Liberalizasyon

Dar anlamda mevduat ve kredi faiz oranları üzerindeki müdahalelerin kaldırılması anlamına gelen finansal liberalizasyon kavramı, geniş anlamı ile farklı nitelikteki, kurumların faaliyetlerini ayıran sınırlamaların, döviz kontrollerinin azaltılması veya kaldırılması; yabancı kuruluşların ulusal finansal sisteme girişlerindeki engellemelerin azaltılması, yerleşiklerin yabancı finansal piyasalara girmelerine izin verilmesi ve finansal kazançlar üzerindeki yüksek oranlı vergilerin azaltılması gibi unsurları kapsayan bir kavramdır (Williamson ve Mahar, 2002: 9).

Bir başka tanıma göre ise finansal liberalizasyon; gelişmiş ülkelerin uluslararası finansal akımları kendi ülkelerine çekebilmek için bankacılık, finans sistemi üzerindeki denetim ve kısıtlamaları kaldırdığı veya önemli ölçüde azalttığı deregülasyon uygulamalarının bir sonucu olarak gösterilmekte ve ekonomilerin sermaye akımlarına açılma süreci olarak ifade edilmektedir.

Yapılan tanımlamalardan yola çıkılarak finansal liberalizasyona göre; ekonomiye müdahale sayesinde faiz oranları piyasa dışında belirlenmekte, sermaye hareketlerinin kısıtlanması öngörülmektedir. Faiz oranlarına uygulanan tavan faiz oranı uygulaması sayesinde düşük faizler tüketim harcamalarını olumlu etkileyecektir. Zamanlar arası değişim olarak da adlandırılan bu durum bugünkü tasarrufları azaltacak ve yatırım hareketlerini olumsuz etkileyecektir. Faiz oranlarının piyasa tarafından değil de devlet eliyle belirlenmesi ile net faiz oranları enflasyon dönemlerinde sıfırın altına inecek ve ulusal paranın değeri artacaktır. Bunun sonucunda birçok ülke ile gerçekleşen ticari ilişkiler bu durumdan zarar görecektir. Ülkenin ihracatında düşüş meydana gelecektir. Finansal liberalizasyon bu gerekçelerle devlet müdahalesini yadsımakta, liberal politikaların etkin olduğunu savunmaktadır.

Finansal liberalizasyonun ile ilgili önemli bir unsurda ülkelerin gelişmişlik seviyeleridir. Finansal alandaki liberal gelişmelerin etkisi ülkelere göre farklılaşmaktadır. Gelişmiş ülkelerin finansal yapısı; uluslararası alanda yaşanan dönüşümlerin bir sonucu olarak finansal piyasaların etkinliğini fazlaştırmaya dönük liberalizasyon politikalarına imkan yaratmaktadır, denebilir. Bu duruma karşılık GOÜ’de ise durum sadece finans ve piyasalarda yaşanan dönüşüm ve değişimlerden ibaret olmadan; kalkınma stratejisinde

ortaya çıkan dönüşümlerle birlikte ekonominin bütününde radikal bir değişim söz konusu olmaktadır (Tuncel, 2010: 100).

Gelişmiş ülkelerde ve gelişmekte olan ülkelerde finansal alanlarda liberal politikaların uygulanması farklı sonuçlar ortaya çıkarsa da ülkeler liberal oluşumlarını sadece iç politikalarda ya da sadece dış politikalarda değil her iki alanda da uygulamalıdır. Ülke içinde finans sektöründeki liberalizasyonun sağlanması anlamına gelen iç finansal liberalizasyon özetle; ülke içinde finansal daralmaya sebep olan müdahalelerin ve sınırlamaların kaldırılması amacıyla öncelikle nominal faiz oranlarının devlet tarafından değil, bankalar aracılığıyla tespit edilmesi, faiz oranlarının arz ve talep miktarına bağlı olarak para piyasasında belirlenmesinin sağlanmasıdır. Dış finansal liberalizasyon ise; uluslararası finansal piyasalar ile bütünleşmek amacıyla döviz kurları üzerindeki kontrollerin azaltılması döviz kurunun piyasa koşulları tarafından belirlenmesi olarak ifade edilebilmektedir. Bunun yanında dış finansal liberalizasyon ile birlikte sermaye hareketlerinin serbest dolaşımının sağlanması ve uzun dönemde faktör fiyatlarının eşitlenmesi de sistemin beklenen bir başka sonucudur (Williamson ve Mahar, 2002: 8-11).

Başta GOÜ finansal sektör liberalizasyonuna aksi bir tavır sergilerken bahsedildiği üzere 1980 yılı sonrası faiz oranları üzerine getirilen tavan faiz uygulaması, zorunlu karşılık oranları ve ülkeye sermaye giriş çıkışı üzerindeki engelleri kaldırılmıştır (Demirgüç-Kunt ve Detragiache, 1998: 2). Böylece hem ülke içinde hem de ülke dışında uygulanan finansal liberalizasyon politikaları, ülkelere ekonomik alanda büyük serbestlik tanımış ve finansal küreselleşmeye ön ayak olmuştur.

1.2 Ticari Liberalizasyon

1.2.1 Tanımı

Ticari liberalizasyon; mal ve hizmet ticareti üzerindeki devlet müdahalelerinin en aza indirilmesi ve ekonominin uluslararası boyuta taşınmasıdır (Dağdelen, 2004: 6). Devletin piyasa ekonomisine geçişte müdahaleci politikalardan vazgeçerek serbest bir piyasa ekonomisine geçişi iki yolla gerçekleştirebilir. Bunlardan ilki tarifeler, vergiler,

Ücretler gibi değişkenleri içeren fiyat kontrolleri ile ikinci yol ise lisans hakları, kotalar, yasaklar gibi tarife dışı engelleri kaldırarak gerçekleştirebilir (Li, 2004: 560).

1970’li ve 1980’li yıllarda teknolojinin ilerlemeler kaydetmesiyle mal piyasası ve finansal piyasalardaki akıőkanlıęın artması sonucunda piyasa odaklı bir ekonominin hâkimiyeti beraberinde getirmiştir. Piyasa odaklı ekonominin gelişmesi sonucunda ekonomilerin uluslararası düzeyde yol alabilmeleri içinde rekabet gücündeki üstünlük sağlama yarıőını da beraberinde getirmiştir. Uluslararası Şirketlerin kurulması bununla beraber IMF, Dünya Bankası, OECD ve DT gibi uluslararası kuruluşların desteklemeleriyle beraber liberalizasyon sürecinde ilerlemeler sağlamıştır (Dağdelen, 2004: 5). 1980’lerde ise birçok ülke devletin ekonomiye müdahaleci politikalarını bırakmaya başlamıştır. 1990 yılı itibariyle de ülkelerin neredeyse tamamı piyasa ekonomisini seçmiő ve küresel ekonomiye entegre olmuştur. Piyasa ekonomisini geçiş süreciyle dış ticaret serbestleőmiő, sermaye piyasasının üzerindeki kontrol kaldırılmış ve ulusal sanayiler özelleőtirilmiőtir (Li, 2004: 553).

Bir ülkenin ticari serbestleşme düzeyini ölçmek amacıyla ticari açıklık kavramı kullanılmaktadır. Ticari açıklık birçok yolla ölçülebilmektedir. Aşağıdaki tablo ticari açıklığın ölçüldüğü temel yöntemlerin listesini vermektedir. Bu yöntemler arasında da en çok kullanılanı bize ticari bağımlılık oranını veren ölçüttür (zel, 2012: 24).

Tablo: Ticari Açıklık Ölçütleri

Ölçüm	Tanımlama
Ticari bağımlılık oranı	İthalat ve ihracat miktarlarının GSYH 'ye oranı
İhracat Büyüme Oranları	Belirli zaman aralığında İhracatın Büyüme Oranı
Tarife ortalamaları	Basit ya da ağırlıklandırılmış tarife düzeyleri
Birikimli tarife oranları	Tarife gelirlerinin ithalata oranı
Nicel kısıtlama Kapsamı	Nicel kısıtlamalara tabi malların yüzdelik değeri
Kara borsa Primi	Dış sektör çarpıklıklarını gösteren döviz fiyatı geçerli kara borsa
Ticari Eğilim Endeksi	İthal edilen malların fiyatlarının ihraç edilen malların fiyatına oranla arttırılması ve bu oranın dünya piyasaları ile kıyaslanması
Sachs ve Warner Endeksi	Ticaret ile ilgili tarifeler, kota payları, karaborsa primleri, sosyal oluşumlar ve ihraç ürünleri üzerindeki resmi kurumların ağırlığı gibi çeşitli bileşenler kullanılarak oluşturulan indeks
Lerner Açıklık Endeksi	Gerçekleşen ticaret akımı ve beklenen ticaret akımı arasındaki teorik farkı tahminleyen endeks

Kaynak: (Kingsley vd. , 2004: 7)

Ticaretin ekonomideki işlevi uzmanlaşma ve iş bölüşümüdür. Sanayide ölçek ekonomilerinden yararlanılması, teknoloji transferi yoluyla sermaye donatımı oluşturmaktadır. Bu yüzden geçiş ekonomilerinin uluslararası ekonomiyle entegre olması öncelikli hedeflerden birisidir. Entegrasyon süreci birçok ekonomi için uygulamada zorluk çektikleri bir süreçtir. Sovyet planlama sistemindeki ülkeler sanayi

ve ara malları üreten tek alıcı ve tek satıcının oluşturdukları bir piyasa ekonomisine sahiptiler. Üstelik birçok yerleşim alanı istihdam fiyatlar tek bir işletmeye bağlıydı. Sovyet Bloğunu oluşturan ülkeler kendi aralarındaki ticareti “Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi” (KEYK) tarafından gerçekleştirilmekteydi. Ülkelerin kendi aralarında karşılıklı üstünlüğün olduğu ekonomik faaliyetler fiyatların belirleyicisi olmuştur (Turan, 2006). KEYK’e üye ülkeler arasında ekonomik şartlar yönünden büyük farklılıklar bulunması, gelecekte ne şekilde bir ekonomik bütünleşme ve işbirliğinin hedeflenmediğinin belirlenmemiş olması kuruluşun gelişmesi engellemiştir (Dural, 2007: 27).

1980’li yıllarda liberalleşmenin hız kazandığı dönemde liberalleşme ilkesine dayanılarak Yeni ekonomik Düzenin uluslararası plandaki yapıtaşları döşenmeye başlanmıştır. SSCB’nin dağılması sürecine girmesi ve serbest piyasa ekonomisine geçişin daha ön planda tutulmasıyla, serbest piyasa ekonomisi kuralları çerçevesinde bireyciliğe ayrıcalık ve öncelik tanınması ve sosyal boyutunda hızla tasfiye sürecine başlanmıştır. Yeni düzende piyasa ekonomisinde serbestleştirme çalışmalarında korumacı politikalara ve devlet kontrollerine sanayi, ticari ve finansal sektörlerde son verilmesine mal ve hizmet sektöründeki tüm engellerin kaldırılarak liberalleşme sürecine başlanmıştır (Sönmez, 2005: 436).

SSCB’de liberalleşme süreci 1990’lı yılların başında siyasi ve ekonomik anlamda başlamıştır (Emsen ve Değer, 2007: 171). Liberalleşmede ilk işleri fiyatların serbestleşmesi ve liberalleşme ile büyük işletmelerin uluslararası ticarete entegre edilerek, ihraç edilecek ürünlerin dünya fiyatları ile rekabet edebiliyor olma seviyesine ulaştırılması tasarlanmıştır (Kalinova, 2000: 5).

Sovyet Sistemi’nde ne kadar liberalleşme politikaları uygulanmış olsa da liberalleşme politikaları kendi başına yeterli olmamıştır. Liberalleşme mantıklı bir yol olsa da asıl temel sorun şudur: enerji fiyatları gibi önemli sektörlerde liberalleşme hızlı reformlarla başarılamıyorsa, liberalleşme nasıl yapılmalıydı? Bu politikalar kendi başına bir bütündür. Bu yüzden politikalarda başarı için politikaların uygulanacağı bir ortam sağlanmalıdır. Bu politikalarda uygun ortam sağlanmayınca domino taşları gibi yıkıcı etkisi olmaktadır Liberalleşme ve istikrarı sağlama, radikal olarak uygulanacak reform

stratejisinin temel dayanağıdır. Hızla özelleştirme ise üçüncü temel dayanağıdır. Fakat liberalleşme ve istikrar sağlanamazsa reformların üçüncü dayanağı olan özelleştirme gerçekleştirilemez. Bu durumu daha somut ifade etmek için Rusya'yı örnek verecek olursak Rusya'da fiyatlar bir anda serbest bırakılınca yüksek enflasyona sebep olmuştur ve bütün tasarrufları silip süpürmüştür. Bu yüzden ülkede özelleştirilen işletmeleri satacak alıcı kalmamıştır. Piyasa oluşan yüksek faiz oranları ve sermaye yetersizliğinden dolayı bunları yeniden canlandırmak zor olmuştur (Stiglitz, 2002: 166-167) .

Liberalleşme sürecinde Doğu Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye ülkeler dünya ekonomisi ile büyük bir hızla entegre olmuşlardır. Ekonomilerin entegre olmalarıyla 1990 yıllarına kadar dünya ekonomisine kapalı olan ekonomiler 15 yıl sonrasına kadar neredeyse ürettikleri mal ve hizmetlerin yarısından fazlasını ihraç ve ithal etmektedirler. Ulusların entegre olmalarıyla ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Dünya ekonomisi ile entegre olan ülkeler daha çok Avrupa Birliği üyesi olan Doğu Avrupa ve Baltık ülkeleri iken, entegrasyona daha geç başlayan ülkeler ise Güney Doğu Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri olmuştur. Ülkelerin entegrasyonundaki zaman süreçleri aynı zamanda ülkelerin kalkınma düzeylerini etkilemiştir. Hızlı biçimde entegre olan ülkelerin gelişmişlik düzeyi noktasında diğer ülkelerden önde olması olarak ifade edebiliriz. Ulusların dünya ekonomileri ile entegre olmaları “Ticari Bağımlılık Oranı (ithalat ve ihracatın GSMH'ye oranı)” ile hesaplanabilir. Ticari bağımlılık oranına göre hesapladığımızda Doğu Avrupa ülkeleri arasında Avrupa Birliği'ne üye olan ülkelerin 1995 yılında ticari bağımlılık oranı%35 iken, 2002'de %55'e yükselmiştir. Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin ise 1995-2002 döneminde %20'den %22'ye yükselmiştir (Demirburgan, 2005: 174).

1.2.2 Ticari Liberalizasyon Teorileri

Ticari serbestleşme, uluslararası ticaretin devlet müdahaleleri olmaksızın firmalar tarafından gerçekleştirildiği bir sistem olarak ifade edilebilir (Cowling, 2004: 345). Böyle bir sistemde, hükümetlerin temel rolü ise, mülkiyet haklarını ve firmaların serbestlik ortamını gerçekleştirecek ve koruyacak koşulları oluşturmaktır (Cowling, 2004: 345).

Ticaretin tam bir serbestlik ortamına kavuşturulması Klasik İktisat Kuramından bu yana savunulmuş ve iktisat literatüründe korumacılık görüşlerine oranla daha fazla kabul görmüştür. Bu amaç, önce GATT'ın, daha sonra da Uruguay Round'u ile kurulan Dünya Ticaret Örgütü'nün özünü oluşturmuştur.

Teorik dayanakları karşılaştırmalı üstünlükler yaklaşımı olan, günümüz serbest ticaret taraftarlarının, görüşlerini savunmak için kullandıkları başlıca argümanları ise şöylece sıralamak mümkündür (Aktan, 1995):

- Serbest ticaret politikaları, işbölümü ve uzmanlaşmadan faydalanmak koşuluyla ekonomik kaynaklar daha verimli ve etkin bir şekilde kullanılır.
- Serbest ticaret yapmak yoluyla geniş pazar olanaklarından yararlanmanın ve geniş ölçekli üretim yapmanın bir sonucu olarak birim başına üretim maliyeti azalır.
- Uluslar arası rekabet, işletmeleri daha etkin ve verimli çalışmaya, daha kaliteli ve daha ucuz mal ve hizmet sunmaya yöneltir.
- Serbest ticaret, teknolojik buluş ve yenilikleri arttırarak, üretim teknolojisini yeniler.
- Serbest ticaret ülke ekonomisinin büyümesi ve refah düzeyinin artması için gereklidir.
- Serbest ticaret know-how'ın gelişmesine yardımcı olur.
- Serbest ticaret sayesinde teknoloji ve kalifiye insan gücü transferi mümkün olur.
- Serbest ticaretin, iç pazarda, rekabeti kısıtlayan piyasa oluşumlarını ve tekelleşmeyi azaltıcı etkileri vardır.
- Dış ticaretini önemli ölçüde serbestleştirmiş olan ülkelerin ekonomik

durumlarına bakıldığında, bu ülkelerin yüksek gümrük duvarları uygulayan ülkelere oranla daha gelişmiş olduğu görülmektedir.

Serbest ticaret ilkesini savunan iktisatçılara göre, uluslararası ticaretten beklenen refah yükseltici etkiler ancak ve en yüksek ölçüde serbest ticaret koşulları altında sağlanabilir. Serbest ticaret ilkesi, bireysel öz çıkar ilkesinin tüm toplumun refahını artırması tezinin, ülkelerarası ticarete de uygulanması olup; belirli varsayımlar altında, ülkelerarası serbest mal mübadelesinden, her iki tarafın da yararlanacağı savma dayanır. Serbest ticaretin yarattığı rekabet sonucu, her ülke en düşük maliyetle (en yüksek üretkenlikle) üretim yapabileceği dallarda uzmanlaşır. Buna karşılık, görece olarak yüksek maliyetle (düşük üretkenlikle) üreteceği ürünleri veya hiç üretemeyeceği ürünleri diğer ülkelerden sağlar. Serbest ticaret teorileri kaynağı Adam Smith ve David Ricardo'nun temsilcisi olduğu Klasik İktisat Kuramından ve onların Neo klasik uzantısı olan Heckscher- Ohlin modelinden almaktadır. Teorinin her aşamasında, ülkelerin en ucuz ve en iyi şekilde ürettikleri ürünlerde ihtisaslaşarak, bunları üretmesi ve satması durumunda ekonomik etkinliğin gerçekleşeceği şeklinde kısaca ifade edilebilecek temel varsayımı hiç değişmemiş, basit teorinin yapı taşları yerlerinden oynatılmamıştır. Bu ihtisaslaşmanın nasıl olacağı konusunda ise; Smith mutlak üstünlüğe göre ihtisaslaşmayı savunurken, Smith'in dış ticarete ilişkin tezleri daha da geliştiren ve genelleştiren Ricardo karşılaştırmalı üstünlük teorisini getirmiştir (Kindleberger, 1970: 23). Bu teori, belirli varsayımlar altında, uluslararası ticarete gitgide artan işbölümü ve uzmanlaşma sonucunda dünya ölçüsünde kaynakların optimal dağılacak, en yüksek üretkenliğin ve mümkün olan en yüksek refahın gerçekleşeceğini ve bu gelişmeden ticarete katılan tüm ülkelerin (farklı ölçülerde olsa bile) yarar sağlayacağını ispatlamaktadır.

Serbest dış ticaret teorisinin temel taşlarından birisi olan karşılaştırmalı üstünlükler modeli belirli varsayımlara dayanmaktadır ve bu varsayımların çoğu, teorisinin ileriki aşamalarında da birkaç ilave ve değişiklik dışında varlığını sürdürmüştür (Kalaycıoğlu, 1991: 14):

- Tüm piyasalarda tam rekabet koşulları geçerlidir.
- Üretimde sadece emek faktörü olduğu farz edilmektedir.

- Ulaşım maliyetleri sıfırdır.
- Ticarete herhangi bir sınırlama veya kısıtlama söz konusu değildir.
- Üretim faktörleri ülke içinde hareketli; ülkeler arasında ise hareketsizdir.
- Modelde iki ülke ve iki mal söz konusudur.

Karşılaştırmalı üstünlükler modelinde, önemli olan mutlak değil karşılaştırmalı maliyetlerdir. Bir ülke tüm mallarını daha ucuza üretebilir. Buna rağmen karlı ticaret yapma imkânı vardır. Çünkü ülke bazı mallarda diğerlerine oranla daha üstün olabilir. Uluslararası uzmanlaşmanın ve işbölümünün yararlarını açık bir şekilde ortaya koyan Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi ile Ricardo, serbest ticaretin her ülkede refahı arttıracığı şeklinde evrensel sonuçlara ulaşmış ve serbest dış ticaret teorisini genelleştirmiştir:

Tam serbest ticaret sistemi altında, her ülke sermaye ve emeğini doğal olarak kendisi için en yararlı kullanımlara ayıracaktır. Bu bireysel avantaj arayışı, bütünün evrensel çıkar ile hayran olunacak şekilde bağlantılıdır. Bu bireysel çaba, sanayiye canlandırarak yaratıcılığı ödüllendirerek ve doğanın bahşettiği özgün güçleri en etkin şekilde kullanarak, emeğin en etkin ve en ekonomik dağılımını sağlar; genel üretim kütesini arttırarak, genel yararı yaygınlaştırır, uygar dünyadaki tüm ulusları tek bir ortak çıkar ve temas bağıyla evrensel uluslar toplumu halinde birleştirir. Fransa ve Portekiz'in şarap üreteceğini, Amerika ve Polonya'nın mısır yetiştireceğini, İngiltere'nin ise dayanıklı mal ve diğer malların imal edeceğini hep bu ilke tayin eder (Ricardo, 1997: 120).

Görüldüğü gibi, bu yaklaşımda, dış ticaret, ticaretin olmadığı duruma göre her ülkede refahın artmasını sağlayacaktır. Karşılaştırmalı Üstünlükler Kuramına göre, ticaret; rekabet ve ihtisaslaşmaya neden olduğundan, verimlilik teşvik edilerek arttırılabilir. İhtisaslaşma, ülkeleri en etkin oldukları malı üretmeye yönelttiğinden, o malda üstünlük sağlanmakta, karşılığında ise farklı mallar temin edilebilir. Bir ülkenin bütün malları etkin bir şekilde üretememesi durumunda dahi, ticaretin karşılaştırmalı üstünlükler ilkesine uygun olarak bu ülkeye avantaj sağlayacağı, Ricardo tarafından

serbest ticaret teorilerinin dayandığı en güçlü argümanlarından biri olarak ortaya konulmuştur (Ricardo, 1997: 120). Serbest ticaret yaklaşımına Ricardo ile gelen farklılık “ticarete giren tarafların karşılıklı olarak ticaretten kazanç sağlamaları düşüncesinin yerleşmesi, dolayısıyla çıkarların ahenkleşmesidir” (Kalaycıoğlu, 1991: 15). “Bu noktada Adam Smith'in mutlak üstünlük yaklaşımıyla Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlük yaklaşımı arasında ilk göze çarpan farklılık ise; Smith'te ticarete giren iki ülkeden biri bir ürünü, örneğin şarabı, diğeri ise örneğin kumaşı daha ucuz ve bol olarak üretiyorsa ve ayrıca ülkelerin her birinin doğal özellikleri diğeri ülkenin ürettiği ürünü üretmeye elverişli değilse ancak o zaman ticaret ortaya çıkabilir. Oysa Ricardo'ya göre bir ülke, her iki malın üretiminde de diğeri ülkeye göre mutlak üstünlüğe sahip olsa bile, yine de serbest ticaret her iki ülkeye yarar sağlayacaktır. Daha az etkin olan ülke, mutlak dezavantajının daha az olduğu üründe uzmanlaşmalı ve bu malı ihraç edip diğeri malı ithal etmelidir. Burada, Ricardo'nun serbest ticaret yaklaşımını genellemesini ve bundan evrensel sonuçlar çıkarmasını görmekteyiz. Ancak, Karşılaştırmalı Üstünlükler Kuramı, neden bazı ülkelerin belirli malların üretiminde üstünlüğe sahip olduklarını araştırmamaktadır. Dolayısıyla, Kuram, mevcut üretim yapılarına göre dış ticareti açıklamaya çalıştığından statiktir. Karşılaştırmalı Üstünlük Kuramının geçerli olabilmesi için en başta gelen varsayım tam rekabet varsayımıdır ve bu varsayım Ricardo'nun bütün teorilerinin temelidir. Statik serbest ticaret teorisinden, piyasada rekabet şartlarının sağlanması ve dışsallıkların olmaması halinde serbest ticaretin dünya gelirini maksimize edeceği sonucu çıkmaktadır ve bu bakımdan yukarıdaki varsayımlardan en önemlisi tam rekabet varsayımı olup, diğeri beş varsayımın hiçbirisi tam rekabet varsayımı kadar zorunlu değildir (Haberler, 1970: 116-119).

Buradan da şu sonuca varabiliriz; eğer ülkeler ulusal piyasalarında rekabet şartlarını sağlayamazlarsa dünya ticaretinden teoride belirtilen faydalar uygulamada sağlayamayacaktır. Yani, dünya ticaretinin serbestleşmesi, bu sürece dahil olan bütün ülkelerdeki piyasaların gerçekten rekabetçi piyasalar olması durumunda, etkin bir ticaret ve uzmanlaşma sağlayacak ve tüm dünyada kazançlar artacaktır; dolayısıyla, ulusal düzeyde rekabet düzenlemelerinin uluslararası düzeyde, dünya ticaretine ne yönde etkilerde bulunabileceği ortaya çıkmaktadır. Görüldüğü gibi, rekabet ve serbest ticaret

birbirleriyle yakından ilişkili kavramlardır.

Neo klasik İktisat Kuramı, Klasik Kuramdan devraldığı hiçbir teoriyi, serbest dış ticaret teorisi kadar az değiştirerek sürdürmemiştir. Serbest dış ticaretin mübadeleye katılan her ülke için refahı arttırıcı niteliği olduğu savı Neo klasik Kuram'da da aynı anlayış içinde devam etmiştir (Haberler, 1970: 116-119). Neo klasik Kuram'da Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin oldukça önemli bir yorumu Heckscher- Ohlin Teoremi olarak da adlandırılan Faktör Donatımı Teorisi ile yapılmıştır. Bu teoride ülkeler arasında nispi maliyet farklılıkları, onların sahip oldukları emek ve sermaye faktörlerinin donatımındaki farklılıklarla açıklanmaktadır. Yani, bu kuramda karşılaştırmalı üstünlük ülkede bol bulunan üretim faktörüne dayanmaktadır. Şöyle ki, emeğe daha fazla sahip olan ülkeler emek-yoğun mallan, sermayeyi daha bol bulunduran ülkeler ise sermaye-yoğun mallan daha ucuza üretecek ve bu malların ihracatçısı olacaklardır. Görüldüğü gibi, bu kuramda, ülkeler arasındaki farklı görelî maliyetlerin gerisinde yatan temel neden, üretim faktörlerinin ülkeler arasındaki dağılımındaki oransızlıktır (Akyüz ve İşgüden, 1990: 33).

Klasik Karşılaştırmalı Üstünlük Kuramında, karşılaştırmalı verimlilik ve maliyet farklılıklarının nedenlerinin açıklamasına girilmemiş ve bunların adeta hayatın gerçeği olduğu ve açıklama yapılmasına gerek olmadığı izlenimi verilmiştir. Bu bakımlardan Faktör Donatımı Teorisi, Klasik Serbest Dış Ticaret Teorisi'ndeki bu eksikliğini gidermeye yönelik olmuş ve uluslararası düzeyde üretim maliyetlerinin farklılığın faktör donanımındaki farklılıkla açıklamıştır. Stolper- Samuelson Teoremi de getirdiği önermeyle Faktör Donatımı Teorisini tamamlamıştır (Berksoy, 1994: 101). Buna göre, korumacılık dolayısıyla ekonomi bir bütün olarak kaybedebilir, ancak serbest ticaret politikası ülkedeki bol faktörün, korumacılık ise kıt faktörün kazanç sağlamasına yol açar. Ülkede bol olan faktörün serbest ticaretten çıkar sağlayacağı ileri sürmesiyle, Stolper-Samuelson Teoremi, serbest ticaretin ülkedeki tüm kesimlerin yararına olduğunu ileri süren Klasik Dış Ticaret ve Heckscher-Ohlin Teoreminden ayrılır (Lindert ve Kindleberger, 1982: 60-61).

Karşılaştırmalı üstünlüklere dayanan Klasik ve Neo klasik Kuramlar gerçekte ülkelerin neden birbirleri ile ticaret yaptıkları sorusuna cevap aramaktadırlar, ancak, bu cevabı

ararken ortaya konan modeller, aynı zamanda ülkelerin hangi koşullarda bu ticaretten optimum faydayı sağlayacaklarını da açıklamaktadır. Optimum fayda ise, gerek ülkedeki ve gerekse dünyadaki kaynakların en etkin bir biçimde kullanılması açısından, karşılaştırmalı üstünlüklere göre uzmanlaşmış bir uluslararası ticaret sonucu ortaya çıkmaktadır. Sonraki dönemlerde, Heckscher-Ohlin Kuramı'nı geliştirmeye yönelik çalışmalar yapılmış ve bu girişimler Yeni Faktör Oranları Kuramı'nın oluşmasına yol açmıştır (Berksoy, 1994: 101). Bu kuramda, üretim faktörlerinin (özellikle işgücünün) niteliklerine göre daha ayrıntılı tanımlanmasından hareket edilmiştir. Yeni Faktör Oranları Yaklaşımı işgücünü homojen bir faktör olarak benimsemeyip, alt gruplara ayırarak ele almaktadır. Eski model, yoğun olarak doğal kaynak ve yalın işgücü gerektiren ilkel ürünlerin uluslararası ticaretini açıklayabilmekte, daha karmaşık işgücünü gerektiren sınavi ürünlerin ticaretini açıklamakta ise yetersiz kalmaktaydı. Yeni yaklaşımda ise, Faktör Donanımı Kuramının temel önermesi değiştirilerek; ülkelerarası uzmanlaşmanın artık sadece işgücü faktörü açısından değil, nitelikli işgücü açısından da irdelenmesi yoluna gidilmektedir. Nitelikli işgücü bol olan ülkeler, nitelikli emek-yoğun mallarda uzmanlaşırken, görece niteliksiz işgücü bol olan ülkeler de niteliksiz emek-yoğun mallarda uzmanlaşacaklardır (Berksoy, 1994: 105).

Yeni Faktör Oranları Yaklaşımı A.B.D.'de yapılan araştırmalarla sınavmış ve Keesing Hipotezi olarak da bilinen şekliyle ortaya konulmuştur. Buna göre, ABD'nin ihracatının nitelikli emek-yoğun olduğu saptanmıştır (Lindert ve Kindleberger, 1982: 100). Bu sonucun ortaya çıkmasının nedeni, A.B.D. işçisinin kendisine yöneltilen yoğun eğitim ve yetiştirme harcamaları sonucu yüksek nitelik kazanması ve diğer ülke işçilerine göre daha verimli ve becerikli olmasıdır, bu durum ise ABD'nin beşeri kapitali olarak yorumlanabilir (Akyüz ve İşgüden, 1990: 50). Bu açıdan, işçilerde saklı olan beşeri kapitalin de uluslararası ticareti açıklayıcı bir faktör olarak analizlerde göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Özetle, Yeni Faktör Oranları Kuramı, geleneksel faktör donanımına, nitelikli işgücünde saklı olan beşeri kapitali de katarak, uluslararası ticaretin yapışım açıklamaya yönelmiştir (Akyüz ve İşgüden, 1990: 50). Ayrıca, Keesing Hipotezi, A.B.D.'de araştırma geliştirme (Ar-Ge) harcamalarının yoğun olduğu endüstrilerde, ihracatın daha fazla olduğuna dikkati çekerek, ihracat ile Ar-Ge harcamaları arasında bağlantı kurmuştur (Lindert ve Kindleberger, 1982: 100).

Görüldüğü gibi, Neoklasik yaklaşımda, artık, faktör yoğunluğu kavramının yerine teknoloji yoğunluğu kavramı ön plana geçmiştir. İlerleyen yıllarda da, dünya ticaretinin gelişmesine paralel olarak Faktör Oranlan Model'ini geliştirmeye ve tamamlamaya yönelik ilaveler yapılmıştır. Örneğin, A.B.D. üreticilerinin çoğunun dünya piyasalarında etkin bir şekilde rekabet etmelerinin nedeni, çok büyük olan iç talebi karşılamaları esnasında ulaştıkları ölçek ekonomilerinin birim maliyetleri düşürmesine bağlanmış ve iç piyasası küçük ülkelerin sermaye faktörüne bol olarak sahip olsalar bile, yığın üretimi gerektiren sermaye-yoğun mallarda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olamayacakları iddia edilerek, faktör oranlan modelinin ölçek ekonomileri açısından yorumu yapılmıştır (Root, 1978: 99-101).

Görüldüğü gibi, bu yaklaşımdan, ölçek ekonomisine ve bu ölçeğin gerektirdiği üretim faktörüne bol olarak sahip olan ülkelerin bu tür malların üretiminde uzmanlaşarak diğer malları dışarıdan satın alacakları anlamı çıkmaktadır. Ülkeler arasındaki teknolojik düzey farklılıkları da yine uluslararası ticareti açıklamak için modele dahil edilmiştir. Yeni teknolojinin çoğunu iktisadi bakımdan gelişmiş ülkeler yaratır; bu durum geçici bir süre için teknolojiyi yaratan öncü ülkeye mutlak avantaj sağlasa bile, teknoloji belirli bir süre sonra değişik gecikmelerle diğer ülkelere de yayılarak ticaretin yönü değişir ve izleyici ülkeler de o malı ihraç etmeye başlar (Lindert ve Kindleberger, 1982: 100). Ancak, bu arada öncü ülkelerde yeni teknolojiler icat edilerek, bunlara dayalı malların ihracatı başlar. Bu süreç böylece sürüp gider. Görüldüğü gibi, bu yaklaşımda, uluslararası teknolojik transfer, Faktör Oranlan Kuramına dinamizm kazandırıcı bir öğe olarak dahil edilmektedir. Gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki ticaretin önemli bir kısmı bu yaklaşımla açıklanabilir. Teknolojinin esas itibarıyla gelişmiş ülkelerde yaratılıp daha sonra az gelişmiş ülkelere taklit edildiği açık bir gerçektir. Yine bu yaklaşıma benzer bir görüş de Ürün Devreleri Hipotezidir. Bu yaklaşıma göre, her sanayi malının hayatında devreler vardır. En son devre standartlaşmış halidir. İlk ortaya çıktığı zaman, ürünün özellikleri değişebilir, yüksek kalitede işgücü tarafından üretilmektedir ve ilk yapan ülke muhtemelen tekel durumundadır. Daha sonraki devrelerde ise mal olgunlaşırken diğer sanayileşmiş ülkelere de yayılmaya başlar ve en son aşamada mal tamamen standardize olur ve ürünün bu aşamasında artık diğer ülkeler tarafından da üretimi ve ihracatı yapılabilir (Lindert ve Kindleberger, 1982: 100).

Böylelikle, Klasik Karşılaştırmalı Üstünlükler Kuramı'nın Neoklasik uzantısı olan Faktör Donatımı Modeli'ni ve bu modelin tamamlayıcıları olarak düşünebileceğimiz görüşleri genel olarak incelemiş bulunuyoruz. Ancak, hemen belirtmemiz gerekir ki, temelini Ricardo'dan alan statik karşılaştırmalı üstünlükler yaklaşımından yola çıkılarak, özellikle azgelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkeler arasındaki ticaret açısından, ticaretin tümüyle serbest bırakılmasının tüm taraflar için yararlı olduğunu söylemek uygulamada pek tutarlı değildir. Zaten, yukarıda ifade edildiği gibi, Smith'in mutlak üstünlükler yaklaşımında da bir ülkenin bütün ürünlerinde diğer ülkelere göre daha zayıf durumda olması halinde, bu ülkeye yine de ticaretini serbestleştirmesi önerilmemektedir. Gerek, mutlak gerekse karşılaştırmalı üstünlüğe dayanan serbest ticaret yaklaşımları belirli varsayımlar altında tüm taraflara yarar sağlamaktadır. Kaldı ki, Haberlerin de deyimiyle “...rekabete dayanan ideal şartlardan sapmaların veya dışsal ekonomilerin varlığı, serbest ticaretin yukarıda açıklanan anlamda gerçekleşebilecek bir optimumdan sapması sonucunu doğurabileceği ispatlanabilir. Bu, bize serbest ticaret politikasından belirli hallerde ayrılmayı haklı gösteren, teorik yönden geçerli bir görüş vermektedir” (Haberler, 1970: 38). Çeşitli sebeplerle tam rekabet şartlarının oluşturulamaması nedeniyle, aksak rekabet piyasalarında oluşan fiyatlar sosyal fayda ve maliyetleri yansıtmamaktadır. Ayrıca, bugünün gelişmiş ülkelerinin hepsinin ticari engeller ardında gelişmeleri ve korumayı sonradan azaltmaları bizi gelişme potansiyeli olan bir sanayinin belirli bir süre korunduktan sonra dış rekabete açılmasının daha faydalı olduğu sonucuna ulaştırmaktadır (Rodrik 2000: 59).

İktisat teorisinde karşılaştırmalı üstünlükler kuramının, öğrenme faktörünü öne çıkaran bu yorumu dinamik karşılaştırmalı üstünlükler kavramıyla ifade edilmiştir. Bu yaklaşıma göre, öğrenme sonucunda dinamik karşılaştırmalı üstünlükler ortaya çıkabilmektedir. Azgelişmiş bir ülkede başlangıçta üretim maliyetleri yüksek olacak işkollarına yatırım yapıldığında, üretim yöntemlerini etkin kullanmayı öğrenerek zamanla maliyetleri düşürmek ve karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmak, daha sonra da ülkeyi serbest ticarete açmak mümkündür. Ancak, unutulmamalıdır ki, hiçbir ülke uluslararası ticarete sırtını dönerek gelişmiş değildir ve son elli yıla bakıldığında hiçbir ülkede uzun süreli bir ticari koruma sonucunda yüksek oranlı bir gelişme görülmemiştir (Rodrik, 2000: 60). Ancak, tek başına serbest ticaret de ülkede gerekli altyapı

sağlanmadığı takdirde yararlı olmayabilecektir. Sonuç olarak, kaynağını Adam Smith ve David Ricardo'dan alan Klasik İktisat Kuramı ve onların Neo klasik uzantısı olan Faktör Donatımı Modelinden alan serbest ticaret teorileri; dış ticaretin serbestleşmesinin, belirli varsayımlar altında, bu sürece katılan her ülke için refahı arttırıcı bir niteliği olduğunu ileri sürmüştür.

1.3 Ticari Liberalizasyonun Seçilmiş Makroekonomik Değişkenler Üzerindeki Etkisi

1990'lı yıllar da ivme kazanan ticari serbestleşme, artan uluslararası sermaye hareketlerinin nedenleri ve ortaya çıkardığı sonuçlar önemli bir araştırma alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaşanan sıkıntılar, ticari serbestleşmenin zamanlamasını tartışılır hale getirmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin, yapıları gereğince henüz böyle bir değişime hazır olmadıkları konusundaki araştırmalar artmış ve ticari serbestleşme geniş bir inceleme alanı bulmuştur.

Ticari serbestleşme sonrası gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler bu serbestleşme akımından farklı şekillerde etkilenmektedirler. Gelişmiş ülkelere giden sermaye akımı, gittiği yerlerdeki ekonomilerin makroekonomik değişkenleri üzerinde değişiklikler yaratmıştır. Gelen sermaye akımları uzun vadeli veya kısa vadeli sermaye olarak ülkeye giriş yapmaktadırlar. Bu nedenle gelen sermaye akımları, söz konusu ülkelere bazı dönemler kriz başlangıcı olarak görülmektedir. Bu akımdan en fazla yarayı alan ülkeler şüphesiz gelişimini tamamlayamamış, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler almaktadır. Henüz serbestleşmeye hazır olmayan Türkiye, bu yeni uygulama karşısında ekonomik göstergelerle rakamları ile ya da krizlerle tepkisini belli etmektedir.

Ticari serbestleşme politikalarının uygulama alanı bulması, piyasaları her türlü etkiye açmaktadır. Şöyle ki piyasalar dış dünyada meydana gelen birtakım olumlu gelişmelerden etkilenebildiği gibi, olumsuz gelişmelerden de etkilenebilmektedir. Uluslararası sermayenin etkileri tartışılırken özellikle 1990'lı yılların ikinci yarısında, uluslararası sermaye girişlerinin yüksek olduğu ülkelere, art arda kriz yaşandığı görülmektedir. 1982 Dış borç krizi, 1994 yılında Türkiye' de ve Meksika'da ortaya

çıkan kriz, 1997’de patlayan Asya Krizi, 1998 yılında Rusya Krizi ve Brezilya Krizi bunlara örnektir. Krizin yaşandığı ülkelerde, hepsinin de ayrı ayrı ekonomik özellikleri olmasına karşın, hepsinin ortak özelliği ticari serbestleşmeyi sağlamış olmalarıdır (Türker, 2010: 38-39)

Bu başlık altında ticari serbestleşmenin getirdiği sermaye hareketlerinin, seçilmiş makroekonomik değişkenler üzerindeki etkileri açıklanmaya çalışılacaktır.

1.3.1 Ticari Liberalizasyonun Büyüme Üzerindeki Etkisi

Gelişmekte olan ülkelerin doğrudan yabancı yatırımlardan faydalanabilmek için eğitim, alt yapı, sağlık gibi alanlardan belirli bir gelişmişlik seviyesini elde etmiş olmaları gerekmektedir. Bir ülkedeki siyasi istikrarsızlık, mali disiplinin olmaması doğrudan yabancı yatırımları azaltmaktadır. Ayrıca kayıt dışı ekonomi sorunun çözülmesi, enflasyonun düşürülmesi, vergi oranlarının ve faizin düşürülmesi doğrudan yabancı yatırımları teşvik etmektedir. Yatırımların sürekliliği ekonomik kalkınma ve ekonomik büyümeyi de beraberinde getirecektir. Gelişmekte olan ülkelere giren yabancı sermayenin ekonomik büyümeyi destekleyeceğini savunan görüşler, kaynak temininde etkinliğin sağlanması ve kaynak kullanımında verimliliğin artırılması gibi bazı etkilerle de ekonomik büyümeye ivme kazandıracaklarını desteklemektedirler. Bu görüşün tam aksini savunan görüşler ise sermaye girişi ile büyümeyi zayıflatan iki olgu üzerinde durmaktadırlar. Bunlardan birincisi, sermaye akımlarındaki oynaklık ile yatırımlar arasındaki negatif ilişkiden dolayı büyümenin de bundan negatif etkileneceğidir. Yani sermaye hareketlerindeki yüksek oynaklık, sermaye girişinin olumlu etkilerini olumsuzla çevirebilmektedir. İkinci olgu ise, gelişmekte olan bir ülkenin dışarıdan gelen sermayeyi verimli alanlarda değerlendirecek kapasitesinin var olmadığıdır. Altyapı, beceriklilik ve politika eksikliği gibi durumlardan dolayı büyümenin negatif etkileneceğini savunmaktadırlar (Gürbüz, 2006).

Ticari serbestleşmenin getirdiği sermaye hareketliliğinin ekonomik büyümeye katkısı ile ilgili yapılan çalışmalar net bir sonuç vermemektedir. Ayrıca farklı türde sermaye hareketlerinin, farklı etkiler gösterebileceğini yapılan çalışmalar göstermektedir. 1989’dan sonra 1990 yılında daha yoğun hale gelen sermaye hareketleri, yapılan

çalışmaların 1990 ve sonrası verilerle çalışma yapılmasını gerekli kılmıştır. Sermaye girişleri ülkenin ekonomik büyümesine olumlu katkıda bulunmakta fakat sermaye çıkışları da ekonomik büyümeye olumsuz yansımaktadır. Sermaye çıkışları söz konusu olduğu zaman beklentiler ve yatırım kararları olumsuz etkilenmekte, borçlanma imkanları azalan kamu piyasada etkin olmakta ve faiz oranları yükselmektedir. Bütün bunların sonucunda yatırım ve tüketim azalmakta, ekonomik daralma yaşanmaktadır (Özmen, 2011).

1.3.2 Ticari Serbestleşmenin Döviz Kuru Üzerindeki Etkisi

Sermaye girişlerinin olduğu ülkedeki döviz kuru sisteminin serbest döviz kuru sistemi olması halinde, sermaye girişi döviz kurunda ulusal paranın değerli olmasına neden olmaktadır. Sabit kur sistemi uygulanan ülkeye sermaye girişi olduğu zaman, bu girişler doğrudan uluslararası rezervlerin artmasını sağlamaktadır. Serbest döviz kuru uygulayan gelişmekte olan ülkelerde kısa vadeli yabancı sermaye bolluğu yaşanmaktadır (Yeldan, 1996).

Sermaye girişlerinin yatırımın finansmanında kullanılması durumunda, bir sonraki dönemde söz konusu sektörlerde üretilen malların ticareti ile birlikte ülkeye bir döviz girişi yaşanmaktadır (Gürbüz, 2006: 59). Gelişmekte olan ülkelerde sermaye akımlarının sürekliliğinin devam etmesi için, döviz kuruna yapılan müdahalelerle ülke içinde düşük döviz kuru uygulanırken, yüksek reel faizlerle sermaye akımlarının devamlılığı sağlanmaya çalışılmaktadır. Böylece düşük kur- yüksek reel faiz sorunu ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucu ise söz konusu ülkenin enflasyonist baskılarla karşılaşması kaçınılmaz olmaktadır. Ulusal para nominal değer kaybı yaşarken, yaşanan bu değer kaybı enflasyonun gerisinde kalmaktadır (Özgen, 1998: 45-75).

Görüldüğü gibi gelişmekte olan ülkelere gelen sermaye girişleri, yurt içi paranın reel olarak değerlendirilmesine neden olarak, ekonominin dış ticaret dengesi ve enflasyon gibi göstergeleri etkileyerek ekonominin birçok sektörünü olumsuz etkilemektedir. Ülke enflasyonun tuzağına düşerek büyüme oranında geriye doğru adım atmaya başlamaktadır.

1.3.3 Ticari Serbestleşmenin Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi

Sermaye akımlarının ekonomideki dış ticaret dengesi üzerindeki etkisi döviz kuru aracılığıyla meydana gelmektedir. Düşük döviz kuru ile yerli paranın yabancı paralar karşısında değer kazanması, ithalatı arttırmaktadır. Net ihracat (Export - Import), ithalatın artması ile birlikte düşmektedir. İhraç malları fiyatları uluslararası fiyatlara göre yükselmekte, ithal malları fiyatları ucuzlamakta ve böylece yurtiçi talebin ucuzlayan ithalat karşısında yabancı mallara kayması söz konusu olmaktadır (Kar vd. 2004: 18-19).

Spekülatif sermaye girişleri ile git gide fazlaşan dış ticaret açığı, devalüasyon beklentilerinin artmasına neden olmakta, reel yatırım kararlarının olumsuz etkilenmesi ile birlikte ekonomik faaliyetler yavaşlamaktadır. Yabancı paraya artan talep bankacılık kesimi sorunlarına neden olmaktadır. Genel olarak birçok sektör bu durumdan olumsuz bir şekilde etkilenmektedir.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere olan sermaye akımlarının dış ticaret dengesi üzerinde pozitif bir etki oluşturabilmesi için, sermaye girişlerinin çoğunlukla ihracata yönelik olan yatırımları finanse etmesi gerekmektedir. Sermaye girişlerinin ihracata konu olmayan yatırımlara gitmesi sonucunda ülkenin döviz tutma kapasitesinde sıkıntı ortaya çıkmaktadır. Böylece uzun veya kısa vadeli sermaye girişlerinin dış ticaret dengesi üzerinde olumsuz etkileri ortaya çıkmaktadır ve dış ticaret dengesi negatife yönelmektedir (Özgen, 1998: 62-63).”

1.3.4 Ticari Serbestleşmenin Enflasyon Üzerindeki Etkisi

Enflasyon üzerindeki etkiler genel olarak, parasal genişlemeler, ulusal paranın değerlenmesi gibi sebeplere dayanmaktadır. Ayrıca maliye politikası uygulamalarına bağlı olarak da gündeme gelebilmektedir. Gelişmekte olan ülkelere sermaye girişleri ile birlikte yurtiçi paraların değer kazanması, sermaye girişlerinin en önemli etkilerinden birisidir. Ortaya çıkan böylesine bir gelişmenin kısa vadede enflasyonu bastırıcı bir etkisi olduğu ileri sürülmektedir. Böyle bir etki iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Birincisi, TÜFE içinde yer alan bir takım ithal mallarının fiyatlarının azalması ile birlikte, iç talebin ithal mallarına doğru kaymasıdır. Yurtiçi talepteki bu azalış, ortaya çıkacak

enflasyonu azaltıcı nitelikte olabilecektir. İkinci ise, ithal hammadde ve yatırım mallarının fiyatlarının görece olarak ucuzlaması ile birlikte, girdi maliyetlerinde bir düşüş ortaya çıkacak ve bu düşüş yurtiçi arzı arttırarak enflasyonu düşürücü bir etki gösterebilecektir (Kar vd. 2004: 19-20).

Ticari serbestleşmenin gelişmekte olan ülkelerde meydana getirdiği etkiler açısından sermaye hareketleri değerlendirildiğinde ortaya farklı sonuçlar çıkabilmektedir. Ticari serbestleşme ile gelişmiş ülkelere doğru olan sermaye hareketleri, ekonominin likidite seviyesini etkilemektedir. Ortaya çıkan bu durumun enflasyonu yukarıya doğru çektiğini öne süren görüşlerde mevcuttur. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere gelen sermaye girişleri bankalardaki tüketici kredilerini arttırmaktadır. Bu artışla birlikte yurt içi tüketimde artmakta ve böylece enflasyonist bir etki söz konusu olmaktadır. Çünkü gelişmiş ülkelere gelen sermaye hareketleri spekülasyon sermaye hareketleri olmaktadır. Bunların enflasyon üzerinde yarattığı etkiler hükümetlerin yürüttükleri para politikaları ile değişiklik göstermektedir. Böylece enflasyon bu durumdan etkilenmekte ve artan bir profilde gerçekleşmektedir (Yentürk, 2003).

Gelişmekte olan ülkelerdeki enflasyon iki şekilde kontrol edilmektedir. Bunlardan birincisi, sermaye girişinin para arzı üzerindeki genişleme etkisinin sınırlandırılması ikincisi ise, ortaya çıkan sermaye girişinin döviz kurları üzerindeki etkisinin sınırlandırılmasıdır (Özgen, 1998: 67). Parasal genişlemenin sınırlandırılmasında en çok kullanılan politika sterilizasyon politikasıdır. Sterilizasyon, ekonomi bilimine tıp biliminden kazandırılmış bir kavramdır. Tıp biliminde sterilizasyon, bir cisimdeki mikropları tıbbi temizleyiciler ile temizlemek ortadan kaldırmak anlamındadır. Ekonomi bilimindeki sterilizasyon ise, cari açık veya cari fazlanın oluşturabileceği olumsuz etkileri ortadan kaldırabilmek ya da en aza çekebilmek için uygulanan para politikası uygulamaları için kullanılmaktadır (Eğilmez, 2013). Merkez bankası böyle bir durumda menkul kıymet satarak piyasadaki parayı çekmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde sözü edilen bu tür para politikalarından uzaklaşıldığında, uzun ve kısa vadeli sermaye akımlarının parasal genişlemeye sebep olduğu ve bunun

finansal aktif talebine yansması ile fiyatların yükselmesine yol açarak enflasyonist bir etki ortaya çıktığı görülmektedir.

1.4 Ticari Liberalizasyon Ekonomik Büyüme İlişkisi

Makroekonomik iktisatta büyüme en önemli göstergelerden biridir. Zamanla ekonomi bilimi içerisinde en çok tartışılan ve önemsenen konulardan biri haline gelmiştir. Bunun nedeni; büyüme konusunun en az iktisat tarihi kadar eskiye dayanmasıdır. Ekonomik büyüme konusunun temelleri; 1776 yılında yayınlanan “Milletlerin Zenginliği” isimli kitabıyla iktisadın kurucularından sayılan İngiliz iktisatçı Adam Smith’e dayanmaktadır. Bu kavram daha sonra birçok iktisatçı tarafından incelenmeye ve yeni şartlarla birlikte geliştirilmeye devam etmiştir (Ünsal, 2007: 26). Klasik iktisatçılar, Adam Smith (1776), David Ricardo (1817) ve Thomas Malthus (1798); sonraları Frank Ramsey (1928), Allyn Young (1928), Frank Knight (1944) ve Joseph Schumpeter (1934) büyümenin modern teorilerinin basit temellerini ortaya atmışlardır. Bu temeller genel itibarıyla rekabetçi davranış ve denge dinamikleri, azalan getirilerin rolü ile fiziki ve beşeri sermaye birikimine etkileri, kişi başına düşen büyüme ve nüfusun büyüme oranı arasındaki ilişki, teknolojik gelişmenin emeğin uzmanlaşmasında ve yeni üretim mallarının bulunmasında etkileridir (Martin, 2003: 17).

Ekonomik büyüme süreci bir ülkenin üretim kapasitesini arttırmakla mümkündür. Üretimde meydana gelen artışlar ise; uzun ve kısa dönemli artışlar olarak ikiye ayrılabilir. Uzun dönemli artışlar; ekonomi tam istihdam durumunda iken üretime katılacak ek üretim faktörü ya da teknolojik ilerleme sonucu elde edilen üretim kapasitesini arttırmayı amaçlayan süreci kapsarken, kısa dönem ise, eksik rekabet ortamı varsayımı altında üretim kapasitesinde değil, değişen toplam talep sonucu ortaya çıkan üretim artışlarını ifade eder. Bu artışlardan uzun dönemli olanları iktisadi açıdan daha kayda değer bulunur (Berber, 2011: 2-3).

Büyüme, genellikle bir yıl içerisinde bir ekonominin üretim kapasitesi veya gayri safi milli hasılasında (GSMH) görülen ve sayısal olarak ölçülebilen reel artışlar olarak tanımlanmaktadır. Bu tanıma üretim artışını sağlayan sayısal gelişim yanında iyi bir ölçüt olan kişi başına hasıla artışını da eklemek gerekmektedir. O zaman büyüme, hem bir toplumdaki ekonomik faaliyetlerin ölçeğinde meydana gelen bir artışı, hem de kişi

başına hasılanın artışı ifade eder. Kişi başına hasıla artışı, ekonominin üretim kapasitesinde meydana gelen artış toplam nüfus artışından daha büyük olduğunda ortaya çıkmaktadır (Üzümcü, 2002: 4). Ülkede, üretim kapasitesinin artması üretim ve dolaylı olarak milli gelirin artmasını ifade etmektedir. Ülkede kişi başına reel gelir, bir yıldan diğerine oranla artıyorsa, söz konusu ekonominin büyüdüğü kabul edilmektedir. Örneğin bir ülkede fert başına düşen milli gelir yılda ortalama % 5,5 artıyorsa, bu rakam o ülkenin yıllık büyüme hızını ifade etmektedir (Dinler, 2010: 587).

Ekonomik büyüme süreci, bir ülkenin üretim kapasitesini arttırmakta kullandığı kaynaklarla ise yakından ilişkilidir. Bu bağlamda; beşeri kaynaklar, toprak, doğal kaynaklar, sermaye birikimi ve teknoloji düzeyi büyüme sürecinde temel önemi olan faktörlerdir. Üretim faktörlerinin nitelik ve niceliğindeki artışlar ile teknolojik ilerlemeler ekonomik büyümenin temel belirleyicileridir. Ülkenin üretim potansiyelini yansıtan bu artışlar uzun dönemde sağlanabileceğinden, ekonomik büyüme uzun dönem sorunu olarak kabul edilmekte ve bu nedenle daha çok arz yönlü bir bakış açısıyla ele alınmaktadır (Türker, 2006: 3).

Ekonominin çıktı düzeyinin ya da üretim kapasitesinin beşeri kaynaklar, doğal kaynaklar, fiziksel sermaye birikimi ve teknolojik gelişmeden oluşan temel belirleyicilerinin yanı sıra büyüme sürecini dolaylı ya da doğrudan etkileyen başka faktörler de bulunmaktadır. Büyümenin belirleyicileri olan işgücü, teknoloji düzeyi ve sermaye birikimindeki değişiklikleri etkileyen ekonomik ya da ekonomik olmayan faktörler bu bağlamda düşünülebilir. Büyümenin temel belirleyicilerinin işlevlerini gerçekleştirecekleri ortam ve toplumun sosyo-ekonomik yapısını oluşturan ekonominin rekabet yapısı, gelir ve servet dağılımı, eğitim sistemi, temel toplumsal değer yargıları, kurumsal yapı gibi değişkenler de büyüme sürecinin önemli içsel faktörleridir (Türker, 2006: 11).

Ekonominin üretim kapasitesinin dört temel belirleyicisi olan fiziksel sermaye, beşeri kaynaklar, teknoloji ve doğal kaynaklar yanında büyüme sürecini etkileyen en önemli faktörlerden biri ise dışa açıklıktır. Dış ticaretin başlamasıyla piyasalar genişlemekte ve yerli firmalar dünya piyasalarına açılarak büyümekte, bir yandan da hem iç piyasaya,

hem de ihracata yönelik üretim yapan yeni firmalar kurulmaktadır (Yıldırım ve Karaman, 1999: 572). Bu sayede ülkelerin birbirleriyle etkileşimini artmaktadır. Farklı ülkelerdeki tüketiciler, diğer ülkelerdeki tüketicilerin davranışları, ihtiyaçları, yasayıları ve kullandıkları mallar konusunda bilgi sahibi olurlar. Böylece, yeni ihtiyaçların doğması söz konusu olur ve farklı kalitede mallar talep edilerek ve ekonomik yapılanmada değişiklikler meydana gelir (Seyidoğlu, 1996: 104).

Bütün bunlar ekonomiye dinamizm kazandırarak, kıt kaynakların daha iyi kullanılmasına ve tüketici refahının artmasına katkıda bulunur. Küreselleşme ve dışa açıklık ile birlikte, ülkelerin büyüme oranları ve gelişme düzeylerinde belirli bir performansı yakalayabilmeleri küresel boyutta rekabet edebilmelerine bağlıdır. Bir ülkenin küresel boyutta rekabet edebilmesi, dış piyasalarda kalıcı bir şekilde yer alabilme kapasitesi yaratması ve bunun sürdürülebilirliğini sağlanması ile mümkün hale gelir (Barbaros, 2004: 24). Ticari yönelim ve büyüme üzerindeki düşünce evrimi Krueger (1997) tarafından ana hatları ile çizilmiştir. Krueger, ihracat ve GSYH büyümesi arasında pozitif bir ilişkinin varlığı konusundaki artan kanıtları vurgular ve daha dışa açık bir ticaret politikası uygulayan ülkelerin zaman içerisinde daha hızlı büyüdüğünü ortaya koyar.

1950'lerden bu yana ticari açıklığın ekonomik performansı arttıran etkiler yarattığı iddia edilmektedir. 1947 yılında GATT (Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması) ve 1995 yılında WTO (Dünya Ticaret Örgütü) öncülüğünde ticaretin serbestleştirilmesi konusunda atılan önemli adımlar ve bunun yanında 1980'ler ve 1990'larda gerçekleştirilen ithalat işlemlerinin basitleştirilmesi, kotaların azaltılması veya ortadan kaldırılması ve tariflerde yapılan rasyonellik reformları ile birlikte gelişmekte olan ülkelerde bir değişim başlar (Santo-Paulino, 2005: 783).

Ticari liberalizasyon ve büyüme arasındaki ilişki, tek taraflı ticari reformların uygulanması bakımından çok önemli olup, geçtiğimiz yıllar boyunca bazı ticari liberalizasyon hareketlerini uygulama konusunda 100'den fazla ülkeye ilham vermiştir (Arıcı,2015). 1970'li yılların sonu ve 1980'li yılların başından itibaren yapılan

çalışmalarda, ÷lkelerin ticaret stratejileri ve yönelimleri dikkate alınarak, ÷lkelerdeki ticari dışa açıklık dereceleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Ticari olarak dışa açık bir ÷lkenin büyüme açısından ÷lke ekonomilerine sağlayabileceği yararlar genel anlamıyla şu başlıklar altında incelenir: ÷lkeler dışa açık kalkınma stratejisi izleyerek ölçek ekonomilerinden yararlanma, rekabet yapısının iyileşmesi, teknoloji ve bilgi transferi, kaynak dağılımının küresel boyutta optimizasyonu gibi sürdürülebilir ekonomik büyümenin dinamiklerine ulamsa sansına kavuşabilir. Başka bir deyişle, dışa açık büyüme yönündeki tercihin temel nedeni, dışa açık büyümenin yol açtığı statik ve dinamik kazanımlardır(Türker, 2006: 55).

Ticari dışa açıklık ve mal piyasalarındaki liberalizasyon yabancı mallarda içerilmiş teknoloji ve fikirlerin transferini kolaylaştırır. Bu transferler ÷lkelerin teknoloji düzeyini arttırır ve verimlilikteki gelişmeleri destekler. Dışa açıklık aynı zamanda uluslararası bağlantıların ve ağlarının gelişimini destekleyerek büyümeyi teşvik eder. Böylece dışa açıklık aracılığıyla teknik bilgi ve beceri akışı arttırılabilir. Başka bir deyişle dışa açıklık ekonomilerin pozitif dışsallıklardan yararlanmasını mümkün kılar. Teknoloji ve bilgi transferi özellikle araştırma ve geliştirme faaliyetleri için kaynak oluşturmamayan gelişmekte olan ÷lkeler için fazlasıyla mühimdir. Gelişmekte olan ÷lkelerin gelişmiş ÷lkeler tarafından kullanılan ve üretilen teknolojileri hızla edinmesi, bu ÷lkeler için var olan teknolojik açığın azaltılmasına ve teknolojik gelişimin sağlanmasına yardımcı olur.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE TİCARİ LIBERALİZASYONUN GELİŞİMİ

2.1 Ticari Liberalizasyon Öncesi Türkiye Ekonomisinde Yaşanan Gelişmeler

Cumhuriyet dönemi iktisat tarihi çalışmaları içinde ve ilgili literatürlerde İzmir İktisat Kongresi Türkiye ekonomisi dönemlerinin başlangıcı olarak kabul edilir. İzmir iktisat Kongresi, dönemin iktisat düşüncesinin ve yeni Cumhuriyetin iktisadi yol haritasının anlaşılması anlamında yol gösterici olmuştur. Kongrede milli iktisat politikaları çerçevesinde yabancı sermaye, milli teşebbüs yetiştirilmesi, dış ticaret, sermaye birikimi ve işgücünün Türkleştirilmesi konuları öne çıkmış, milli iktisadi düşünce tüm politikaların temelinde güçlü bir şekilde yer almıştır. Cumhuriyetin kuruluşunun ilk yıllarında, bu kongrede alınan kararlarla birlikte Türkiye, serbest olarak adlandırılabilir bir ekonomi politikası uygulamaya çalışmıştır. Ayrıca ekonomik kalkınmayı özel sektör aracılığıyla gerçekleştirmeye çalışmış ve aynı zamanda yabancı sermayeye karşı da olumsuz bir tavır takınmamış fakat bu duruma karşı yine de ihtiyatlı davranmaya çalışmıştır.

Fakat özel teşebbüs kendisinden beklenen bu başarıyı sağlayamamıştır. Bunun sebebi temel anlamda iki etkene bağlanabilir. İlk olarak; 24 Temmuz 1923 tarihinde gerçekleşen Lozan Antlaşması'nın çatısı altında imzalanan Ticaret Sözleşmesi; bu dönemin dış ticaret politikalarını etkileyen en önemli unsurdur. Sözleşme ile Osmanlı İmparatorluğu'nun 1 Eylül 1916 tarihli tarifesinin beş yıl süreyle yürürlükte kalması görüşü benimsenmiş ve bunun sonucu olarak beş yıl süreyle ihracat ve ithalatta herhangi bir düzenlemeye gidilememiştir. Kapitülasyonların Lozan Antlaşması ile 1929'a kadar aynı şekilde devam etmesi ve devlet korumacılığının sonuçsuz kalması dönemin en önemli ekonomik başarısızlığıdır. İkinci sebep ise 1929 yılında dünyada ortaya çıkan 'Büyük Buhran' krizidir. Talep yetersizliğinden dolayı yaşanan üretim azalışlarının neden olduğu sürekli fiyat düşüşleri ve artan işsizlik, krizden önce hakim ideoloji niteliğindeki serbest piyasa anlayışına şüpheyle bakılmasına neden olmuş ve

krizden etkilenen tüm dünya ülkeleri devletin müdahalesine ihtiyaç duyarak gümrük duvarlarının yükseltilmesiyle korumacı ve devletçi politikalar uygulama yoluna gitmişlerdir. Korumacı politikalar nedeni ile uluslararası ticarete yaşanan azalma ve krizin hammadde fiyatlarını sanayi malları fiyatlarından çok daha hızlı düşürmesi, Türkiye'nin de krizden etkilenmesine neden olmuş ve bir önceki dönemde uygulanan dışa açık ekonomi politikasını değişikliğe uğratmıştır.

Yaşanan bu ekonomik kriz, tüm dünyada uygulanan ekonomi politikalarında radikal reformlara gidilmesine neden olmuştur. Cumhuriyetin kuruluşundan 1929 Büyük Depresyona kadar olan dönemi, özel girişime dayalı dışa açık ekonomi politikalarıyla ekonominin yeniden yapılandırıldığı fakat 1929 buhranı nedeni ile farklı ekonomi politikaları arayışlarıyla son bulan bir dönem olarak nitelendirmek mümkündür (Yaparsacık, 2008:43). 1929 yılında dünya genelinde yaşanan Büyük Buhran ve Türkiye'nin kendi içinde yaşadığı sorunların etkisiyle, bir önceki dönemin ekonomi politikaları terk edilmiş, “devlet eliyle milli sanayileşme” anlayışı çerçevesinde, 1930 – 1931 yılları arasında salt korumacı, 1933 – 1939 yılları arasında korumacılık yanında rayına oturtulmuş devletçi politikalar uygulanmıştır (Boratav, 1999:67).

1933 yılında itibaren devlet hem yatırımcı hem de işletmeci yapıya bürünmüş ve devlet eliyle sanayileşme amacı belirginleşmiştir. Devlet eliyle sanayileşmenin bu dönemdeki en önemli yapı taşı 1934 yılında uygulamasına geçilen Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP) dir. Bu plan, tam anlamıyla bir “kalkınma planı” olarak değil, devletin sanayi alanındaki “yatırım programı” olarak değerlendirilmektedir .Devletçi görüş çerçevesinde hazırlanan BBYSP, tüm ağırlığını ithal ikamesi uygulamasına vermiş ve bu çerçevede, öncelikle (ithal edilen) tüketim mallarının devlet tarafından yurt içinde üretilmesini, daha sonra da ara ve yatırım malları üretimine geçilmesini amaçlamıştır. Buradaki amaç esasen ithalatı kısımaya yöneliktir. Plan büyük ölçüde başarılı olmuş, gerçekleştirilen yatırımlar sayesinde, Türkiye artık temel besin maddelerini kendi üretir duruma gelmiştir. İthalatı kısma amacı da gerçekleşmiş, ele alınan dönemde dış ticaret fazla vermiştir. BBYSP'nin bu başarısı üzerine ikinci bir sanayi planı hazırlanmış, fakat bu dönemde yaşanan II. Dünya Savaşı nedeni ile uygulanamamıştır.

1945 yılında patlak veren II. Dünya Savaşı döneminde Türkiye savaş ekonomisi koşullarını bütün ağırlığıyla hissetmiştir. Büyük Buhran sonrası ekonomi politikaları ile önemli oranda daralmış olan ithalat, savaş başladığında yarı yarıya azalmış, savaş yıllarında da dış ticaret dengesi fazla vermeye devam etmiştir. Üretime giden hammadde, ara malı ve yatırım malları ithalatının azalması ve üretimin düşmesi ile ülke ekonomisinin daralması ve enflasyonist ortam, savaş dönemi ve sonrasındaki politikaların biçimlendirilmesinde etkili olmuştur. Bu dönem, yaşanan kıtlık, enflasyon, karaborsa, rüşvet, karne sistemi gibi olguların halkta büyük bir huzursuzluk yaratarak yeni demokrasi arayışlarını getirmesi, bunun yanında karaborsa ve istifçilik nedeni ile büyük ve haksız kazanç elde eden kesimlerin bir sonraki dönemde belirleyici bir özellik taşıyacak olmaları açılarından önem taşımaktadır.

Savaşın bitmesi ve tüm dünyada liberal politikaların etkin olmaya başlamasıyla birlikte Türkiye'de de bazı değişiklikler olmaya başlamıştır. Çok partili sisteme geçişle birlikte başlayan liberal akım, 1945-1950 yılları arasında, Türk ekonomisinde devlet müdahaleciliğinin belirli sınırlar içinde tutulması ve daha liberal bir ekonomi uygulanması yolundaki girişimleri ön plana çıkarmıştır. 1940- 1950 döneminde de devletçi yapı devam etmiş ve karma ekonomik model uygulanmıştır.

1946 yılında yapılan devalüasyon ile TL'nin değeri yüzde 53,6 oranında düşürülerek 1 Amerikan Dolar karşılığı 2,80 TL olarak kur sabitlenmiştir. Bu dönemde yapılan devalüasyon, savaş sonrası uluslararası fiyat düzeylerine ve yeni ekonomi politikalarına uyum sağlayarak ihracatı artırmak amacını kapsamıştır. Ancak, bu devalüasyon istenilen sonuçları vermemiş, ithalattaki aşırı artışlar, birikmiş olan döviz rezervleri ve daha sonra dış yardımlarla finanse edilerek 1953 yılına kadar sürmüştür.

1950 'li yılların son döneminde ekonomi ve siyasal alanda olumsuzluklar baş göstermeye başlamıştır. Ekonomik istikrarsızlıklar 1960 darbesinin zeminini oluşturan ana nedenlerinden biri haline gelmiştir. Özellikle 1957-1960 dönemi içerisinde meydana gelen makro ekonomik göstergelerin bozulması, artan dış borç yükü, para arzının artması, dışa bağımlılığının ciddi boyuta ulaşması ve bu ekonomik istikrarsızlığın siyasi istikrarsızlıkla birleşmesi darbe öncesi dönemin problemlerini teşkil ediyordu.

27 Mayıs 1960 darbesi ile Milli Birlik Komitesi yönetimi ele alırken sıkıntılı bir ekonomiyi de devraldı. Özellikle 1950’li yılların son döneminde artan dış borçlanma, döviz kurlarında bozulmaların yaşanması ve ülkenin altın ve döviz rezervlerinin tükenme noktasına gelmesi ekonomi ile ilgili yeni stratejilerin ortaya atılmasına neden olmuştur.

1960’lı yıllardan “itibaren tekrar devletçi fikirler öne çıkarak beşer yıllık kalkınma planları uygulamasına başlanmıştır. İthal ikameciliğin planlı dönemde hızlı bir ekonomik kalkınma sağlamasıyla birlikte, sanayileşmenin finansmanında enflasyonist yöntemlerin kullanılması ve sanayinin ihracata dönememesi, 1970’li yılların sonunda önemli bir döviz darboğazının yaşanmasına neden olmuştur. Böylece ödemeler dengesi ve döviz kıtlığı sorunu nedeniyle, ithalat zorlaşmış ve ithal ikame stratejisiyle kurulan fabrikalar eksik kapasiteyle çalışmaya başlamıştır (Keskin, 2008).

1980 öncesi Türkiye Ekonomisi henüz ticari serbestleşmeyle tanışmadığı bir dönem olarak tanımlanabilir. Bu dönemde ekonomi kararları ve uygulanan ekonomi politikaları üzerinde devletin rolü azımsanamayacak kadar çoktur. Serbestleşme öncesi Türkiye Ekonomisi’nin dışa kapalı ve ithal ikameci sanayileşme stratejileri uyguladığı görülmektedir.

1980 yılı öncesi Türkiye Ekonomisi’nin genel görünümü özetlenecek olursa; 1960’larda ki siyasi bunalımın, ekonomiyi ciddi anlamda etkilediği görülmektedir. Bu yüzden Türkiye ekonomisi, bozulan düzeni geri getirebilmek adına planlı kalkınma sürecine adım atmıştır. Planlı kalkınma sürecinden büyüme oranının artması, bununla birlikte kararlı ve bunalımdan uzak bir ekonomik ve toplumsal yapının sağlanması beklenmiştir. Fakat yapılan planlara iç ve dış ekonomik gelişmelerin yön vermesi, ekonomiyi yeniden bir bunalıma sürüklemiştir. Yaşanan bu bunalım, önceki bunalımlardan daha ağır olmuştur. Bunun sebebi Türkiye’nin gelişmekte olan yapısında ve uyguladığı ekonomi politikalarında arandığı gibi, Türkiye ekonomisini etkileyen dış etmenlerde de aranmaktadır. 1974 yılında OPEC in ham petrol fiyatlarını yaklaşık 5 kat arttırması, Türkiye’deki girdi ve enerji maliyetlerini arttırmıştır. Ayrıca Türkiye’nin önemli ekonomik ilişkiler içerisinde olduğu ülkelerde, stagfasyonist bir yapının görülmesi

ihracatta ve TL'nin dış değerinde olumsuz gelişmelere yol açmıştır. O yıllarda yaşanan Kıbrıs Sorunu, savunma harcamalarını arttırmış ve savunma alanında da yapılan dış yardımların azalmasına yol açmıştır. Hükümet bu ekonomik bunalıma ve istikrarsızlığa çözüm reçetesi için, 1980'e kadar sanayileşme arzusuyla kararlılık önlemlerini birlikte yürütmek için çaba sarf etmiştir (Tükel, 2007).

Hükümetin doğrudan müdahale mekanizmasını, mali piyasalarda uygulaması sonucu, finansal sektörün taşıdığı yapısal özellikler, finansal piyasaların gelişimini olumsuz yönde etkileyerek, ekonomide bazı olumsuz sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dışa kapalı ve içe dönük ithal ikameci sanayileşme stratejisiyle devlet piyasaların üzerinde müdahale mekanizmasını kullanarak, ihracata dönük büyümeyi engellemiştir. Böylece dışa olan bağıllık artmış ve finansal piyasalar yaklaşık 1970'li yılların sonlarına kadar devlet baskısı altında kalmıştır (Kılıç, 2012: 132). 1970'li yıllardan sonra iyice bozulan ekonomik yapıda, reel sektöre ve ticarete yönelik olarak, serbestleşme yönünde çeşitli adımların atıldığı görülmektedir (Savrul vd. 2013: 230). 1980 yılından önce Türkiye'nin finansal sistemini şu şekilde özetlemek mümkündür (Özer, 2003: 4) :

- Mevduat ve borç verme faiz oranları üzerinde devletin doğrudan denetiminin olması ve hem yüksek hem de değişken enflasyon sonucunda negatif reel faiz oranlarının bulunması,
- Yüksek likidite ve rezerv bulundurma yükümlülüğü,
- Bankacılık işlemlerinde yüksek maliyet,
- Elde edilen finansal kazançlara yüksek vergi yükü,
- Şirketlerin banka kredilerine bağımlılığı
- Sermaye piyasasının kurumsallaşmadan uzak olması,
- Yeni ulusal bankaların veya yabancı bankaların sermaye piyasasına girişleri önünde engeller bulunması,
- Döviz işlemlerindeki kısıtlamaların yüksek olması,
- Kamu açıklarının parasal genişleme yoluyla finansmanı,

1980 yılından önceleri uygulanan içe dönük, katı kuralları olan ve parasal müdahalelerin başı çektiği sistemden, 1980 yılından itibaren dışa dönük, serbest ve piyasa odaklı açık bir ekonomiye geçiş sağlanmıştır (TCMB, 2002). Hedeflenen konu, artan rekabet ve reel faiz yoluyla yurtiçi tasarrufların artırılması ve büyümenin sağlanmasıdır.

2.2 Türkiye Ekonomisinin Ticari Liberalizasyona Geçiş Süreci

Sanayileşme hareketleri, Türkiye Cumhuriyeti ekonomi politikasının temel önceliği olarak görülmüştür. Bu doğrultuda özellikle 1950’li yıllar süresince, tamamı kamu kuruluşları aracılığıyla olmak üzere ciddi bir sanayileşme atılımı gerçekleştirilmiştir. 24 Ocak 1980 tarihli “İstikrar Kararları” ile ekonomi politikası tercihini değiştiren Türkiye, bu tarihten itibaren sanayileşme hedefini, ihracata (ithal ikameci) ve merkezi planlara dayalı karma ekonomik yapıya dönüştürmüştür. Bu ekonomik yapının gerçekleştirilebilmesi için makroekonomik istikrar önlemlerinin alınması, dış ticaretin serbestleştirilmesi, özelleştirmeler, özellikle tarım sektöründeki devlet sübvansiyonlarının azaltılması ve reel ücretlerin düşürülmesi gibi uygulamalara yönelinilmiştir. Zira bu dönemden sonra dışa açık ekonomik koşullarda yerli üreticiye dünya piyasalarında rekabet avantajı sağlamak ve yabancı sermayeyi çekebilmek amacı ile emek maliyetlerini düşürmek, değişen istihdam politikalarında temel dayanaklarından biri olmuştur. Bu süreçte dikkat çekici diğer bir konu da küresel kuruluşlar tarafından bu sürece destek verilmesidir. Bu dönemde Türkiye’de başlayan ekonominin serbest piyasa anlayışı, IMF ve Dünya Bankası politikaları ekonominin serbestleştirilmesi sürecine hız kazandırmıştır. Bunun sonucunda döviz darboğazları, yüksek dış borç, enflasyon ve işsizlik gibi ekonomik sorunlar politik istikrarsızlıkları da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla ülke sık sık ekonomik krizlerle karşı karşıya kalmış, olumsuz emek piyasası göstergeleri karşısında kalıcı düzenlemeler sağlayamamıştır (Odekon, 2005: 23).

Dünyada gelişme sürecinde olan pek çok ülkede olduğu gibi, 1960’lı ve 1970’li yıllarda Türkiye’nin de temel ekonomik büyüme ve kalkınma stratejisi korumacı politikalara dayanmaktaydı. Bu dönemlerde dış ticaret ise miktar kısıtlamaları ve kotalar

sayesinde Türk Lirasının satın alma paritesine göre aşırı değerli olmasına yol açan sabit bir kur rejimiyle sıkı sıkıya korunmaktaydı.

Uygulanan bu ekonomi stratejisi ile Türkiye'nin dış ticaret hadleri petroldeki dışa bağımlılık nedeniyle, 1973-1974 dönemindeki petrol krizinden sonra kötüleşmiştir. Bu kötüleşme, ödemeler dengesi üzerine büyük bir yük bindirmiş, bu ilave yük kısa vadeli borçlanmalarla dengelenmeye çalışılmıştır. 1977 yılından itibaren, ithalatın gereken oranda gerçekleşmemesi üzerine işgücü piyasasında da sorunlar meydana çıkmış ve arz yönlü problemler baş göstermiştir. Talep yönünden ise genişlemeci maliye politikası uygulanmaya devam etmiş; toplam talep ve arz arasındaki dengesizlikler artış eğiliminde olan enflasyonu olumsuz yönde etkilemiş ve yaşanan krizi aşmak için alınan tedbirlerin yetersizliği ve 1979 yılındaki ikinci petrol krizi krizinin etkilerinin daha fazla hissedilmesine neden olmuştur. Düşük yurtiçi tasarruflar ve ağır aksak ilerleyen yatırım ortamında, çözülemeyen 1977-1979 ödemeler dengesi krizine çare olması amacıyla Türkiye ekonomisinde ithal ikameci döneme geçilmiştir (Balkan ve Yeldan,1998: 28).

24 Ocak 1980 kararları tüm bu olumsuz gelişmeler ışığında, enflasyonu kontrol altına almak, yabancı finansman açığını kapatmak ve daha liberal ve piyasa odaklı bir ekonomik sisteme ulaşmak amacıyla ilan edilmiştir. Bu kararlar nihayetinde, ihracata dönük büyümenin teşvik edilmesi için Türkiye'nin ihracattaki rekabet gücünü artırabilmek amacıyla ihracat sübvansiyonları sağlanmış ve Türk Lirasının yabancı paralar karşısında reel olarak değer yitirmesine izin verilmiştir.

1980 yılında uygulamaya konan ekonomi programı, ihracat sübvansiyonları, yüksek oranlı devalüasyon ve Kamu İktisadi Teşebbüsleri tarafından üretilen mal ve hizmetlerin fiyatlarında artış yapılmasını öngörmekteydi. Başlangıçta, döviz kurlarında, faiz oranlarında ve hükümetçe belirlenen kamu ürünleri fiyatlarında görülen yüksek artışlara, hızla uygulamaya konulan ihracatı teşvik amaçlı heterodoks politikalar eşlik etmiştir. Bu hareketlenmeler uluslararası kredi kuruluşlarının güvenlerinin tekrar kazanılmasında da rol oynamıştır. Borç rahatlatma operasyonlarıyla birlikte, IMF stand-by ve Dünya Bankası uyum kredileri hızla takvime bağlanmış ve ödemeleri gerçekleştirilmiştir.

1980 yılı ekonomik politikalarının üç özelliği ticaretin liberalleşme ve ticaret reformu sürecinin başlatılmasına katkı sağlamıştır. Öncelikle, yurtdışından sağlanan net krediler ara malların ithalatını artırmış ve kamu finansmanı üzerindeki baskıları hafifletmiştir. Düşük kapasite kullanım oranları (yüzde 45-50 civarında) nedeniyle sanayi firmaları hızla değiştirilen teşvik yapılarına güçlü bir ihracatla karşılık vermişlerdir. İkinci olarak, Türk Lirasındaki değer kaybı yüksek olmasına rağmen, para politikaları sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulmuştur. Üçüncü olarak, 1980 yılının ikinci yarısında yurtiçi talep önemli derecede azaltılarak ihracatın güçlenmesi için ortam hazırlanmıştır. Bu dönemde reel ücretler ve tarım kesiminin gelirleri ciddi oranda düşürülmüştür (Krueger ve Aktan, 1992: 56-58).

Bu dönemde Türkiye ekonomisi daha önce hiç kurallarını bilmediği bir ticaret arenasında yer almaya başlamıştır. Ekonomi gibi hassas bir konuda bu kadar keskin bir politika değişikliğinin sancuları ise, ilerleyen yıllarda kendini göstermiştir. Sonuç olarak, ticaretin serbestleşme süreci birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de sancılı olsa da bugün ulaşılan noktada pek çok fırsatı değerlendirebilen güçlü bir ekonomik yapı ile karşımıza dikilmektedir. Tabi ki bu ekonomik yapının birçok kırılgan ve zayıf yanları bulunmaktadır. Ancak küreselleşen dünya ekonomisine eklenme konusunda oldukça başarılı olan Türkiye ekonomisi, serbest ticaret alanında da hem konumu hem de krizlerden hızla çıkmayı başaran dinamik ekonomik yapısıyla göze çarpmaktadır. Ancak Türkiye ekonomisi bu üstünlükleri kolay elde etmemiş, uzun süren bir dizi zorlu aşamalı geride bırakmıştır.

2.2.1 İhracat Teşvikleri ve Sübvansiyonların Genişletilmesi

1980 ekonomik reform programı yalnızca kısa dönemli istikrarın sağlanması amacına yönelmemiş, bir taraftanda ulusal ekonominin yapısını "özel sektörün öncülüğünde" sürdüreceği olan piyasa ekonomisinin güçlerine bırakmayı hedeflemiştir. Ayrıca sektörel önceliklerde de bir değişme gözlenmiş, ihracata yönelik imalat sanayi ve ticari hizmetler göreceli olarak önem kazanmıştır.

İthal ikameci sanayileşme politikasıyla, ihracat aleyhine yaratılmış olan durum giderilerek, ihracatın teşvikine dayalı bir politika izlenmeye başlanmıştır. Bu

çerçevede, dışa açık liberal ekonomi modeliyle, bir taraftan ithalat serbestleştirilmiş diğer taraftan da ihracat teşvik edilmiştir (Togan, 2005: 71). Dolayısıyla 1980 öncesi uygulanan içe dönük sanayileşme politikaları ile 1980 sonrası uygulanan dışa açık politikalar arasındaki asıl farklılık teşviklerle alakalıdır. Bu dönemde dış ticarete konu üretim çeşitli şekillerde desteklenmiştir (Togan, 2005: 284).

Bu dönemde Türk ekonomisinde ithal korumaları büyük ölçüde kaldırılarak dışa açılma, ihracata yönelik geniş teşviklerin uygulanmasıyla ihracata dayalı büyüme politikaları ve dünya ekonomisiyle mal, hizmet ve finans piyasalarının eklemlendiği dönemdir. Mal ve hizmet ihracatını artırmaya dönük sıkı bir devlet desteği ile devam eden dışa açılma stratejisiyle, imalat sanayinin ihracat pazarlarına yöneltilmesi öncelik kazanmış ve bu amaca uygun olarak, bir yandan yoğun bir teşvik sistemi uygulamaya konulurken, diğer taraftan da döviz kuru aşınmaya bırakılmıştır. Bu süreçte 1980 öncesiyile kıyaslandığında, ihracat açısından önemli ekonomik başarılar elde edilmiştir.

Özellikle 1983 yılı sonrası, ekonomik faaliyetlerin büyük ölçüde serbestleşmesi, döviz kurunun sürekli revize edilmesi ile ihracat katlanmış, ekonomideki atıl kapasiteler azaltılıp iç piyasadaki ürün arzı artırılmış ve ihracat için birtakım kaynaklar oluşturulmuştur. Bu politikaların sonucu olarak, Türkiye 1988'de 1973'ten sonra ilk kez cari işlemler dengesi fazla vermiştir (Özsoylu, 1994: 117).

Bu dönemde ihracat doğrudan ve dolaylı olarak teşvik edilmiştir. 1980 öncesi uygulanan sabit kur uygulaması terk edilerek, döviz kuru sürekli devalüe edilmiştir. İhracat yapanlara bütçe imkanlarıyla ve bütçe dışı fonlar aracılığıyla önemli miktarda kaynak aktarımı yapılmıştır. Doğrudan ödemeler şeklinde yapılan bu transferler, vergi iadesi ve pirim şeklinde yapılmıştır. 1990 yılına gelindiğinde ihracatçılara yönelik doğrudan sübvansiyon uygulaması aşamalı olarak kaldırılmıştır. Diğer taraftan, İhracatı Teşvik Fonu, Merkez Bankası ve Türk Eximbank ayrıcalıklı ve sübvansiyonlu ihracat kredileriyle ihracatı desteklenmişlerdir. Aynı zamanda ihraç ürünleri imalatında kullanılacak makine, teçhizat, hammadde ve ara mamullere yönelik vergi bağışıklığı ve kurumlar vergisine getirilen istisna ve muafiyetler ihracatın artırılmasına yönelik olarak getirilen önemli dolaylı teşviklerdir (Rodrik ve

Celasun, 2002: 7).

GATT ve WTO'nun kurulması ve özellikle Uruguay Zirvesinin yapılması, dünya ticaretinin serbestleştirilmesine yönelik çabalarda önemli ve kararlı birer aşamayı oluşturmaktadır. Ancak, bugün halen mal, hizmet, sermaye ve kişilerin serbest dolaşımına yönelik pazarlara giriş engelleri bulunmaktadır. Söz konusu engeller arasında serbestleşme trendinin başlamasından önce en yaygın olarak kullanılan klasik gümrük tarifelerinin yerine, tarife dışı araçlar adı altında birtakım farklı ve net olmayan engellerle sık sık karşılaşıldığı görülmektedir. Bu araçların sahip oldukları belirsizlik, tarifelere göre daha büyük sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Bunlar genel olarak; tarife benzeri engeller, gönüllü ihracat kısıtlamaları ve diğer tarife dışı araçlar olarak ortaya çıkmaktadırlar. Oluşturulan bu engellemeler, dünya ticaretini büyük ölçüde kısıtlamaktadırlar.

Tarife dışı araçlar içinde, en çok öne çıkanlar, çevresel kriterler ana başlığındaki engellemelerdir. Özellikle gelişmiş ülkeler uygulanan bu engellemelerdeki ana amaç, ticari ilişkilerindeki saydamlığı kaldırmak ve gelişmekte olan ülkeler karşısında piyasalardaki hâkimiyetlerini korumaktır. Gelecekte gümrük vergilerinin ve kotaların gittikçe gündemden düşeceği, bunların yerine türeyen çeşitli dış ticaret kısıtlamalarının, dünya ticareti üzerindeki etkisinin çok daha yoğunlaşacağını şimdiden görebilmekteyiz. Çünkü ticaretin serbestleşmesi ve derecesi konusunda her ülkenin tercih ettiği politika farklıdır. Buna karşılık, ihracatını arttırmayı hedefleyen ülkeler çeşitli yollara başvuracaklardır. Bu yolların en önemlisi tarihsel perspektife bakıldığında anlaşılacağı üzere ihracat teşvikleri ve sübvansiyonlardır (İncekara, 1995: 24-26).

Hükümetler bu teşvik ve sübvansiyonları genellikle şu şekillerde sağlanmaktadır; ihracatçıya vergi iadesi, düşük faizli verilen krediler, ucuz girdi temini, dolaysız prim ödemesi, ihracat risklerine karşı sigorta sağlanması, reklâm ve fuarlara katılma gibi konularda sağlanan destek, ihracata yönelik araştırma ve geliştirme faaliyetlerine vergi muafiyeti uygulaması gibi. İhracatın özendirilmesi, günümüzde gelişmiş ya da az gelişmiş olsun tüm ülkelerin, yoğun çaba gösterdikleri bir konudur. Ticaretin serbestleşmesi yanlısı politika benimsenmiş ülkeler, Amerikan Eximbank'a benzer kuruluşları aracılığı ile dış satım kolaylıkları sağlarlar. Örneğin, AB Airbus uçaklarına,

Japonya bilgisayar ve öteki ileri teknoloji endüstrilerine önemli ölçüde sübvansiyon sağlamaktadırlar (İncekara, 1995: 25).

Türkiye dış ticaret politikaları kapsamında ihracatçıya, bu tür teşvik ve sübvansiyonlar sağlansa da istenen amaca ulaşma konusunda ve uygulamada çeşitli problemlerle karşılaşmıştır. 1970'li yıllarda, vergi ayrıcalıkları, imtiyazlı krediler, döviz tahsisatları gibi ihracatı teşvik etmeye yönelik uygulamalar, hâlihazırda mevcut olmasına rağmen gerçekçi döviz kurları ve destekleyici makroekonomik politikaların olmaması, bu uygulamaların etkilerini o dönemde sınırlı kılmıştır. 1970'li yıllarda ihracatın kompozisyonu imalat sanayinin lehine gelişirken, tarım ortalama % 60'lık payıyla ihracattaki ağırlığını korumuştur.

1980 Uyum Politikası Paketi, ihracatı teşvik programlarının gelişmesini ve pekişmesini sağlamış, idari etkinliği artırmış ve yabancı sermaye yatırımlarının yolunu açmıştır. Bu noktadan sonra, Türkiye dış ticareti şekillendirilirken teşvik ve sübvansiyonlarla ilgili birçok uygulama hayata geçirilmiştir. Bunları beş madde de toplamak mümkündür:

- Türk Lirasının yabancı paralar karşısında değer kaybetmesine izin verilmiştir. İhracatçıları desteklemek amacıyla oluşturulan hükümet politikasıyla Türk Lirasının değerindeki düşüş seyri, 1988 yılına kadar satın alma gücü paritesinin üzerinde belirlenen bir döviz kurunu meydana getirmiştir. 1988'den sonra Merkez Bankası müdahaleleri Türk Lirasının değer kaybındaki hızı yavaşlatmıştır (Rodrik, 1991: 146).
- İhracatçıların başlangıç safhasındaki masrafları hükümet bütçesinden ve bütçe dışı fonlardan karşılanmıştır. Başka bir ifade ile doğrudan ödemeler, vergi iadesi ve bütçe dışı fonlar ile nakit ödemeler şeklinde yapılmıştır (Celasun, 1991: 459). 1980-1984 yılları arasında, doğrudan ödemelerin en büyük kısmını vergi iadeleri oluşturmuştur. Sübvansiyon gibi nitelendirilen doğrudan ödemelerin 1984 yılında imalat sanayinde gerçekleştirilen toplam ihracatının % 17'sini oluşturduğu bilinmektedir. Fakat hükümet bütçesi üzerindeki baskı, önceliklerin ihracat teşviklerinden, daha etkin bir döviz kuru politikasına doğru kaydırılmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda, 1985 yılında imzalanan GATT, vergi iadelerinin aşamalı olarak kaldırılmasına neden olmuş, bu sayede 1984

yılından sonra bütçe dışı fonlardan yapılan ödemeler daha da önem kazanmıştır. Bir taraftan ithalatta serbestleşme sürecinin hızlanması ihracatı teşvik eden diğer bir unsur olmuştur. Sonuç olarak, ihracat için uygulanan doğrudan sübvansiyonlar zamanla azaltılmış, 1990 yılında % 4,4 seviyesine kadar indirilmiş ve sonraları tamamen kaldırılmıştır.

- İhracatı Teşvik Fonu, Merkez Bankası, Türkiye Kalkınma Bankası ve Türk Eximbank tarafından tercihli ve sübvansiyonlu ihracat kredileri verilmeye başlanmış. İhracatçılara uygulanan reeskont faiz oranları ticari faiz oranlarının altına indirilmiştir. 1980'li yıllarda ihracatı desteklemek amacıyla TCMB kaynakları etkin bir şekilde kullanılırken 1984 yılı sonraları TCMB kredileri düşük seviyelere gerilemiştir. Bu gelişmeyle birlikte ticari banka kredilerinin ihracat kredileri içindeki payı fazlaşmaya başlamış ve ticari bankalar ihracat kredi piyasasının en önemli kaynakları haline gelmiştir.
- İthal girdiler için vergi muafiyeti oranı getirilmiştir. İhraç mallarının üretiminde kullanılacak ithal mallar ithalat vergilerinden muaf tutulmuştur. Böylece, vergi muafiyetleri kademeli bir şekilde artarken, ihracat sektörü büyümeye devam etmiştir.
- Kurumlar vergisi için vergi indirimi getirilmiştir. Bu indirimler ekonomideki ihracat hacmi arttıkça devam etmiştir.

Teşviklere ve sübvansiyonlara ek olarak ihracata yönelik yatırım ve üretimi desteklemek amacıyla 1985 yılında Serbest Ticaret Bölgeleri Kanunu çıkarılmıştır. Mersin ve Antalya serbest bölgeleri, 1988 yılında, Ege ve İstanbul Atatürk havalimanı serbest bölgeleri, 1990'da; Trabzon serbest ticaret bölgesi, 1992'de; Mardin ve Doğu Anadolu serbest ticaret bölgeleri 1995 yılında ticari faaliyete başlamıştır. Aynı zamanda Türkiye, 1991 yılından beri Dünya İhraç İşleme Bölgeler Birliği (World Export Processing Zones Association) üyesidir.(TCMB, 2002: 6-7)

Türkiye ekonomisinde serbest ticarete geçiş kararı sonrası uygulanan politikalar ile ihracata yönelik birçok kolaylık sağlanmıştır. Ancak bu ticaret politikalarının sosyal politikalardan yoksun, tek başına hayata geçirilmiş olması çok sayıda problemi de gündeme getirmiştir. Ekonominin serbest ticaret sürecine geçişi ile birlikte teşvik ve

sübvansiyonların genişletilmesi, her hükümet tarafından hem miktar hem de kapsam açısından farklılıklar göstermektedir. Belirgin ve istikrarlı bir ticaret politikasının bulunmaması ve bu ticari politikalarının sosyal politikalarından uzak tutularak bir koordinasyon kurulmadan işletilmesi süreci zorlaştırmıştır.

2.2.2 İthalatta Serbestleşme ve Dış Ticarete Korumacılık

Türkiye ekonomisinin serbest ticaret dönemine geçişi ile birlikte, teşvik ve sübvansiyonların yanı sıra dış ticarete bazı sınırlamalara da gidilmiştir. Bu sınırlanan ithalat malları, 1980’li yılların sonunda üç ana listede toplanmıştır. Kota Listesi (sayısal limitlere tâbi olan ithalat), 1 numaralı Liberasyon Listesi (serbestçe ithal edilebilen malların listesi) ve 2 numaralı Liberasyon Listesi (ithalatı için izin belgesi gereken malların listesi). Bu sayılan listelerin hiçbirisinde yer almayan malların ithal edilmesi devlet tarafında yasaklanmıştır.

1980 yılı öncesi dönemde, Türkiye ithalat rejimine göre ithalatçıların ithalat faaliyetleri için Merkez Bankası’na önceden teminat yatırımları gerekmekteydi. Buna göre, 1979 yılında teminat yükümlülüğü, sanayide kullanım amaçlı olarak ithal edilen mallar için % 20 ve ticari amaçlı malların ithalatı için de % 40 olarak belirlenmişti. Ayrıca ithalattan gümrük vergisi ve bunun yanı sıra belediye vergisi, damga resmi, rıhtım resmi ve istihsal vergisi gibi ücretleri kapsayan gümrük vergisi dışında kalan ücretler alınıyordu (Tıktık, 1997: 25). 1970’lerde ithal-ikamesi stratejisi nedeniyle ithalatın kompozisyonunda önemli değişiklikler olmuştur. Dönemin 5 yıllık kalkınma planları, yatırım mallarının yurt içinde üretimini teşvik eden bir yapıda olduğundan, bu malların toplam ithalattaki payı, 1970 yılında % 47 iken, 1980 yılında bu oran % 20’ye gerilemiştir. Diğer taraftan, 1970’lerde yaşanan iki petrol krizi ara malların toplam ithalat içindeki payının % 48’den % 78’e çıkmasında etkili olmuştur. 1980 yılında ilk adım olarak ithalat üzerindeki damga resmi % 25’ten % 1’e düşürülmüş ve ithalat yönetmeliği basitleştirilmiştir. 1981 yılında Kota listesi yürürlükten kaldırılmış ve 2 numaralı serbestleşme listesindeki pek çok kalem daha az kısıtlayıcı olan 1 numaralı serbestleşme listesine kaydırılmıştır (TCMB, 2002: 7).

1980 yılına kadar ithal mallar esas olarak üç liste olarak sınıflandırılmıştır (Celasun ve

Rodrik, 2002: 19). Birinci liste ithalat miktarları belirli kotalara bağı mallar, ikinci liste serbest ithalat listesine bağı mallar, üçüncüsü ise, ithalatı lisans gerektiren mallar listelerinden oluşturulmuştur. Bu listelerin herhangi birinde olmayan bir malın ithalatı ise yasaklanmıştır. 1980 öncesi ithalatçılar, ithalat faaliyetleri için Merkez Bankasına bir depozito yatırmak zorunda idiler. 1979 yılında gerekli depozito oranı ithal edilecek endüstriyel ürünlerin değerinin %20'si, ticari mallarda ise ürün değerinin %40'ıdır. Diğer taraftan, ithal edilen ürün üzerinden harç, belediye payı, üretim vergisi, gümrük vergisi gibi çeşitli harç ve vergi vb. ödentiler alınmaktaydı. Listelerde yer almayan bir mal ithal edilemediğinden, o malın yerli üreticisi dış rekabetten tamamen korunmuş oluyordu (Özsoylu, 1994: 121). İstedığı kalitede ve miktarda mal üreten yerli üretici devlet desteğinde tekel konumunu devam ettiriyordu.

1980 24 Ocak kararlarıyla ithalatın serbestleştirilmesi adına ilk adım atılmış ve ithalatta damga resmi %25'ten %1'e indirilmiş ve ithalat düzenlemeleri basitleştirilmiştir. 1981 yılında kotalar azaltılmış ve Liberasyon Listesi 2'deki malların çoğu birinci listeye alınmasıyla ortam değişmeye başlamıştır. 1984 yılı başında, kota listelerinin kaldırılması ve tüm ithalatın üç ayrı listede toplanması ile çok önemli bir reform gerçekleştirilmiştir. Türkiye tarihinde ilk kez "Yasaklı Mallar Listesi" hazırlanmış; silah ve cepkane, uyuşturucu maddeler gibi ithalatı yasaklanan mallar bu listeye konularak, 1985 yılında yasaklı mallar listesi 500'den 3'e indirilmiştir (Togan vd. , 2005: 91).

İthali izne bağlanan mallar ise, "İzne Bağı Mallar Listesi'nde gösterilmiştir. Bunlar dışında kalan ve serbestçe ithal edilecek olan tüm mallar üçüncü listede, "Liberasyon Listesi'nde gösterilmiştir.

Bu dönemde pek çok malın vergi oranları da değiştirilmiş, "Konut Fonu" adı altında yeni bir vergi getirilmiş ve bu vergiye tabi mallar ayrı bir listede gösterilmiştir. Başlangıçta Konut Fonu kaynak sağlamak amacıyla sınırlı sayıdaki mala uygulanırken, zamanla tüm malları kapsayarak yurtiçi üretimi korumanın önemli bir aracı haline gelmiştir(Togan vd. 2005: 92). Dolayısıyla bu dönemde de ithal ikameci alışkanlıklar şekil değiştirerek devam etmiştir.

1989 yılında "anti-damping yasası" çıkarılmış ve lisanslı malların listesi 33'ten 16'ya indirilmiştir. İthalat rejimi 1990 yılında tekrar değiştirilmiş, "Yatırım Malları Listesi"

adı altında yeni bir liste oluşturulmuş ve gümrük vergileri tek bir listede birleştirilmiştir. 1996 yılı başına kadar da tüm tarifeler, engeller, gümrük vergileri ve Toplu Konut Fonu ödentileri sıfırlanmıştır. Dolayısıyla 1980 yılında başlayan ithalatın liberalizasyonu 1996 başında tamamlanmıştır.

Ocak 1984 yılında yapılan ithalat rejimi reformuyla geçmişteki uygulamalardan çok farklı bir anlayış getirilmiştir. İki ana liste iptal edilirken üç yeni liste hayata geçirilmiştir. Bunlar: Yasaklılar Listesi, İzne Tâbi Olan İthal Mallar Listesi ve Fon Listesi (lüks malları içeren) idi. Yeni rejime göre, ithalatı açıkça yasaklanmamış her türlü mal ithal edilebilecekti. Miktar kısıtlamalarının azaltılmasının yanı sıra gümrük tarifelerinde de indirimler gerçekleştirilmiştir. Fon Listesi içinde yer alan mallar, ticari vergiler dışında bir de dolar cinsinden ek tarifeye tâbi kılınmaktaydı. Vergi gelirleri, iki farklı amaçla bütçe dışı fonlara aktarılmaktaydı (toplu konut inşaatı gibi sosyal projeleri finanse etmek ve yerel sanayilere geçici koruma sağlamak gibi).

1985 yılına gelindiğinde Yasak Mallar Listesi ortadan kaldırılmış; ithal edilmesi yasak malların sayısı 500'den 3'e (silah, mühimmat ve uyuşturucu) düşürülmüştür. 1988 yılında 33 farklı mal ithalat izin belgesi gerektiriyordu. Temmuz 1989'da hükümet yerel üretimi haksız rekabete karşı korumak amacıyla kamuoyunda "anti damping yasası" olarak bilinen kanun yürürlüğe koymuştur. Anti-Damping (Anti-Damping): GATT çerçevesinde damping, "bir ürünün benzer bir ürünün ihracatçı ülkede tüketim için satışa sunulan fiyattan daha düşük fiyatla ihraç edilmesi" şeklinde tanımlanmaktadır. Diğer bir deyişle, eğer ihraç fiyatı ile ihracatçı ülkedeki iç tüketim fiyatı arasındaki karşılaştırma sonrasında, ikincisinin daha yüksek olduğu anlaşılırsa ürün dampingli kabul edilir. Damping suçlamalarının geçerli sayılabilmesi için, ithal ülkesinin sanayisi üzerinde somut ve tespit edilebilir zarar meydana geldiğinin kanıtlanması gereklidir. 1989 yılında ithalatta liberalleşme daha da hız kazanmıştır. İzne tâbi malların sayısı 33'ten 16'ya düşürülürken ithalata uygulanan tarifeler ve vergiler de önemli ölçüde azaltılmıştır (Engin, 1992: 56).

1990'da ithalat rejimi tekrar değişmiş, ithalatta teminat yatırma zorunluluğu ve izin belgesi alma uygulamaları tamamen yürürlükten kaldırılmış; "Yatırım Malları Listesi" adlı yeni bir liste oluşturulmuş ve gümrük vergileri ve Toplu Konut Fonu (TKF)

vergileri tek bir liste altında toplanmıştır. 1991 ve 1992 yıllarında gümrük tarifelerinde yapılan küçük düzenlemelerden sonra Ocak 1993'te yeni bir takım önlemler getirilmiştir. AB'ye verilen sözler doğrultusunda gümrük vergisi ve TKF ücretleri dışındaki tüm gümrük tarifeleri ve buna eşdeğer tüm ücretler kaldırılmış, diğer vergiler ve TKF ücretlerindeki gerekli indirimler ise, 1996 yılının başına kadar tamamlanmıştır (Şahinöz, 1998: 37).

Bu tarihten sonra Avrupa Birliği ile gümrük birliğine giden Türkiye, bu zaman zarfında ticaretin serbestleşmesi için ilk aşamayı tamamlamış olmaktadır. Ticaretin serbestleşmesi sürecinde Türkiye için önemli tarihlerden biri olan 1996 yılı, 1963 Ankara Anlaşması ile başlatılan sürecin ikinci ayağı için milat olarak görülmektedir. Dolayısıyla bu milat, ülkenin ekonomik ve sosyal yapısında önemli değişikliklerin olacağını habercisidir. Ülke ekonomisinin sektör tercihlerinin değişmesi ve emek piyasalarının bu sürece uyum sorunları bu noktadan sonra değerlendireceğimiz konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2.3 Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği Süreci

1963 yılında imzalanan Ankara Anlaşması ile başlayan süreçte, 1 Ocak 1996 tarihinde Türkiye, AB ile Gümrük Birliği'ne gitmiştir. Böylece Türkiye, AB ve EFTA ülkeleri menşeli mallardan alınan tüm vergiler ve TKF ücretleriyle miktar kısıtlamalarını iptal etmeyi ve üçüncü ülkelere ortak gümrük tarifelerini uygulamayı kabul etmiştir. Sonuç olarak Türkiye, 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren AB ve EFTA ülkeleri menşeli malların ağırlıklı koruma oranı % 5,9'dan yüzde sıfıra düşürülmüştür. Buna ek olarak, üçüncü ülkelerden gelen mallara uygulanan ithalat koruma oranı da % 10,8'den % 6'ya düşmüştür. Ne var ki, bazı özel mallara uygulanan ithalat vergileri (otomobil, kamyon, deri, ayakkabı, seramik, vb.) kademeli olarak düşürülmüştür. Türkiye bu mallara uygulanan ithalat vergisi oranını, 1997'de % 10; 1998'de % 10, 1999 ve 2000 yıllarında % 15'er ve 2001'de de % 50 oranlarında azaltmıştır. 1 Ocak 2001 itibarıyla üçüncü ülkelerden ithal edilen bu mallara uygulanan ithalat vergisi oranları AB'nin üçüncü ülkeler için öngördüğü ortak gümrük vergisi oranı düzeyine indirilmiştir. Türkiye'nin dış ticaretinin yarısından fazlasını AB ülkeleri ile yaptığı gerçeği göz önünde bulundurulursa, bu ticari serbestleşmenin taşıdığı anlam açısından önemlidir (Öniş ve

Şenses, 2004: 120). Ancak göz ardı edilmemesi gereken bir durum ise, Türkiye’de ekonomik gelişmelerin sağlanabilmesi için bu seviyedeki bir riski göğüslemesinin gerekliliğidir. Gümrük Birliği’ne giriş kararının alındığı dönemde çok yönlü eleştirilerin hedefi olan ticaret politikası tercihleri, bugün gelinen noktada övülmektedir. Türkiye’nin yüksek ihracat ve büyüme oranları o dönemde alınan risklerin karşılığıdır. Bu durumu aşağıdaki veriler de desteklemektedir.

Gümrük Birliği’nin Türkiye ekonomisi üzerine etkilerine yönelik, Gümrük Birliği sayesinde Türkiye’nin yıllık GSYH’nin 1 ila 1,5 oranında bir kazanç elde edeceği tahmin edilmiştir. Benzer şekilde Soğuk, Gümrük Birliği’nin kısa vadeli kötü etkilerinin sınırlı olduğunu, ekonomik ve siyasî istikrar ile teknolojik gelişmenin sağlanması koşullarına bağlı olarak uzun vadede büyüme üzerinde %5.45 oranında bir artış yaratacağı sonucuna ulaşmıştır (Soğuk, 2000: 44). Buna karşılık Mercenier ve Yeldan, Gümrük Birliği’nin net etkisinin Türkiye’nin aleyhine olduğunu ortaya koymaktadır (Mercenier ve Yeldan, 1997: 877). Benzer şekilde Bekmez, Gümrük Birliği’nin kamu sektörünün gelirlerinin ve GSYH’nin azalmasına neden olacağını ancak, özel sektörün yararına olacağını savunmuştur (Bekmez, 2002: 75). Konuya yönelik bazı çalışmalarda ise, Gümrük Birliği’nin taraflar arasındaki ticaret hacmini artıracacağı sonucuna ulaşılmıştır (Hartler ve Sam, 1999: 8; TÜSİAD, 2011: 48). Yılmaz ise, Türkiye’nin hammadde ve emek yoğun ürünlerde AB ülkelerine karşılık karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu, katma değeri yüksek ürünlerde ise karşılaştırmalı dezavantaja sahip olduğunu ampirik olarak ortaya koymuştur (Yılmaz, 2003: 37). Erzan ve Filiztekin ise, Türkiye’deki imalat sanayinin neredeyse tamamını oluşturan küçük ve orta boy işletmelerin (KOBİ) istihdam ve yaratılan katma değer kapasiteleri üzerinde olumsuz etkileri olacağı ve bu işletmelerin daha az işgücü kullanmak suretiyle verimliliklerini artırmak zorunda kalacakları sonucuna ulaşmıştır (Erzan ve Filiztekin, 1997: 888).

Tüm bu değerlendirmelerin ötesinde, gümrük birliğinin asıl amacının iki taraflı olarak ticaret kapılarını ardına kadar açmak olduğunu belirlemek gerekir. Bu noktada Türkiye gibi hem üreticilerin iştahını kabartan bir Pazar konumunda, hem de potansiyel işgücüne sahip olan ülkelerin iki tercihleri bulunmaktadır. Birincisi; mukayeseli üstünlüklerinin buldukları sektörlerde kalmayı tercih ederek emek piyasalarını geçici bir süre için korumaktır. Ancak bu durumda bu tercihi yapan ülke yavaş yavaş ticarete

kaybedenler tarafına doğru ilerlemiş olacaktır. İkincisi ise ülkedeki mevcut işgücünün vasıf seviyelerini ve verimliliklerini arttırarak, teknolojinin, sermayenin ve vasıflı iş gücünün yoğun olarak kullanıldığı sektörlerde üstünlük sağlamaya çalışmaktır. Türkiye, bu iki tercihten ikincisini seçerek şimdilik emin adımlarla yoluna devam etmektedir. Nitekim sosyoekonomik gelişme için kaçınılmaz bir tercih olan üst sektörlere geçiş sürecinde Türkiye, elbette zorluklar ve zaman kayıpları yaşayacaktır. Ancak yapılan tercihlerle gelinen noktada ticaretin serbestleşmesi sürecinde sosyal ve emek piyasası politikalarının ticaret politikaları ile uyumlulaştırılması gerekmektedir. Çünkü tek taraflı olarak ticaret politikalarının uygulanması beraberinde telafisi çok zor olan, çeşitli alanlardaki sosyal tahribatlara yol açabilir. Dolayısıyla Türkiye ekonomisinin gelişmesiyle, gelişmiş ülke seviyesine çıkması ve aynı zamanda bu ekonomik gelişmenin refaha dönüşmesi için endüstri ilişkilerindeki tarafların ayrı ayrı bedel ödemesi ve ortak bir paydada buluşması gerekmektedir.

Gümrük Birliği'ne katılma kararının doğruluğu üzerine devam eden tartışmayı bir tarafa bırakacak olursak, Gümrük Birliği sonrası Türkiye'nin toplam ihracatında en hızlı gelişmenin otomotiv sanayi ve bu sanayinin alt sektörlerinde olduğu görülmektedir. Bunun dışında metal sanayi, plastik ve kauçuk ürünleri, radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları, mobilya makine ve teçhizat alt sektörlerinde de artış göze çarpmaktadır. Buna karşılık tekstil ürünleri ve giyim eşyası, gıda ürünleri ve içecek, deri ve ürünleri gibi geleneksel ihraç ürünlerimizin toplam ihracat içindeki paylarında azalma olduğu görülmektedir. İthalata alt sektörler itibarıyla baktığımızda Gümrük Birliği sonrası en hızlı gelişmenin ana metal sanayi ve motorlu kara taşıtı ve römorklar ithalatında olduğu görülmektedir. Bunun dışında radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları ile kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar sektörlerinde de artış göze çarpmaktadır. Bu gelişmeler Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer alan Türkiye'nin orta ve yüksek teknoloji seviyesindeki otomotiv, beyaz eşya, makine, elektronik sektörlerinde önemli üretim merkezlerinden biri olması öngörüsüyle de örtüşmektedir (DPT, 2006: 87).

Sönmez, Türkiye'nin dış ticaret açığının büyüme hızı ile birlikte arttığını, bu artın sebebinin ekonomik büyüme dönemlerinde ara malı ve yatırım malları ithalatından kaynaklandığını belirtmektedir (Sönmez, 2005: 16). Bununla birlikte, imalat sanayinin

artan ithalat bağımlılığına dikkat çekilerek, sanayideki bu yapısal dönüşümün cari açık sorununun devam etmesine neden olacağı savunulmaktadır (TEPAV, 2006). Türkiye’de imalat sanayinin üretim yapısındaki değişimleri incelemek amacıyla Yükseler ve Türkan tarafından yapılan çalışmada, dış ticaret ve üretim yapısındaki değişimler “ithalata bağımlılık”, “uluslararasılaşma” ve “asyalaşma” başlıkları altında değerlendirilmiştir (Yükseler ve Türkan, 2006: 25). Aynı konuda hisse senedi piyasasında işlem gören firmalar üzerinden yaptığı çalışmasında Türkan, benzer sonuçlara ulaşarak; Türkiye imalat sanayinde ithalat bağımlılığının arttığı, ihracat performansının durağanlaştığı bir ekonomik yapının gelecekte Türkiye ekonomisine yön vereceğini iddia etmiştir (Türkan, 2006: 35).

Gümrük Birliği sonrasında kriz yıllarının dışında ulusal paradaki değerlenmenin sürdüğü, bu dönemde imalat sanayi üretimindeki artışla birlikte petrol dışında ara malı ithalatının çok büyük oranda arttığı göze çarpmaktadır. Anılan dönemde Türkiye’nin dış ticarete ürün çeşitliliğinin de artması, imalat sanayinin ithal ara mallarının montaj hattında üretimine ve ihracatına dayalı bir sektör haline dönüştüğü kuşklarını uyandırmaktadır (Yeldan, 2009: 43). Tüm bu kuşkucu ve eleştirel bakış açısıyla Türkiye ekonomisinde asıl varılmak istenen nokta gözden kaçırılmaktadır. Cari açığın fazla olması, Türkiye ekonomisinin sektörel bir geçiş sürecinde olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü tarım ve imalat sanayinin alt sektörlerinden (tekstil, ayakkabı ve konfeksiyon gibi) sıyrılarak sermayenin yoğun olarak kullanıldığı sektörlerle geçiş çabasında bulunan Türkiye ekonomisi, bu sektörlerde yoğun olarak kullanması gereken sermayeyi cari açığın artmasına göz yumarak elde etmektedir. Ekonomiye yön verenlerce, uzun vadede ihracat oranlarının miktar olarak değil, değer olarak artmasıyla cari açığın kapatılması planlanmaktadır. Ancak, finansal kriz tehdidi her zaman Türkiye ekonomisinin üzerinde bir karabulut gibi dolaşmaya devam etmektedir. Dolayısıyla Türkiye ekonomisi bir geçiş süreci içerisindedir. Bu geçiş süreci hem sınıfsal hem de sektörelidir.

1990’lı yıllar küreselleşme faktörünün ön plana çıkmasıyla ekonomi politikalarında finans piyasalarına dönük düzenlemelerin önem kazandığı görülmektedir. Bu yıllardan sonra Türkiye’nin sanayileşme süreci devam etse de, bu hedef uygulamada gerçekleşir olmaktan çıkmış ve yalnızca Beş Yıllık Kalkınma Planları’nda anılmıştır. Finans

piyasalarının yoğun etkisiyle ve bu piyasalarda meydana gelen krizlerin yakından hissedilir hale gelmesiyle Türkiye ekonomisinin 2000’li yıllarda yaşadığı dönüşüm süreci ayrı bir anlam taşımaktadır. Uzun Vadeli Kalkınma Planı ve Strateji Belgesi’nde, Cumhuriyetin 100. yılında Türkiye ekonomisinin dünyanın en büyük 10 ekonomisi arasında yer alması, kişi başına düşen milli gelirin 30.000 dolara yükselmesi, bilgi toplumu seviyesine ulaşılması gibi hedefler ortaya konulmuştur. Böylesine bir gelişimin en önemli kaynağı olarak da uluslararası pazarlarda söz sahibi olan ve küresel üretim süreci ile eklemlenmiş güçlü bir sanayi gösterilmektedir (DPT, 2012: 22).

Türkiye sanayileşme sürecini tamamlamamış olmasına rağmen, izlenen dışa açık ekonomi politikalarıyla hem küreselleşme süreci içerisinde yer edinmek hem de Avrupa Birliği (AB) ile ilişkilerde üyelik hedefine hızlı ulaşmasını sağlayacak bir ekonomik yapıyı elde etmiş bulunmaktadır. 2001 yılında yaşanan kriz sonrası ortaya çıkan yüksek büyüme rakamları ve ihracat kapasitesindeki artışlar bir dönüşümün olacağı yönünde bir hava oluşturmuştur (Akay, 2008: 43).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYEDE TİCARİ LİBERİZASYON SÜRECİNİN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ ÜZERİNE AMPİRİK BİR UYGULAMA

3.1 Literatür Taraması

Türkiye için ticari açıklık ve ekonomik büyüme ilişkisinin ampirik aşamasına geçmeden önce aynı konuda farklı örneklem grupları ve farklı yöntemlerle yapılan bazı çalışmalar gözden geçirilecektir. Ticari açıklık ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerine çalışılmış geniş bir literatür bulunmaktadır. Diğer analizlerde uygulanan yöntemleri ve sonuçları incelemek, Türkiye örneklemini oluşturabilmek adına önem taşımaktadır.

Büyüme ve ticari açıklık ilişkisini inceleyen ampirik literatür 1960'lı yıllara dayanmaktadır. Ticari açıklık ve ekonomik büyüme ilişkisine olan ilgi, 1990'lı yıllarda artmaya başlamış ve bu ilişki üzerine yazılan en önemli eserler de bu yıllarda ortaya çıkmıştır. Bu konudaki en ünlü çalışmalar; Dollar (1992), Sachs ve Warner (1995), Edwards (1998), Rodrik ve Rodrik (1999), Yanıkkaya (2003)'ya aittir. Bu temel çalışmalar dışında günümüze kadar gelen çok sayıda ülke örnekli çalışmalar da mevcuttur (Saçık, 2008: 155).

Dollar, 1992 yılında yaptığı çalışmada, gelişmekte olan Asya ülkelerinin, Latin Amerika ve Afrika'daki gelişmekte olan ülkelere göre daha hızlı büyüdüğü şeklindeki gözlemi ile yola çıkarak, 1976-1985 yılları arası, gelişmekte olan 95 ülke ekonomisinin büyüme kaynaklarını incelemiştir. Ele alınan dönemde kişi başına düşen gelir 16 Asya ülkesinde yılda ortalama %3,4 artarken, 24 Latin Amerika ülkesinde %0,3, 43 Afrika ülkesinde ise %0,4 oranında azalmıştır. Dollar bu farklılığın asıl nedenini, ülkelerin dışa ya da içe dönük büyüme stratejileri izlemesine bağlamaktadır. Dışa dönüklük Dollar tarafından iki faktörün varlığı ile açıklanmaktadır. İlki, düşük koruma düzeyidir ve özellikle girdiler üzerindeki düşük koruma düzeyi, ihracatçıların lehine sürdürülebilir reel döviz kuruna neden olur. İkincisi, ihracatçıların yararına olan bu durumun sürekliliğinin

sağlanması için reel döviz kurunda küçük değişikliklerin gerçekleşmesidir (Saçık, 2008: 156).

Krueger 1998 yılında yapmış olduğu analizde ticari liberalizasyonun büyümeyi neden ve nasıl etkilediği üzerinde durmuştur. İthal ikameci strateji uygulayan ülkelerde ticari liberalizasyonun büyüme üzerinde hızlı bir artış sağladığının fakat zamanla bu durumun başarısızlığa yol açtığını vurgulamıştır. Ekonomideki serbestliği engelleyecek diğer politikalar yürürlükte olmadığı sürece, kısıtlayıcı engellerin gevşetilmesinin önemli kazançlara neden olabileceği belirtilmiştir. Sonuç olarak dışa açık ekonomilerin büyüme üzerindeki etkilerinin daha kalıcı ve sürdürülebilir olduğu kanısına ulamıştır (Gültekin, 2014: 4).

Yannıkaya (2003) çalışmasında 1970-1997 yıllarını kapsayan gelişmiş ve gelişmekte olan 100 ülke ile için panel veri analizi uygulamıştır. Beş kategoride ele aldığı açıklık ölçütlerini (ticaret payları, ortalama tarife oranları, ihracat vergileri ve tarife-dışı engellerden oluşan ticari engeller, ikili ticaret anlaşmaları, karaborsa primi ve döviz kuru hareketleri) kullanarak, ticari açıklık ve büyüme arasındaki anlamlı ve pozitif bir ilişki ortaya koymuştur. Elde edilen sonuçlara göre özellikle gelişmekte olan ülkelerde ticari engellerin büyümeyi desteklediği görüşü savunulmaktadır.

Utkulu ve Özdemir'in, Türkiye üzerine yaptıkları analiz 1950-2000 yıllarını kapsamaktadır. Çalışmada kullanılan fonksiyon şu şekildedir:

$$YPC = f(PC, HC, OPEN)$$

Bu eşitlikte YPC kişi başına düşen reel GSYH'yi, PC fiziksel sermayeyi(reel gayri safi yurt içi toplam yatırım / kişi başına düşen reel GSYH), HC beşeri sermayeyi (ortaöğretime kayıtlı öğrenci sayısı / toplam nüfus), OPEN ise ticari açıklığı (ihracat + ithalat / kişi başına düşen reel GSYH) temsil etmektedir. Çalışmada yıllar 1950-1980 ve 1980-2000 olarak ikiye ayrılarak incelenmiş ve böylece rejim değişikliği göz önüne alınarak ko-entegrasyon analizi yapılmıştır. Analiz onucunda ilk dönemde LOPEN değişkeninin katsayısı negatif bulunurken, ikinci dönemde pozitif olduğu görülmüştür. Tüm dönem birlikte ele alındığında ise katsayı yine pozitifdir. Granger nedensellik

analizi sonucunda ise tüm bağımsız değişkenlerin GSYH'nin nedeni olduğu bulgulanmıştır (Utkulu ve Özdemir 2004: 245).

Bir diğer çalışma da Sarı vd. tarafından 2012 yılında yapılmıştır. Çalışmada geçiş resesyonu ve hiper enflasyon süreçlerinin Orta Asya ve Kafkaslardaki ülkelerin diğer geçiş ekonomilerine göre daha fazla etkilendiği, siyasal ve ekonomik anlamda kurumsallaşma çabalarının halen daha sürdüğü ve hatta siyasal anlamda totaliter yapıya büründükleri bu yüzden geçiş resesyonu ile birlikte Sovyet sisteminden devralınan üretim tesislerinin girdi temin etme ve pazar bulma zorluklarına paralel olarak kapanması, bu ülkelerin üretimde şiddetli daralmaları ve işsizlikte patlamaları tecrübe etmelerine sebep olmuştur. Çalışma bu amaçla üretim süreçlerinde hangi maddelerin onlara rekabet gücü kazandırıp büyümelerinde etkili olduklarını belirlemek amacıyla yapılmıştır. Bu amaçla Lafay endeksine göre 1995-2010 yılları arasında mal gruplarının rekabet gücü hesaplanmış ve dinamik sabit etikler modeline göre büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırmanın sonucunda Orta Asya ve Kafkaslardaki bu geçiş ekonomilerinin makine ve ulaşım araçları ve sanayi alanında ilerleme kaydedebileceği tespit edilmiştir. Bunun gerçekleştirilmesi içinde bu ülkelerde siyasi ve ekonomik istikrara gerek duyulduğunu ve daha liberal politikalara ihtiyaç duyulduğu tespit edilmiştir (Sarı vd. 2012)

Ticari serbestleşmenin olduğu bir ekonomide büyümenin gerçekleşmesi aynı zamanda o ülkenin rekabet gücünü kazandığının göstergesidir. Ticari serbestleşme ve rekabet gücü arasındaki ilişkiyi doğrudan değil büyüme üzerinden inceleyen bir çalışmada Emsen ve Değer'in 2007 yılında yapmış olduğu çalışmalarıdır. Bu çalışmada ihracat üzerinden yapılan ticari serbestleşmenin büyüme ilişkileri panel veri analizi ile araştırılmıştır. Araştırmada geçiş ekonomilerinin tamamı ile düşük gelirli geçiş ekonomilerinde ulaşılamayan siyasal liberalizasyon ile ekonomik büyüme ilişkisi, üst ve orta-üst gelir grubunda bulunan ülkeler için belirgin bir şekilde ortaya çıktığı sonucuna varılmıştır. Başka bir anlamda varılan sonuçlar, ticari liberalizasyonun büyüme üzerine etkilerinin görülebilmesi için ekonomik açıdan ülkelerin kalkınmışlık düzeyinin asgari seviyede olursa gerçekleşebileceğini ortaya koymuştur. Ticari liberalizasyonun yeterli olmayıp siyasal anlamda da belirli bir özgürlük düzeyine ulaşmış olma gerekliliği ile doğru orantılı olarak değiştiği gözlemlenmiştir (Emsen ve Değer, 2007).

Ticari serbestleşmeyi sanayi sektörü üzerinden gerçekleşmesi ve bunun rekabet gücüne etkisini inceleyen Yücel (2010) Türk tekstil ve hazır giyiminde küreselleşme ile beraber Karşılaştırmaları üstünlükler yaklaşımı ile Balassa'nın bir ve Voltrah'ın üç endeksi kullanılarak sektörün 1998-2008 yılları arasında rekabet gücünü analiz etmeye çalışmıştır. Serbestleşmenin ilk aşaması olan kotaların kaldırılmasıyla Çin'in nasıl tehdit oluşturduğu incelenmiştir. Sektörlerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu ancak 1998 yılından itibaren tekstil sektörünün, 2005 yılından itibaren ise hazır giyim sektörünün karşılaştırmalı üstünlüğünü kaybettiğini ortaya koymuştur. Bu amaçla rekabet gücünü olumsuz etkilenmesini sebebi olarak da ithalat yasaklarının kaldırılması ve AB piyasalarında pay sahibi olan Türkiye'ye oranla Çin'in payını arttırması ve Türkiye'nin rekabet gücünü düşürmüştür (Yücel, 2010)

Alessandrini vd. (2009) yaptığı çalışmada 1990'dan itibaren ekonomik reformlarla ticari serbestleşmeyi gerçekleştiren Hindistan'ın 1990-2006'lı yıllar arasında gerçekleştirdiği reformların ticaretini nasıl etkilediğini analiz araştırmaktadır. Hindistan'ın ticari uzmanlığını gelişiminde ticari serbestleşmenin etkileri için karşılaştırmalı avantajlarının olduğu Laf ay Endeksi ile hesaplayarak ticari akış verileri ve gelişimi incelemiştir. Dinamik panel veri analizinde elde edilen bulgular endüstrilerde ithalat tarifelerinde ne kadar düşüş göstermişlerse o kadar uzmanlaştıklarını tespit etmişlerdir. Analizin göstergelerinde ticari serbestleşmeyle beraber Hindistan'ın karşılaştırmalı avantajını geliştirmelerine yardımcı olacak endüstrilerin orta ve ileri teknoloji içerdiğini aynı zamanda bazı sanayilerinde küresel talebi karşılamada güçlü büyüme gösterdikleri saptanmıştır.

Monfort, 2008 yılındaki analizini Şili'nin 1900-2007 yılları arasındaki zaman serilerini kullanarak ve ülkeler arası karşılaştırmalardan yararlanılarak yapmıştır. Çalışmasında Şili'nin ticari gelişimini konu edinmiştir. Yaptığı çalışmada geleneksel fiyat ve talebin belirleyici olmasının yanı sıra ticari liberalleşme bu çalışmanın belirleyicisi olmuştur. İthalatın küçük bir etkisine rağmen iç ve dış talep ve daha az göreceli fiyatlar için ithalat ve ihracat akımlarına karşı duyarlılık gösterdiği sonucuna varılmıştır. Bunun yanında artan ithalat ve ihracatın ticari serbestleşmede rol oynamaktadır. Bu çalışmada Şili için bulunan sonuçlar, Latin Amerika'nın diğer ülkelerinin ticari esnekliklerinin doğrulamış ve bu ülkelerin bu eğilimde olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 1: Ticari Liberalizasyon- Ekonomik Büyüme İlişkisi Literatürüne İlişkin Örnek Çalışmalar

Yazar ve Araştırma Yılı	Örneklem	Yöntem	Ticari Dışa Açıklık Göstergesi	Sonuçlar
Ghatak ve Utkulu (1996)	Türkiye, Malezya Ve Hindistan	İki veya daha çok değişkenli Ko-entegrasyon Analizi		Ticari serbestleşmenin ekonomik büyümenin önemli bir etkeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Rodriguez ve Rodrik (2001)	Dollar (1992), Ben-David (1993), Sachs ve Warner (1995b) Ve Edwards (1998) çalışmaları replike edilmiştir.	Panel veri analizi		Ticari politikaların uygulanma şekli ile büyüme arasında güçlü bir ilişki olmadığı yönünde bulgulara ulaşılmıştır.
Yanikkaya (2003)	100 Ülke, 1970-1997 Dönemi	Panel veri analizi	Ticaretin GSYİH içindeki payı, ithalata müdahale oranı, ihracatın GSYİH içindeki payı, toplam ithalat ve ihracat vergileri, uluslararası ticaret alanındaki vergiler, çift taraflı ödeme anlaşmaları ve ticaret engelleri.	Ticari açıklığın yanında ticari engellerin de büyümeyi olumlu yönde etkilediği yönünde bulgular elde etmiştir.

Utkulu ve Özdemir (2005)	Türkiye, 1990'lı yıllar	Granger Nedensellik Analizi	Ticaret Payları Endeksi	Dışa açık ticaret politikasının uzun dönemli ve kısa dönemli ekonomik büyüme açısından önem taşıdığı yönünde bulgulara ulaşımlardır.
Sarkar (2007)	51 Ülke, 1981-2002 Donemi,	Panel veri analizi	Ticaretin GSYİH içindeki payı	Gelişmiş ülkelerde ticari açıklık ile ekonomik büyüme arasında olumlu bir ilişkinin var olduğuna dikkat çekmiştir.
Emsen ve Değer (2007)	26 Geçiş Ekonomisi, 1991-2003 Donemi,	Panel veri analizi	Ticaretin GSYİH içindeki payı	Ticari dışa açıklığın ekonomik Büyüme üzerinde olumlu etkilerinin oluşturmasını ülkedeki siyasi ve politik özgürlük ortamının varlığına dayandırılmıştır.
Yapraklı (2007)	Türkiye, 1990-2006	Eş bütünleşme analizi VAR modeli ve Granger nedensellik analizi	Ticari Açıklık Endeksi	Ticari açıklık ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilerken; finansal açıklık uzun dönemli büyüme performansını olumsuz yönde etkilemektedir.

David Dollar (1992)	95 Ülke 1976–1985	Panel EKK	Exchange Rate Distortion And Variability	Dışa Açık Ülkeler Daha Hızlı Büyümetedir
Kurt ve Berber (2008)	1989-2003	VAR Analizi	Açıklık 1:İhracatt +İthalatt/GSMHt, Açıklık 2:İthalatt/GSMHt, Açıklık3:İhracatt-İhracatt- 1/İhracatt-1	Ülkenin ticari dışa açıklık oranının büyüme oranını olumlu etkilediği sonucuna ulaşmıştır
Kıran ve Gürüş (2011)	1992-2006	Sınır testi yaklaşımı ile Tado ve Yamamoto nedensellik testi	((İthalat + İhracat) / GSMH).100 ve finansal açıklık değişkeni olarak da Gayrisafi özel sermaye girişi + gayrisafi özel sermaye çıkışı) / GSMH).100	Finansal açıklık ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkinin olmadığı fakat ticari açıklık ile büyüme arasında çift yönlü bir ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşmıştır.
Türedi ve Berber (2010)	1970-2007	Johansen ve VAR analizi	Ticari açıklık; ((İthalat + İhracat) / GSYİH, finansal kalkınma ise; Özel Sektöre Verilen Krediler / GSYİH	Kalkınma, ekonomik büyüme ve ticari açıklık arasında uzun dönemli ilişki ve ticari açıklık ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur
Güngör ve Kurt (2007),	1968-2006	Johansen eş bütünleşme ve hata düzeltme modeli	Açıklık 1: ((İthalat + İhracat) / GSMH), Açıklık 2: (İthalat / GSMH)	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki bulunmuştur.

Taştan (2010)	1989-2009	Granger nedensellik testi		İthalata koşullu nedenselliğin yönü sanayi üretiminden ihracata doğru, ihracata koşullu sanayi üretimi ve ithalat büyüme hızları arasında karşılıklı bir nedensellik bulunmamıştır
Aklaş (2009)	1996-2006	Johansen Eşbütünleşme testi ve Hata Düzeltme Modeli	İthalat-ihracat, ithalat-GSYİH, ihracat-GSYİH	Uzun dönemde ihracattan ithalata, ithalattan ihracata, büyümeden ithalata ve büyümeden ihracata nedensellik olmasına rağmen ithalattan büyümeye ve ihracattan büyümeye doğru nedensellik ilişkisi bulunmamıştır

Yapılan çalışmalardan Dollar (1992), Krueger (1998), Yanıkkaya (2003), Utkulu ve Kahyaoğlu (2005), Yapraklı (2007), Kurt ve Berber (2008), Türedi ve Berber (2010), Kıran ve Güriş (2011) ticari dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki tespit etmişlerdir. Bunun yanı sıra Edwards (1993) ve Rodriguez ve Rodrik (2000), çalışmalarında ticari açıklığın büyümeyi etkileyen kanalları ile ilgili bir kanıt olmadığını tespit etmiştir. Yapılan araştırmalar liberalizasyonun büyüme üzerindeki etkisinin ülkeler arasında birçok değişim gösterdiğini ortaya koymaktadır. Buna göre bazı ülkeler fayda sağlarken diğerleri ticari reformlar sonucunda zarara uğramaktadır. Aynı zamanda yapılan analizler sonucunda ülkelerin deneyimleri kıyaslandığında, sonuçlar genellikle uzun dönemde fayda sağlayan çoğu ülkenin kısa dönemde liberalleşmenin negatif etkisini yaşadığını destekler niteliktedir.

3.2 Yöntem

Bu alt bölümde ilk olarak ekonometrik ve istatistiksel uygulamaya bir ön hazırlık niteliğinde kullanılan verilerin nitelikleri ve araştırma modeli açıklanacaktır.

3.2.1 Araştırmanın Modeli

Bu bölümde ilk iki bölümde açıklanan teorik bilgiler bağlamında Türkiye Ekonomisi'nde ticari liberalizasyon ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki VAR (Vector Autoregressive) modeli, Granger nedensellik testi ve Eş bütünleşme analizi yardımıyla ele alınacak ve elde edilen sonuçlara ilişkin analizler yapılacaktır. Literatürde daha önce yapılan çalışmalarda ticari liberalizasyon ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönde bir ilişkinin varlığının tespitine rağmen ticari liberalizasyonu ifade eden değişkenlerin seçimindeki farklılıklar iki değişken arasındaki etkileşimin yönü konusunda ortak bir fikir oluşmamasına neden olmuştur. Ekonometrik uygulama aşamasında yapılacak her test ve uygulamanın teorik alt yapısı kısa bir özet şeklinde verilecek, sonrasında özete uygun bir şekilde analiz tekniği gerçekleştirilecektir.

Araştırma modeli olarak dışa açıklığın ekonomik büyümeye etkisinin olup olmadığını test etmek amacıyla betimsel ve ilişkiyel tarama modeli tercih edilmiştir. İlişkiyel tarama modeli, iki ve daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişim varlığını veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleridir (Karasar, 2005).

Bu araştırmanın bağımsız değişkeni oranı dışa açıklık; bağımlı değişkeni ise ekonomik büyümedir.

3.2.2 Veri Kapsamı ve Özellikleri

Çalışma kapsamında incelenen veriler 1995 ile 2015 yılları arasındaki Dışa Açıklık rakamları ile ekonomik büyüme değişkeninden oluşmaktadır. Söz konusu değişkenlere ait veriler Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Elektronik Veri Tabanından elde edilmiştir.

Çalışmamızda ticari dışa açıklık kavramı $[(\text{ihracat} + \text{ithalat}) * 100 / \text{GSMH}]$ şeklinde hesaplanmıştır. Büyüme oranını bulmak için kullanılan sabit fiyatlarla GSYİH verileri, TCMB tarafından verilen döviz kuru kullanılarak milyon dolara çevrilmiştir.

Tablo 2: Veri Seti

	GSYİH (Sabit Fiyatlarla, Milyon Dolar)	GSYH'deki % Büyüme	İthalat (Milyon Dolar)	İhracat (Milyon Dolar)	Ticari Dışa Açıklık
1995	97 887 000 000		2.163.704.300	3.570.901.300	0.0586
1996	104 745 000 000	0.0701	2.322.446.600	4.362.664.200	0.0638
1997	112 631 000 000	0.0753	2.626.107.200	4.855.871.900	0.0664
1998	70 203 147 160	-0.3767	2.697.395.100	4.592.139.100	0.1038
1999	67 840 569 794	-0.0337	2.658.722.500	4.067.127.200	0.0991
2000	72 436 398 870	0.0677	2.777.490.500	5.450.282.100	0.1136
2001	68 309 352 088	-0.0570	3.133.421.600	4.139.908.400	0.1065
2002	72 519 831 007	0.0616	3.605.909.000	5.155.379.900	0.1208
2003	76 338 192 546	0.0527	4.725.283.500	6.933.969.200	0.1527
2004	83 485 590 611	0.0936	6.316.715.300	9.753.976.700	0.1925
2005	90 499 730 897	0.0840	7.347.640.800	11.677.415.100	0.2102
2006	96 738 320 212	0.0689	8.553.467.400	13.957.616.700	0.2327
2007	101 254 625 465	0.0467	10.727.174.400	17.006.270.800	0.2739
2008	101 921 729 924	0.0066	13.202.719.000	20.196.356.900	0.3277
2009	97 003 114 411	-0.0483	10.214.260.600	14.092.841.500	0.2506
2010	105 885 643 938	0.0916	11.388.321.300	18.554.432.700	0.2828
2011	115 174 724 189	0.0877	13.490.686.400	24.084.167.000	0.3262
2012	117 625 021 083	0.0213	15.246.173.000	23.654.513.300	0.3307
2013	122 556 461 022	0.0419	15.180.263.100	25.166.124.300	0.3292
2014	126 257 810 575	0.0302	15.761.015.100	24.217.711.300	0.3166
2015	131 272 703 175	0.0397	14.383.886.600	20.723.435.400	0.2674

Kaynak: www.tcmb.gov.tr , EVDS.

Çalışma kapsamında 1995 ile 2015 yılları arasındaki dışa açıklık rakamları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Veri analizi aşamasından önce Microsoft Excel programı aracılığıyla gerekli dönüşümler gerçekleştirilmiştir. Değişkenlerin hesaplanma şekli Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Değişkenler

Değişkenler	Açıklama
Büyüme Oranı(Buy)	Sabit fiyatlar ile gayri safi yurt içi hasılda meydana gelen % değişim
Ticari Dışa Açıklık(Da)	(İthalat+ihracat)/GSYİH*100

Tabloda verilen bilgilere göre ekonomik büyüme oranı sabit fiyatlar ile gayri safi yurt içi hasılda meydana gelen değişimin yüzdesel ifadesi olarak tanımlanmıştır. Dışa açıklık ise ithalat ve ihracat toplamının GSYH'ye bölünmesi ile oluşan bir değişken olarak tanımlanmıştır.

3.2.3 Veri Analizi ve İstatistiksel Yöntemler

Araştırmada elde edilen verilere IBM SPSS 21 ve E-Views 8 paket programı aracılığı ile istatistiki test ve analizler uygulanmıştır. Ve çözümlenen veriler söz konusu istatistiksel ve ekonometrik analizlerin bilimsel gerektikleri doğrultusunda değerlendirilerek raporlanmıştır. Araştırmada incelenen ekonomik büyüme, ticari dışa açıklığa bağlı olarak değişimini ortaya çıkaracak bir analiz ile ele alınmıştır.

Serilere birim kök testleri uygulamadan önce zamana karşı grafiğini incelemek seri hakkında gözlemsel fikir sahibi olmak için faydalı olmaktadır. Serilerin zamana karşı olan grafiği birim kökün olup olmadığı hakkında bilgi vermektedir. Analiz için öncelikle Eviews programında serilerin logaritması alınmıştır. Serilerin logaritmasının alınması ise varyansın daralmasına yol açar. Varyansın daralması serilerin ortalamaya yaklaşmasının sağlamaktadır. Varyansın ortalamaya yaklaşması ise daha iyi tahminleme yapabilmek için önem taşır (Yıldıztan, 2010: 66-67).

Çalışmada kullanılacak her iki değişkene de ADF birim kök testi uygulanmış olup, büyüme oranı (buy) değişkeni düzey değerinde durağan iken, dışa açıklık değişkeninin birinci farkında durağan olduğu saptanmıştır. Çalışmada kullanılan ekonometrik analiz yöntemlerinden VAR analizi öncesi uygun gecikme uzunluğu bilgi kriterlerine göre belirlenmiş olup, uygun gecikme uzunluğu ve değişkenlerin durağan hali ile analiz

edilmiştir. VAR analizi sonrası çalışmada iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisinin tespiti için Granger nedensellik analizi uygulanmıştır.

Granger Nedensellik test ile ekonomik büyüme ve ticari dışa açıklık arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Regresyon analizi ile ise ekonomik büyüme üzerinde dışa açıklığın etkili bir faktör olup olmadığı ve bu faktörün etki gücünün ortaya konması hedeflenmiştir.

Regresyon analizi: Bir ve ya daha fazla değişkenin etkilediği bağımlı değişken ile arasındaki ilişkiyi açıklayan yöntemdir.

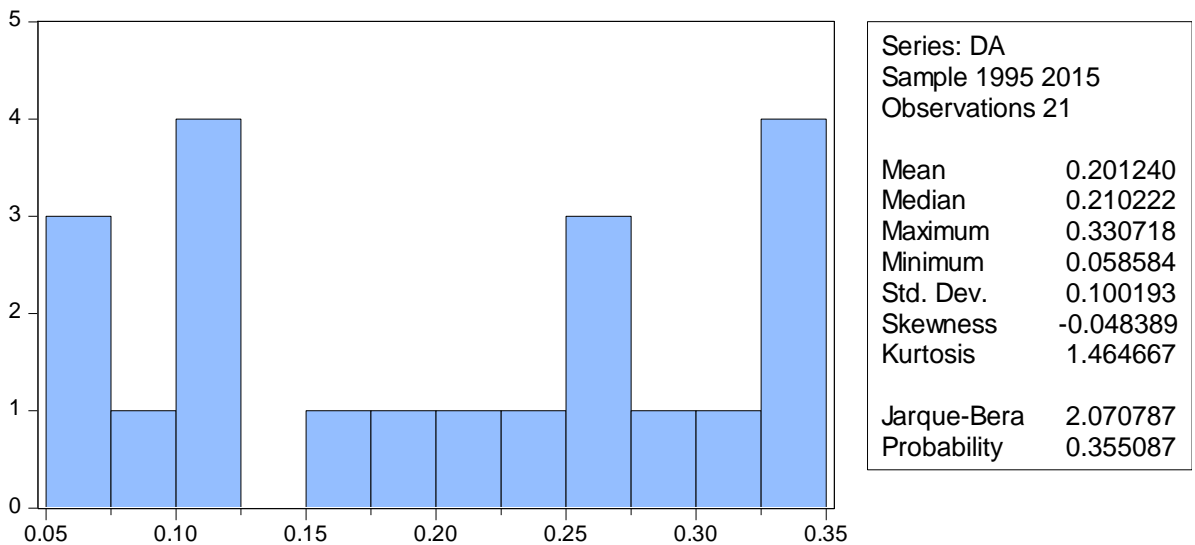
Granger Nedensellik analizi: Bir serinin aldığı değerlerin öngörüsünde başka bir serinin değerlerini de kullanmanın öngörü için faydalı olup olmadığını açıklayan yöntemdir.

3.3 Analizlere İlişkin Değerlendirmeler

3.3.1 Verilere İlişkin Betimsel İstatistikler

Dış açıklık değişkeni için bazı betimsel istatistikler Şekil’1 de gösterilmiştir.

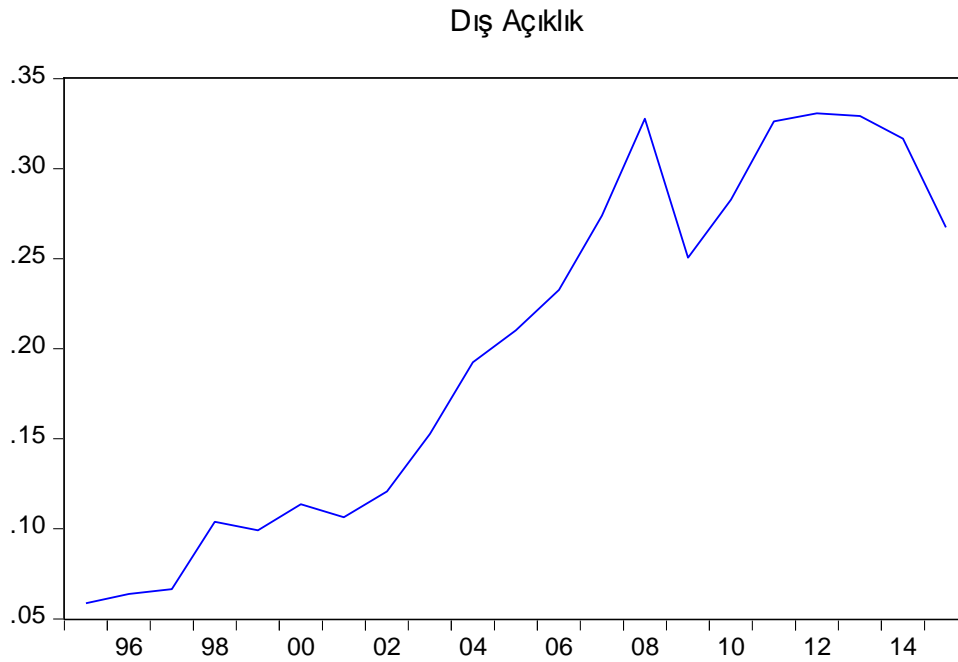
Şekil 1: Dış Açıklık Betimsel İstatistikleri

Parametrik testlerin tümünün uygulanabilmesi için gereken varsayımların başında verilerin dağılımının normal olması gelir. Normal dağılımdan gelmeyen ölçümler kullanıldığında, gerçekte olduğundan daha küçük bir olasılık değeri ya da daha dar bir güven aralığı hesaplanır. Bu durumda, doğru bir hipotezi reddetme olasılığı artar. Yani, iki grup arasında fark olmadığı halde fark varmış gibi sonuç elde edilebilir. Jarque- Bera sınaması normal dağılımdan ayrılmayı ölçmek için kullanılan bir uyum iyiliği ölçüsüdür. Jarque ve Bera sınaması bir Lagranj çarpanı prensibine dayanan bir sınama tipindedir. Sınama istatistiği örneklem basıklık ve çarpıklık ölçülerinin dönüşümlerinden elde edilmiştir. Sıfır hipotezi daha ayrıntılı olarak bir bileşik hipotezdir: Beklenen çarpıklığın (Skewness) 0 değerinde ve beklenen basıklık (Kurtosis) fazlalığının 3 değerinde olacağı sıfır hipotezdir; çünkü bir normal dağılım için bu değerler gereklidir. Dışa açıklık değişkeninin negatif çarpıklık değeri; test istatistiğinde büyük değerlerin fazlalıkta olduğunu gösterir. Basıklık için pozitif bir değer ise normalden daha dik bir dağılıma işaretler. Serinin Jarqua- Bera olasılığına göre normal dağılım koşulunu yerine getirdiği belirlenmiştir ($p > 0,05$).

Ticari dışa açıklık değişkeni için oluşturulan seyir grafiği ise Şekil 2’de yer almaktadır

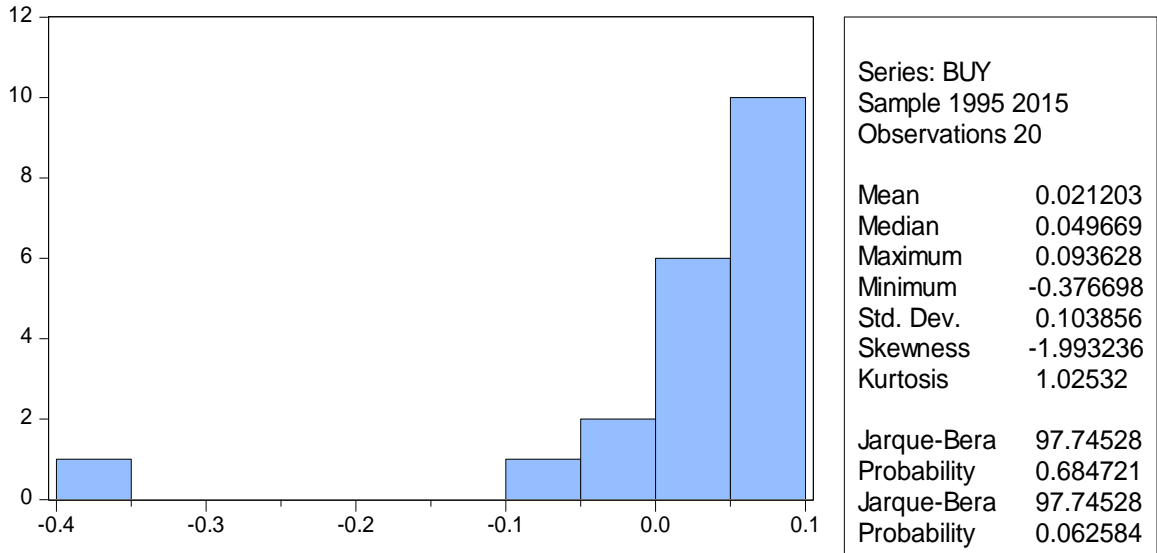
Şekil 2: Dışa Açıklık Grafiği

Dışa açıklık değişkeni için oluşturulan seyir grafiği yükselen bir eğilim göstermektedir. Fakat Türkiye’de yaşanan kriz dönemlerinde; 1999 krizi, 2001 krizi ve özellikle 2008 küresel kriz dönemi etkileriyle grafik ani düşüşler göstermiş, krizler sonrası yükselişler devam etmiştir.

Büyüme değişkeni için bazı betimsel istatistikler Şekil 3’te gösterilmiştir.

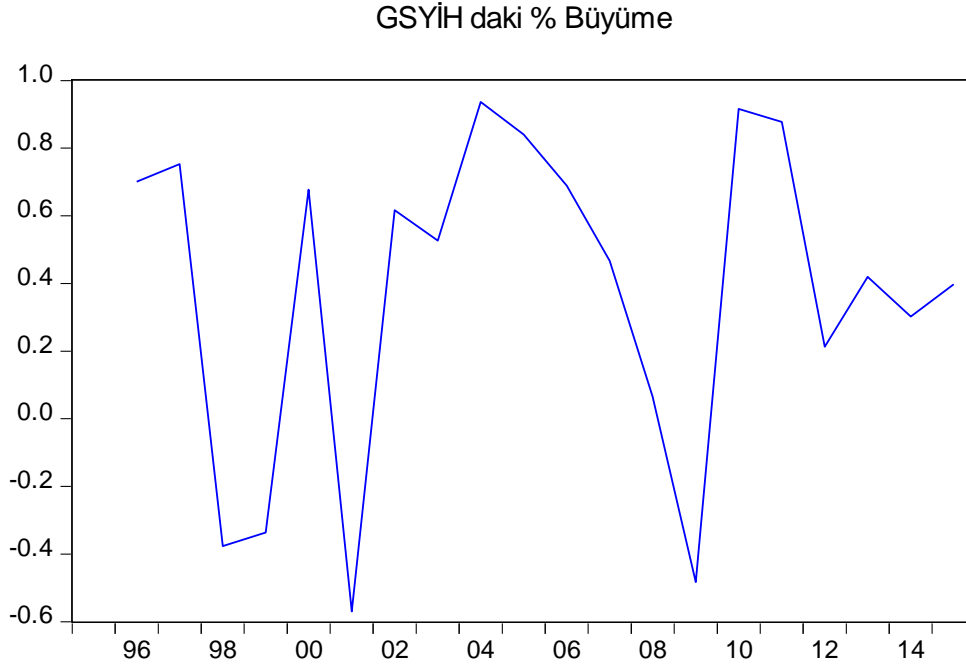
Şekil 3: Büyüme Oranı Betimsel İstatistikleri

Büyüme oranı test istatistiği, örnekten elde edilen basıklık ve çarpıklık ölçülerinin dönüşümlerinden elde edilmiştir. Burada yokluk hipotezi beklenen çarpıklığın “0” değerinde ve beklenen basıklığın “3” değerinde olmasıdır. Test istatistiği asimptotik olarak dağılımına sahiptir. Örnek çarpıklığı '0' dan ve basıklığı '3' den sapma gösterdikçe, test istatistiği büyüme gösterir. Negatif çarpıklık değeri test istatistiğinde büyük değerlerin fazlalıkta olduğunu aynı zamanda serinin sola çarpık olduğunu gösterir. Basıklık için pozitif bir değer ise normalden daha dik bir dağılıma işaretler. 97,74 olan Jarque-Bera katsayısının olasılık değerinin (0,062) 0,05’ten büyük olması modelimizin normal dağılım özelliği gösterdiğini kanıtlar niteliktedir.

Büyüme oranına ait seyir grafiği ise Şekil 4’teki gibidir.

Şekil 4: Büyüme Oranı Grafiği

Türkiye'nin 1996-2015 yılları arasındaki ekonomik büyüme oranları dalgalı bir seyir göstermektedir. Özellikle kriz yıllarında sert ve ani düşüşler yaşanmış, negatif büyüme rakamları söz konusu olmuştur. Krizler sonrası hızlı toparlanmalar yaşanmış, son yıllarda daha sabit bir büyüme trendi izlenmiştir.

3.3.2 Verilerin Normal Dağılıma Uygunluğunun Değerlendirilmesi

Bu bölümde verilerin normal dağılım gösterip göstermediğine Kolmogorov- Smirnov normallik testi ile test edilmiş ve sonuçlar Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: Kolmogorov-Smirnov Normallik Testi Sonuçları

	GSYİH	GSYİH Büyüme	İthalat	İhracat	Dışa Açıklık
KS z	,599	1,119	,858	,900	,779
P	,865	,163	,453	,393	,579

Araştırma kapsamında dahil edilen değişkenlerin dağılım durumları betimsel istatistikler ile birlikte incelenip, normal dağılım farklı olmadığı saptanmıştır ($p > 0,05$). Bu bilgiye göre parametrik yöntemlerle analiz etmek için veri gerekli şartlara uygun bulunmuştur.

3.3.3 Birim Kök Testi Sonuçlarının Değerlendirilmesi

Ekonometrik analizlerde kullanılacak olan zaman serilerinin durağan olması yani birim kök içermemesi gerekmektedir. Bir zaman serisinin durağan olabilmesi için ortalaması ile varyansının zaman içinde değişmemesi ve iki dönem arasındaki kovaryansının, bu kovaryansın hesaplandığı döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olması gerekir (Gujarati, 1999: 713). Çünkü zaman serileri trendlere, konjonktürel hareketlere ve mevsimsel dalgalanmalar bağlı olarak durağanlığını kaybedebilir. Bu durumda t istatistiği ve bazı istatistikler dolayısıyla regresyon sonuçları geçersiz sayılır (Utkulu, 1993:303).

Bu çalışmada, analizlere geçmeden önce kullanılacak değişkenlere ait zaman serileri için serilerin durağanlıkları ADF birim kök testi ile araştırılmıştır ADF testi δ 'nın sıfıra eşit olup olmadığını test eder. ADF testindeki temel hipotez (H_0 hipotezi) $\delta = 0$ biçiminde kurulur. Bu hipotez serinin birim köke sahip olduğu anlamına gelir. Temel hipotezin reddedilememesi durumunda seri durağan sayılmaz. ADF testinde alternatif hipotez ise $\delta \neq 0$ şeklindedir. Eğer alternatif hipotez kabul edilirse seri durağandır (Gujarati, 2001: 720).

Tablo 5: ADF Birim Kök Testi İstatistikleri

Değişken	Boş Model		Kesme Terimli Model		Kesme Terimli ve Trendli Model		Durağanlık Durumu
	t istatistiği	P	t istatistiği	P	t istatistiği	P	
Büyüme (buy)	-2.006652	0.2540	-4.012214	0.0069	-4.347057	0.0143	Durağan değil
Δ (Büyüme)	-6.307964	0.0204	-6.121574	0.0001	-5.951805	0.0008	Durağan
Dışa Açıklık (Da)	0.711971	0.8608	-1.300345	0.6084	-1.328322	0.8502	Durağan değil
Δ (Dışa Açıklık)	-3.746295	0.0008	-4.086432	0.0059	-4.179826	0.0196	Durağan

* Δ = Değişkenin birinci farkını temsil etmektedir.

1995-2015 yılları arası Türkiye'nin dışa açıklık ve ekonomik büyüme yıllık verilerinin durağanlığı Genişletilmiş Dickey – Fuller birim kök testi (ADF) kullanılarak test edilmiştir. Tablo 5'te ADF birim kök testi istatistikleri incelendiğinde büyüme oranı ve dışa açıklık değişkenlerinin düzeyde durağan olmadığı ($p > 0,05$) ilk farkında ise durağanlaştığı görünür. ($p < 0,05$). Tüm değişkenler için düzey değerlerde elde edilen test istatistikleri mutlak değerce kritik değerlerden küçük oldukları için seri birim kök içermektedir sıfır hipotezi ret edilememiştir. Bununla birlikte değişkenlerin birinci farkları alındığında elde edilen test istatistikleri mutlak değerce kritik değerlerden büyük olarak elde edilmiştir. Yani analiz, zaman serilerinin istatistiksel açıdan güvenilir sonuçlar vermesi için ön koşul olan birim kök testini, değişkenlerin birinci farkı alınarak başarılı ile geçmiştir.

3.3.4 Johansen Eş Bütünleşme (Ko-entegrasyon) Testi

Eş bütünleşme analizi, bütünleşik zaman serileri arasında uzun dönemli herhangi bir ilişkinin varlığının kanıtlanması için kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntem düzey

değerlerinde durağan olmayan, fakat aynı dereceden entegre hale gelmiş serilerin orijinal değerlerinin analizde kullanılmasına imkân vermektedir. Durağan olmayan serilerde durağanlığı sağlamak için serilerin durağanlığı sağlayıncaya kadar farklarının alınması gerekmektedir. Ancak farklarının alınması, sadece değişkenin geçmiş dönemlerde maruz kaldığı kalıcı şokların etkisini yok etmekle kalmayıp, aynı zamanda dönemler arasında bu şokların dışında var olabilecek, uzun dönemli ilişkilerin de ortadan kalkmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla bu şekilde durağanlaştırılmış seriler arasında bulunacak bir regresyon ise uzun döneme ait tüm bilginin de yok edilmesi nedeniyle, bir uzun dönem denge ilişkisi vermeyecektir.

Eş bütünleşme, analizi iktisadi değişkenlere ait seriler durağan olmasalar bile, bu serilerin durağan bir doğrusal kombinasyonunun var olabileceği ve eğer varsa bunun ekonometrik olarak belirlenebileceğini ileri sürmektedir. Bu, değişkenleri etkileyen kalıcı dışsal şoklara rağmen, değişkenler arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin varlığını gösterir. . Seriler arasındaki eş bütünleşme ilişkisi iki aşamalı Engle ve Granger (1987) ve Johansen-Juselius (1990) testleriyle araştırılabilmektedir. Johansen ve Juselius testi sistem yaklaşımı çerçevesinde Vektör Otoregresiv (VAR) modelin tahminine dayanmaktadır. Bu amaçla değişkenler arasında uzun dönemli ortak bir ilişkinin varlığı Johansen eş bütünleşme testi ile araştırılmıştır. Değişkenler arasında uzun dönem bir ilişkini varlığını araştırmak için yapılan Johansen eş bütünleşme testi sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Johansen Eş Bütünleşme Test Sonuçları

Kısıtlanmamış Eş bütünleşme Testi (İz Testi)				
Trend Varsayımı: Deterministik Trend Yok				
Seriler: GSYH Büyümesi ve Dışa Açıklık				
Gecikme Aralığı: 1 1				
Eşbütünleşik Eşitlik Sayısı	Özgül Değer	İz İstatistiği	Kritik Değer (0,05)	Olasılık
Hiç Yok*	0,554120	15,85456	15,49471	0,0441
En çok 1	0,070495	1,315855	3,841466	0,2513
Kısıtlanmamış Eş bütünleşme Testi (Maksimum Özgül Değer Testi)				
Trend Varsayımı: Deterministik Trend Yok				
Seriler: GSYH Büyümesi ve Dışa Açıklık				
Gecikme Aralığı: 1 1				
Eşbütünleşik Eşitlik Sayısı	Özgül Değer	İz İstatistiği	Kritik Değer (0,05)	Olasılık
Hiç Yok*	0,554120	14,53820	14,26460	0,0453
En çok 1	0,070495	1,315855	3,841466	0,2513

Çalışma için ele alınan değişkenler arasında istatistiki olarak anlamlı bir eş bütünleşme ilişkisinin olup olmadığı Johansen İz ve Maksimum Olabilirlik testleri ile test edilmiştir. Eş bütünleşme testinden elde edilen sonuçlara göre, eş bütünleşme ilişkisi yoktur sıfır hipotezi %5 önem düzeyinde İz istatistiğine göre ret edilmekte ve bu değişkenler arasında en az bir tane eş bütünleşme ilişkisi vardır alternatif hipotezi kabul edilmektedir.

Eş bütünleşme test sonuçları tablosunda anlamlılık değeri incelendiğinde olasılık değerinin $0,0441 < 0,05$ olduğu görünür. Bu durumda değişkenler arasında bir adet eş bütünleşme ilişkisi vardır. Daha açık bir ifade ile modelimizdeki iki değişken birbiri ile uzun dönem ilişki içindedir.

3.3.5 Araştırma Modelinin VAR Yöntemi İle Sınanması

Değişkenler arasında VAR modeli kurulabilmesi için tüm değişkenlerin aynı düzeyde durağan olmaları gerekir. Çalışmamızda her iki değişken de ilk farklarında durağan oldukları için Var modelinde değişkenlerin birinci farkları ile model kurulmalıdır. VAR modeli, zamanın herhangi bir noktasında, ekonomi değişkenlerinin değerlerinin tahmin edilmesine yarayan ve kendi geçmiş değerlerinden gelecek değerleri tahmin edilebilen değişkenlerden oluşan bir modeldir.

Var modeli kurulmadan önce uygun gecikme uzunluğunu belirlemek için farklı gecikme uzunluklarındaki bilgi kriterleri dikkate alınabilir. Tablo 7’de farklı gecikme uzunluklarında bilgi kriter değerleri tablolanmıştır.

Seçilecek gecikme uzunluğunun değişkenler arası dinamik iliksileri yakalayacak uzunlukta olması gerekmektedir. Gecikme sayısı olması gerekenden fazla olursa, serbestlik derecesinin gereksiz yere azaltılması nedeniyle hem etkinlik kaybı söz konusu olacak hem de önemli derecede çoklu doğrusal bağlantı olma olasılığına yol açabilecektir. Gecikme uzunluğunun eksik belirlenmesi durumunda ise tanımlama hatası yapılmış olur. Bu durumda modele katılması gereken değişkenler katılmadığından, modelde oto korelasyon ortaya çıkabilecektir. Genelde Akaike bilgi kriteri (AIC), Hannan-Quinn(H-Q) ve Schwarz bilgi kriteri (SC) yardımıyla tüm değişkenler için optimum gecikme uzunlukları saptanmaktadır.

Tablo 7: VAR Modeli İçin Uygun Gecikme Uzunluğunun Seçimi

Gecikme Uzunluğu	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	- 3.943.989	NA	6.15E+17	4.663.516	4.673.319	4.664.491
1	- 3.600.617	56.55528*	1.74e+16*	43.06609*	43.36016*	43.09532*
2	- 3.565.069	5.018.576	1.89E+16	4.311.846	4.360.859	4.316.718
3	- 3.557.843	0.850093	2.98E+16	4.350.404	4.419.021	4.357.225
4	- 3.495.710	5.847.858	2.63E+16	4.324.365	4.412.587	4.333.134

“*“ Olan bilgi kriterleri uygun model yapısına işaret etmektedir.

Tablo 6’da görüleceği üzere birinci gecikmede en fazla bilgi kriteri uyumu sağlanmaktadır, dolayısıyla kurulacak VAR modelinde uygun gecikme uzunluğu 1’dir.

Değişkenlerin birinci farkı ve bir gecikme uzunluğu ile kurulan var modeli istatistikleri Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8: Büyüme Oranı Bağımlı Değişkeni VAR Analizi Test Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken= Δ (Büyüme)	
Δ (Dışa Açıklık)(-1)	Katsayı	0.871098
	Standart Hata	0.076946
	P	0.0000
Δ (Büyüme)(-1)	Katsayı	0.087296
	Standart Hata	0.0229
	P	0.9007
C	Katsayı	-0.040400
	Standart Hata	0.059174
	P	0.4997
R kare= 0.90		

Büyüme oranının bağımlı değişken olduğu modelin test istatistikleri incelenirse; dışa açıklık değişkeninin bir gecikmeli değerinin büyüme üzerine etkisi anlamlı ve pozitifdir ($p < 0,05$). Ticari dışa açıklığın ekonomik büyüme oranlarını pozitif yönde etkilediği, ticari dışa açıklığın ekonomik büyümenin açıklayıcı değişkenlerinden biri olduğu görülmüştür. Büyüme oranı değişkeninin bir gecikmeli değerinin büyüme oranı değişkenine etkisi ise istatistiksel olarak anlamsızdır. ($p > 0,05$). Modeldeki kesme terimi de istatistiksel olarak anlamsızdır. ($p > 0,05$)

3.3.6 Korelasyon Analizi Sonuçları

Araştırmanın bu bölümünde ‘Dışa açıklık, ekonomik büyümeyi ne ölçüde etkilemektedir?’ sorusuna cevap aranmıştır. Dışa açıklığın ekonomik büyümeyi ne şekilde etkilediğini incelemek için Doğrusal Regresyon istatistiksel yöntemine geçmeden önce değişkenler arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla Pearson Korelasyon analizi uygulanmıştır.

Pearson korelasyon analizi iki değişken arasında doğrusal bir ilişki olup olmadığını, varsa bu ilişkinin yönünün ve şiddetinin ne olduğunu saptamak için kullanılan bir istatistiksel yöntemdir. Bir korelasyon katsayısının yorumlanması için p değerinin 0.05 den daha küçük olması gerekir. Korelasyon katsayısı negatif ise iki değişken arasında

ters ilişki vardır, yani "değişkenlerden biri artarken diğeri azalmaktadır" denir. Korelasyon katsayısı pozitif ise "değişkenlerden biri artarken diğeri de artmaktadır" yorumu yapılır.

Tablo 9: Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki Korelasyon Analizi Test Sonuçları

		Dışa Açıklık
GSYİH Büyüme	R	,162**
Dışa Açıklık	R	1

Ekonomik büyüme ve bağımsız değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını test etmek amacıyla Pearson Korelasyon analizi uygulanmış olup bulgulara göre;

Ekonomik büyüme ile dışa açıklık arasında %99 güven aralığında anlamlı derecede pozitif yönlü zayıf bir ilişki bulunmaktadır ($r=,162$, $p<0,01$).

3.3.7 Regresyon Analizi Sonuçları

Bu bölümde bağımsız değişken olan dışa açıklığın bağımlı değişken olan ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin incelenmesi amacıyla değişkenlere basit doğrusal regresyon ve analizi uygulanmıştır.

Tablo 10: Dışa Açıklığın Büyüme Oranına Etkisi Regresyon Analizi Test Sonuçları

Model	Değişkenler	R	R ²	F	T	p	Beta
1.	Sabit	0,162	0,262	9,98	33,55	0,000	
	Dışa Açıklık				1,04	0,002	0,162
Enter Yöntemi, Bağımlı Değişken: Ekonomik Büyüme							

Tablo 10’da verilen F istatistiğine göre regresyon modeli anlamlı bulunmuştur ($p=0,002$). Modelin açıklayıcı gücü (R^2) dikkate alındığında, ekonomik büyümedeki değişimin % 26’sının dışa açıklık değişkeni ile açıklandığı gözlenmektedir. Beta katsayısı; bağımsız değişkendeki bir birimlik değişimin, bağımlı değişkendeki yaratacağı ortalama değişimi göstermektedir ve x’deki bir birimlik artışa karşılık y’deki değişim miktarını gösterir. Beta’nın pozitif olması, bağımsız değişken x’in arttığında y’nin artacağı anlamına gelir. Bu pozitif doğrusal ilişkidir. Analizde Beta değeri 0,162 bulunmuş; dışa açıklıktaki 1 birimlik değişimin ekonomik büyüme üzerinde 0,162 birimlik bir değişime yaratacağı ortaya konmuştur. Sonuç olarak, dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin olduğu regresyon modeli istatistiksel olarak anlamlı bir modeldir ($R= .162$, $F(2,19)= 9,98$ $p= 0,002$).

3.3.8 Granger Nedensellik Analizi Sonuçlarının Değerlendirilmesi

VAR modelinde değişkenler arasındaki karşılıklı ilişkiler Granger nedensellik testi ile ortaya çıkarılabilmektedir. Granger’in ortaya koyduğu nedensellik tanımı ve testi günümüzde en çok uygulanan yöntemdir. Eğer X değişkeni Y değişkenin Granger nedeniyse, X’teki değişimler Y’deki değişimlerden önce gelmelidir Dolayısıyla, Y’nin diğer değişkenlere göre regresyonuna X’in geçmiş ya da gecikmeli değişkenleri de eklendiğinde Y’nin kestirimi anlamlı biçimde iyileşiyorsa, o zaman X, Y’nin Granger nedenidir diye adlandırılır (Gujarati, 2001: 626).

Modeldeki değişkenlerin aynı dereceden durağan halleri ile Granger nedensellik analizine sokulduğunda sonuçlar Tablo 11’deki gibidir.

Tablo 11: Granger Nedensellik Analizi Trace İstatistiği Olasılık Değerleri

Gecikme Sayısı=1	F İstatistik	Olasılık	Değerlendirme
Büyüme → Dışa Açıklık	1,191880	0,0275	Ho Reddedilir
Dışa Açıklık → Büyüme	1,498504	0,0220	Ho Kabul Edilir

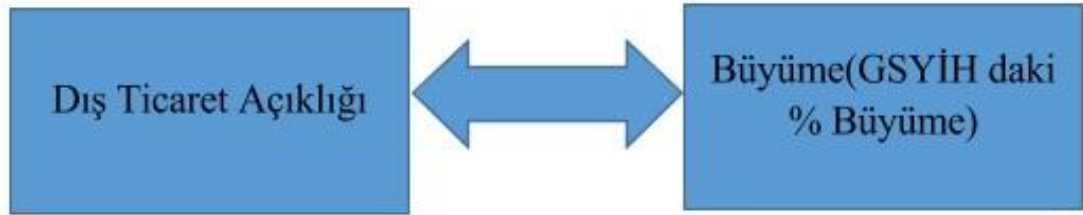
Tablo 11’deki olasılık değerleri incelendiğinde büyüme oranının dışa açıklık üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir nedensel etkisi saptanmıştır. ($p<0,05$). Hesaplanan F istatistiği serbestlik derecesinde anlamlılık düzeyindeki tablo değerinden büyükse sıfır hipotezi reddedilmektedir ($H_0 =$ Granger nedeni değildir. $H_1 =$ Granger nedenidir). Bu

hipotezin reddedilmesi modelde yer alan katsayıların anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Dışa açıklığın da büyüme üzerindeki nedensel etkisi ise % 95 güven düzeyinde anlamlı olarak bulgulanmıştır ($p < 0,05$). Söz konusu nedensellik çift taraflıdır.

3.4 Analiz Sonuçları

Araştırma konusu olan 1995-2015 dönemi zaman serisi için regresyon koşulları sağlandıktan sonra yapılan tahminleme çalışmalarında dışa açıklığın büyüme oranı üzerindeki etkisi anlamlı olarak bulgulanmıştır. Yapılan VAR modeli analizinde dışa açıklığın bir gecikmeli değerinin büyüme üzerine anlamlı bir etkide bulunurken, büyüme oranının bir gecikmeli değerinin de dışa açıklık üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı hesaplanmıştır. Yapılan Granger nedensellik analizi sonucunda da benzer olarak dışa açıklığın büyüme oranı üzerinde nedensel etkiye sahip iken, büyüme oranının da dışa açıklık üzerinde nedensellik etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulgulanmıştır. Araştırma kapsamında yapılan tüm analiz sonuçlarından aşağıdaki şekil yardımıyla görselleştirebileceğimiz tek yönlü bir ilişki saptanmıştır. Şekildeki okun iki yönlü olması ilişkinin çift taraflığı olduğunu gösteriyor.

Şekil 3. Değişkenler Arasında Tespit Edilen Nedensel İlişki

Çalışmadaki bulgulara ek olarak hatırlamakta fayda olan bir durum ise şudur; iktisadi değişkenler ile yapılan ekonometrik analizler için kurulan ilişkinin teorik boyutu oldukça önemlidir. Çalışmamızda GSYH'deki yüzde büyüme oranı yalnızca ticari dışa açıklık bağımsız değişkeni ile açıklamaya çalışılmıştır. Model teorik olarak eksik görünmesine rağmen, ticari dışa açıklığın GSYH büyümesindeki etkisini göstermesi bakımından faydalı olacaktır. Diğer yandan GSYH'deki büyümeyi etkileyen birçok faktör vardır ve araştırmada bu faktörlerin hepsi değişken olarak tanımlanabilir. Fakat

araştırmanın konusunun dışa açıklığının büyüme üzerindeki etkisi olması sebebiyle bir bağımlı ve bir bağımsız değişkenli zaman serisi yeterli görülmüştür.

Dışa açıklığın ekonomideki büyümeyi etkileyip etkilemediğinin araştırıldığı araştırma bulguları neticesinde ise, dışa açıklık derecesinin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği saptanmıştır. Ve dışa açıklıktaki bir birim artışın, ekonomik büyümeyi 0,26 birim arttırdığı belirlenmiştir. Bu değer ekonomik büyüme üzerinde ticari açıklık değişkeninin önemli bir etkisi olduğunu ifade etmektedir.

SONUÇ

Küreselleşme mal ve hizmetlerin, üretim faktörlerinin, teknolojik birikimin ve finansal kaynakların ülkeler arasında serbestçe dolaşabilmesiyle başlayan; faktör, mal, hizmet ve finans piyasalarının giderek bütünleştiği bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde küreselleşmenin artan hızı ve etki alanının genişlemesi ile birlikte, dünya ekonomisi hızlı bir liberalizasyon süreci içine girmiştir. Liberalizasyon en çok ekonomik anlamda kendini göstermiş; bununla birlikte ticari ve finansal liberalizm küreselleşme sürecinin en önemli unsurları haline gelmiştir. Özellikle ticari liberalizasyonun dünya ekonomisindeki artan önemi ile birlikte, birçok ülke ticaret politikasını yeniden düzenlemiştir. İki ülke arasında yapılan ticaretten sadece ihracatçı ülkenin kazançlı çıkacağı görüşünde olan Merkantilist anlayışlar terk edilip; temeli Adam Smith'in Mutlak Üstünlükler Teoremine uzanan; ticaretin uzun dönemde iki ülke açısından da büyümeyi ve refahı arttıracığı ve ticaretten iki ülkenin de dinamik ve statik kazançlar elde edeceği görüşü kabul edilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte ülkeler, piyasalara daha az müdahaleci, daha fazla serbestlik tanıyan politikalara yönelmiştir. .

Tarihsel süreç içerisinde I. Dünya Savaşı ile yayılan ulusçuluk anlayışının ekonomi politikalarına yayılması ve sonrasında 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran ile ülkeler tekrar korumacı politikalara yönelmiştir. Bu yıllar süresince ülkeler içe kapalı politikalar uyguladıkları için küreselleşme süreci kesintiye uğramıştır. Yaşanan ikinci Dünya Savaşı sonrası ise bağımsızlıklarını kazanan ülkelerin kendilerine yetememeleri sonucu ticaretin liberalizmi düşüncesi yeniden canlanmıştır. Ülkeler dünya barısını sürekli kılmak, uluslararası ekonomik işbirliğini gerçekleştirmek, gelişmekte olan ülkelerin kalkınma çabalarına yardımcı olmak ve asıl önemlisi uluslararası ticareti serbestleştirmek amacıyla, o dönemde yaşanan ekonomik milliyetçilik akımlarına bir tepki ve batıda yaşanan bütünleşmenin bir simgesi olarak, 1944 yılında Bretton Woods Konferansı gerçekleştirilmiştir. En önemli amacı uluslararası ticareti serbestleştirmek olan bu konferansta, dünya çapında iki büyük ve önemli mali kuruluş olan Dünya Bankası (DB) ile Uluslararası Para Fonu (IMF) kurulmuştur. Dolayısıyla politika yapıcıları dışa açılma politikasının tamamlayıcı kurum ve politikaları ile ulusal yatırım stratejisi, makroekonomik istikrar, rekabetçi piyasa ortamı, ulusal uzlaşma konusunda ilerleme kaydetmişlerdir.

1970’li yıllar itibariyle itibaren krize giren dünya ekonomisi, bu krizden çıkmak için daha önceki dönemde uygulanan ekonomi ve ticaret politikalarında farklı politikalar uygulamaya başlamıştır. Bu yıllarda yaşanan petrol krizi, küreselleşme sürecini dönüşüme uğratarak sürecin hız kazanmasına neden olmuştur. Bu dönüşüm birçok gelişmekte olan ülkeyi dış ticaret politikalarını liberalize etmeye ve böylece dışa açık ekonomi politikaları uygulamaya yöneltmiştir. Bu çerçevede ticaret liberalizasyonu sayesinde büyümenin daha hızlı olacağı inancı yaygınlaşmış ve liberal ticari unsurlar gelişmekte olan ülkelere önerilen politikaların ana bileşenlerinden olmaya başlamıştır.

1980’li ve özellikle de 1990’lı yıllar gelişmekte olan ülkeler açısından ekonomik anlamda önemli yapısal dönüşümlerin yaşanmış olduğu bir dönemdir. Bu dönemde, gelişmiş ülkelerin ihracata dayalı büyüme stratejileri izleyerek yüksek büyüme rakamlarına ulaşması ve gelişmekte olan ülkelerin artık ithal ikameci büyüme politikalarını sürdürülemeyeceğini anlaması, bu ülkelerin dış ticaret ve sermaye hareketleri önündeki engelleri kaldırmasına neden olmuştur. Dışa açıklığın ülkelerin uluslararası işbölümüne katılım hızını ve biçimini değiştirmesi beklenmekte, böylece ülkelerin ödemeler dengesi sorunlarının üstesinden gelerek, teknolojik gelişmelerini, ekonomik büyümelerini arttıracacağı düşüncesi varolmuştur.

Türkiye’de bu konjonktürel gelişmeler ışığında 1970’li yıllarda dış etkilerden kaynaklı olarak yaşanan ekonomik ve sosyal bunalım sonrası 24 Ocak 1980’de bir dizi ekonomik kararlar almıştır. 24 Ocak 1980 kararlarıyla ithal ikameci stratejiyi terk ederek dışa açık kalkınma stratejisini benimsenmiş; bu yıldan itibaren Türkiye’nin ihracat ve ithalat büyüklükleri, dış ticaret hacminin/GSMH’ye oranı büyük ölçüde artmıştır

1980 kararları, Türkiye ekonomi politikaları tarihinde bir dönüşüm yılı olarak kabul edilmekte ve bu dönüşüm günümüzün ekonomi politikalarını da şekillendirmektedir. 1980’de başlayan ticari liberalizasyon çabaları, çeşitli anlaşmalara imza atarak ve DTÖ’ye üye olarak pekiştirilmiştir. İlerleyen yıllarda 1990’lı ve 2000’li yılların dış ticaret politikalarını şekillendiren en önemli unsur 1996 tarihinde AB ile aramızda imzalanan GB Anlaşması’dır. Gümrük Birliği; birliğe üye ülkeler arasında mal dolaşımıyla alakalı gümrük tarifesi, kota gibi her türlü ticari engelin kaldırılarak mal dolaşımının serbestleştirildiği ve üçüncü ülkelere karşı ortak bir gümrük tarifesi uygulandığı bir sistem olup ekonomik bütünleşmenin en önemli aşamalarından biridir.

Ülkelerin ticari liberalizasyon düzeyini ölçmek için ticari dışa açıklık kavramı kullanılır. Ticari dışa açıklık oranı, ticari liberalizasyon üzerinden hesaplanan bir ölçüt olduğu için, ticari liberalizasyonun anlaşılması ticari dışa açıklığın ne anlama geldiğini açıklayacaktır. Ticari liberalizasyon kavramının ülkeler bazında daha rahat anlaşılması için çeşitli ölçütler bulunmaktadır Çalışmada genel kabul gören ticari açıklık oranı literatürde en çok yer bulan yer bulan; $[(\text{ihracat}+\text{ithalat})\cdot 100/\text{GSMH}]$ ölçümüdür.

Çalışmada, Türkiye’de 1980’den itibaren dış ticaret politikasında gerçekleştirilen bu dışa dönük politikanın 1995-2015 dönemi için reel üretime ve dolayısıyla da büyümeye etkisi incelenmiştir. Analiz dönemi başlangıcı olarak 1995 yılının seçilmesinin nedeni, temel amacı dünya ticaretini serbestleştirmek olan ve bu nedenle kuruluşunu ticari açıklığın resmi tarihinin başlangıcı olarak kabul edebileceğimiz DTÖ’ nün faaliyete geçiş tarihi ve Türkiye’nin gümrük Birliğine geçiş süreciyle liberalizasyon politikalarının önem kazandığı bir yıl olmasıdır.

Çalışmada TCMB’nin Elektronik Veri Dağıtma Sisteminden (EVDS) alınan veriler kullanılmıştır. Yıllık verilerle yapılan analizde, 1995-2015 dönemleri arasındaki veriler dikkate alınmıştır. Modelde bağımlı değişken olarak Türkiye’nin büyüme oranı, bağımsız değişken olarak ise ticari dışa açıklık oranı kullanılmıştır Çalışmada ilk olarak değişkenlere yönelik birim kök testleri gerçekleştirilmiştir. Ekonometrik analizlerde kullanılan zaman serilerinin durağan olması ve dolayısıyla kullanılacak serilerin birim kök içermemesi gerekmektedir. Bu çalışmada, ekonometrik analizlere geçmeden önce kullanılacak olan değişkenlere ait zaman serileri için serilerin durağanlıkları önce ADF, birim kök testi ile araştırılmıştır. Büyüme oranının düzey değerlerde durağan iken dış açıklık değişkenlerinin düzeyde durağan olmadığı ($p>0,05$) ilk farkında ise durağanlaştığı görülmüştür ($p<0,05$). Değişkenlerin durağanlığının belirlenmesinden sonraki aşamada, bu değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkinin varlığının araştırılma için ko-entegrasyon analizi yapılmaktadır. Johansen ko-entegrasyon (eş bütünleşme) analizi sonucu değişkenlerin anlamlılık değeri incelendiğinde değişkenler arasında bir adet eş bütünleşme ilişkisi olduğu görülür. Daha açık bir ifade ile modelimizdeki iki değişken birbiri ile uzun dönem ilişki içindedir.

Çalışmada kullanılan ekonometrik analiz yöntemlerinden VAR analizi öncesi uygun gecikme uzunluğu bilgi kriterlerine göre belirlenmiş olup, uygun gecikme uzunluğu ve değişkenlerin durağan hali ile analiz edilmiştir. Var analizi sonrası çalışmada iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisinin tespiti için Granger nedensellik analizi uygulanmıştır.

Dış açıklık değişkenin bağımlı değişken olduğu model için var analizi test sonuçlarına göre değerlendirildiğinde; dışa açıklığın bir gecikmeli değerinin dışa açıklık üzerine etkisi anlamlı ve pozitiftir.($p<0,05$). Büyüme oranı değişkenin ise bir gecikmeli değerinin dışa açıklık değişkeni üzerine etkisi de anlamlı ve pozitiftir.($p<0,05$) Modeldeki sabit terim istatistiksel olarak anlamlı ve pozitiftir.($p<0,05$)

Büyüme oranının bağımlı değişken olduğu modelin test istatistikleri incelenirse; dışa açıklık değişkeninin bir gecikmeli değerinin büyüme üzerine etkisi anlamlı ve pozitiftir.($p<0,05$) Büyüme oranı değişkeninin bir gecikmeli değerinin büyüme oranı değişkenine etkisi ise istatistiksel olarak anlamsızdır.($p>0,05$). Modeldeki kesme terimi de istatistiksel olarak anlamsızdır.($p>0,05$)

Dışa açıklığın ekonomik büyümeyi etkileyip etkilemediğini incelemek amacıyla Doğrusal Regresyon istatistiksel yöntemine geçmeden önce değişkenler arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla Pearson Korelasyon analizi uygulanmıştır. Bulgulara göre;

Dışa açıklık ile arasında %99 güven aralığında anlamlı derecede pozitif yönlü kuvvetli bir ilişki bulunmaktadır ($r=,637$, $p<0,01$).

Ekonomik büyüme ile dışa açıklık arasında %99 güven aralığında anlamlı derecede pozitif yönlü zayıf bir ilişki bulunmaktadır ($r=,162$, $p<0,01$).

Regresyon analizi ile ise ekonomik büyüme üzerinde dışa açıklığın etkili bir faktör olup olmadığı ve bu faktörün etki gücünün ortaya konması hedeflenmiştir. Dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin olduğu regresyon modeli statiksel olarak anlamlı bir modeldir ($R= .162$, $F(2,19)= 9,98$ $p= 0,002$).

Olasılık değerleri incelendiğinde büyüme oranının dışa açıklık üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir nedensel etkisi saptanmıştır.($p<0,05$). Dış açıklığın da büyüme üzerindeki nedensel etkisi ise % 95 güven düzeyinde anlamlı olarak bulgulanmıştır. ($p<0,05$) Söz konusu nedensellik çift taraflıdır.

Araştırma konusu olan 1995-2015 dönemi zaman serisi için regresyon koşulları sağlandıktan sonra yapılan tahminleme çalışmalarında dışa açıklığın büyüme oranı üzerindeki etkisi anlamlı olarak bulgulanmıştır. Yapılan VAR modeli analizinde dışa açıklığın bir gecikmeli değerinin büyüme üzerine anlamlı bir etkide bulunurken, büyüme oranının bir gecikmeli değerinin de dışa açıklık üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı hesaplanmıştır. Yapılan Granger nedensellik analizi sonucunda da benzer olarak dışa açıklığın büyüme oranı üzerinde nedensel etkiye sahip iken, büyüme oranının da dışa açıklık üzerinde nedensellik etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulgulanmıştır. Araştırma kapsamında yapılan tüm analiz sonuçlarından çift yönlü bir ilişki saptanmıştır.

Sonuç olarak dışa açıklıktaki bir birim artışın, ekonomik büyümeyi 0,26 birim arttırdığı saptanmıştır. Bu değer ekonomik büyüme üzerinde ticari açıklık değişkeninin önemli bir etkisi olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda; ülkeler dışa açık kalkınma stratejisi izleyerek ölçek ekonomilerinden yararlanma, rekabet yapısının iyileşmesi, teknoloji ve bilgi transferi, kaynak dağılımının küresel boyutta optimizasyonu gibi sürdürülebilir ekonomik büyümenin dinamiklerine ulaşma şansına kavuşabilir.

KAYNAKÇA

- Akay, T. (2008). Avrupa Birliği İstihdam Politikası Genel Esasları, TİSK Yayınları, Yayın No:291, Ankara.
- Akdiş, M. (2002). Global Finansal Sistem Finansal Krizler Ve Türkiye, Beta Yayınları, (1. Baskı), İstanbul.
- Akkaya, Y. (2008). “Globalleşme: Neo-Korporatizmin Sonu mu?”, *Prof.Dr. Metin Kutal’a Armağın*, Türk Ağır Sanayi ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Yayınları, (1. Baskı), Ankara
- Akman, S. (1998). “Etik Açıdan Serbest Ticaret Üzerine Bazı Düşünceler”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Cilt:3, (Sayı: 10- 11), ss. 86-97
- Aktan, C. C. (1994). Çağdaş Liberal Düşüncede Politik İktisat, Takav Matbaası, (1. Baskı), Ankara.
- Aktan, C. C. ve Şen, H. (1999). Globalleşme, Ekonomik Kriz ve Türkiye, Topyöv Yayınları, (1. Baskı), Ankara.
- Aktan, C.C. (1995). “Klasik Liberalizm, Neo Liberalizm ve Libertarianizm”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 28 (Sayı:1), ss. 3-32.
- Akyüz, M. ve İşğüden T. (1990), Uluslararası İktisat, Evrim Kitabevi, İstanbul.
- Alessandrini, M. Fattouh, B. Ferrarini, B. ve Scaramozzino, P. (2009). “Tariff Liberalization and Trade Specialization in India”, *ADB Economics Working Paper Series*, (No. 177), November, pp. 1-19.
- Axford, B. (1995), The Global System, St. Martin’s Press, New York.
- Bal, H. (1998). “Güneydoğu Asya Ülkeleri, Dış Borç Krizi ve Gelişmekte Olan Ülkeler”, *Ekonomi Başak Dergisi*, (Sayı:101), Eylül/Ekim, SS.98-105.
- Bal, H. (2005). “Uluslararası Ticaret ve Geçiş Ekonomileri: Kırgızistan Örneği”, *Manas Sosyal Bilimler Dergisi*, (Sayı: 10), ss.137-162.

- Balkan, E. ve Yeldan, E. (2002), “Peripheral Development under Financial Liberalization: The Turkish Experience.”,
<http://academics.hamilton.edu/economics/home/Workpap/01_01.pdf>
12.03.2017
- Bekana, D. M. (2011). “Economic Liberalization as Development Policy: The Contemporary Debate”, *The Romanian Economic Journal*, (No.40) , pp 3-23.
- Bekmez, S. (2002). “Sectoral Impacts of Turkish Accession to the European Union”, *Eastern European Economics*, Vol:40, (No:2), pp.57-84.
- Berksoy, T. (1994). Dış Ticarete Liberalleşme ve İthalat Eğilimleri, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, (Sayı:27), İstanbul.
- Celasun, M. (1991). “Trade and Industrialization in Turkey: Initial Conditions, Policy and Performance in the 1980s”, Vol:11, ed. G.K. Helleiner, *Trade Policy and Industrialization in Turbulent Times*, Routledge , London and New York.
- Celasun, M. ve Rodrik, D. (2002). The Impact of Globalization on the Turkish Economy, (1. Baskı), TCMB Yayınları, Ankara.
- Cowling, M. (2004). “The Growth- Profit Nexus”, *Small Business Economics*, Vol. 22, pp. 1-9
- Dağdelen, İ. (2004). “Liberalizasyon”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, (Sayı:1) ss. 1-59.
- Demirbugan, M. A. (2005). “Doğu Avrupa Ve Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkelerinin Ekonomik Dönüşüm Sürecinde Temel Eğilimler”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, C.VII, (Sayı: 2), ss. 165-179.
- Demirgüç- Kunt, A. ve Detragiache, E. (1998), Financial Liberalization and Financial Fragility, (İssue 1), The World Bank Policy Research Series, New York.
- DPT. (2006). Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007–2013), DPT yayınları, Ankara.
- DPT. (2010). 2011 Yılı Programı. DPT yayınları, Ankara.

- DPT. (2011,2012). Orta Vadeli Program (2011-2013). DPT yayınları, Ankara.
- Dural, B. Y. (2007). Geçiş Ekonomileri: Plandan Piyasaya, (1. Baskı), Beta Yayınları, İstanbul.
- Eğilmez, M. (2013), Merkez Bankasının Sterilizasyon Uygulaması. <<http://www.mahfiegilmez.com/2013/05/sterilizasyon-politikas-ve-tcmb.html>> 15.02.2017.
- Emek, U. (2000). “Finansal Piyasalarda Serbestleşmenin İktisadi Büyüme Üzerine Etkileri”, *Rekabet Dergisi*, Cilt: 1, (Sayı: 3), ss. 58-83.
- Emsen, Ö. S. ve Değer, K. M. (2007). “Ticari ve Siyasal Liberalizasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkileri: Geçiş Ekonomileri Deneyimi”, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 21, (Haziran), ss.161-195.
- Engin, N. (1992). Uluslararası Ticarete Korumacı Eğilimler, Yayın No: 1992-4, İTO Yayınları, İstanbul.
- Erzan, R. ve Filiztekin, A. (1997). “Competitiveness of Turkish SMEs in the Customs Union”, *European Economic Review*, (No:41), pp.881-892.
- Freeman, A. (1998). “Dünyanın Sonunun Sonu mu?”, Çev: Sungur Savran, *İktisat Dergisi*, (Sayı:385), ss.54-65.
- Günçavdi, Ö., Küçükçifçi, S. ve Üngör, M. (2011). “Cari Açıklar ve Türkiye Ekonomisinin Artan Döviz İhtiyacı”, *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Dergisi*, (Sayı: 3), ss. 57-84.
- Gürbüz, R. (2006). *Finansal Serbestleşme Sürecinde Türkiye’de Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Makroekonomik Etkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Haberler, G. (1970). Dış Ticaret Teorisine Genel Bir Bakış, Çev. Necati Mumcu, (1. Baskı), İstanbul Üniversitesi İktisadi Gelişme Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

- Hartler, C. ve Laird, S. (1999). "The EU Model and Turkey - A Case for Thanks giving?", *World Trade Organization: Staff Working Paper*, TPRD-99-01, (January), pp. 1-19
- İncekara, A. (1995). Devlet Teşvikleri: Genel Değerlendirme, (1. Baskı), İTO Yayınları, İstanbul.
- Kalaycıoğlu, S. (1991). Dış Ticarete Korumacılık ve Liberasyon: Teori ve Dünyadaki Uygulamalar, (1. Baskı), Beta Basım, İstanbul.
- Kalinova, B. (2000). "A Decade of Trade Liberalisation in Transition Economies" , Centre for Co-Operation with Non-Members Trade Directorate, Vol: 110, pp.1-41.
- Kar, M. Kara, M. A. ve Kaplan, M. (2004). Sermaye Hareketlerinin Makroekonomik Etkileri, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 1 (Sayı: 1), ss: 13-14.
- Karacan, A. İ. (1997), Bankacılık ve Kriz, (2. Baskı), Creative Yayıncılık, İstanbul.
- Kazgan, G. (2015), Küreselleşme ve Ulus-Devlet, Yeni Ekonomik Düzen, (6. Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Keskin, N. (2008). *Finansal Serbestleşme Sürecinde Uluslararası Sermaye Hareketleri Ve Makroekonomik Etkileri: Türkiye örneği*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Kılıç, C. (2012). Finansal Liberalizasyon Sürecinde Türkiye'nin Sektörel Yapısında Meydana Gelen Değişmeler, *Kafkas Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 3, (Sayı: 4), ss. 107-148.
- Kingsley, O., K. Okechukwu, O. G. and Adeniyi, A. (2004), "Is Trade Openness Valid For - Run Growth: A Cointegration Approach?", *Working Paper: African Institute for Applied Economics*, No:12, pp. 1-21.

- Köse, Ö. (2003). Küreselleşme Sürecinde Devletin Yapısal ve İşlevsel Dönüşümü, *Sayıştay Dergisi*, (Sayı: 49), ss: 3-46.
- Kösekahyaoğlu, L. ve Özdamar, G. (2005). “Türkiye, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya ve Estonya’nın Sektörel Rekabet Gücü ve Dış Ticaret Yapısı Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Sosyoekonomi Dergisi*, (Sayı: 2), ss.73-102.
- Krueger, A. ve Aktan, O. (1992). *Swimming Against the Tide: Turkish Trade Reform in the 1980s* Institute for Contemporary Studies, Law of the Central Bank of the Republic of Turkey, Ankara.
- Li, X. (2004). “Trade Liberalization and Real Exchange Rate Movement”, *IMF Staff Papers*, (Sayı: 3), pp. 553-584.
- Lindert, P. H. ve Kindleberger, C. P. (1982). *International Economics*, Richard D. Irwin Inc. Illinois, USA
- Mercenier, J. ve Yeldan, E. (1997). "On Turkey's Trade Policy: Is a Custom Union With Europe Enough?", *European Economic Review*, No. 41, ss.871-880.
- Mittelman, J. H. (1997). “The Dynamics of Globalization”, *Globalization: Critical Reflections*, Ed: James H. Mittelman, (Issue:1), Lynne Rienner Publishers, London.
- Miynat, M. (2002). “Liberalizasyon Sürecinde Ortaya Çıkan İstikrarsızlıklar ve Çözüm Önerileri”, *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt:9, Sayı:1-2, s. 112-267.
- Monfort, B. (2008). “Chile: Trade Performance, Trade Liberalization, and Competitiveness”, *IMF Working Paper*, Vol: 44, pp.1-3.
- Odekun, M. (2005). *The Cost of Economic Liberalization in Turkey*, (Issue: 1), Lehigh University Press. USA

- Öniş, Z. ve Şenses, F. (2004). "Global Dynamics, Domestic Coalitions and a Reactive State: Major Policy Shifts in Post-War Turkish Economic Development", *Middle Eastern Studies Paper*, Vol: 40, (No.4), ss: 3-24.
- Özel, H. A. (2012). Türkiye Ekonomisinde Ticari ve Finansal Serbestleşme Teori ve Politika, (1. Baskı), Kriter Yayınevi, İstanbul.
- Özer, M. (2003). Financial Liberalization in Turkey During the Period 1980- 2000, *Journal of Economic Cooperation*, Vol:24, (Sayı:2), pp: 4-10.
- Özgen, F. (1998). Globalleşme Sürecinde Gelişmekte Olan Ülkelerde Finans Piyasaları. Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, (Sayı: 11), ss:45-75.
- Özmen, Ç. (2011), *Finansal Piyasaların Serbestleştirilmesinin Finansal Krizlere Etkileri Ve Türkiye'deki Durum*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özsoylu, F. (1994). "Kayıtdışı Ekonomiden Kim Kazanıyor Kim Kaybediyor?", Ekonomik Forum, Şubat, TOBB, Ankara.
- Parlatır, İ. Zülfikar, H. ve Gözaydın, N. (1997). Okul Sözlüğü, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Ricardo, D. (1997). Ekonomi Politigin ve Vergilendirmenin İlkeleri, Çev. Tayfun Ertan, (2. Baskı), Belge Yayınları, İstanbul.
- Rodrik, D. (2000). Yeni Küresel Ekonomi ve Gelişmekte Olan Ülkeler, Çev. Sultan Gül, (2. Baskı), Sabah Kitapları, İstanbul.
- Root, F. R. (1978). International Trade and Investment, (Issue: 1), South - Western Publishing, USA.
- Sachs, J. (1998). "International Economics: Unlocking the Mysteries of Globalization", *Foreign Policy Paper*, Spring, (No:110), pp: 28-55.
- Sarı, S., Gerni,C., Yurttañıkımaz, Z. Ç. ve Gencer. A.H. (2012). "Rekabet Gücü ve Ekonomik Büyüme İlişkileri: Orta Asya Ve Kafkasya Geçiş Ekonomileri

Üzerine Bir İnceleme”, International Conference On Eurasian Economies-2012, 11-13 October, Kazakistan.

Savrul, B. K. Özekicioğlu, H. ve Özel, H. A., (2013), Türkiye’de Finansal Serbestleşmenin Tarihsel Gelişimi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Sayı: 38), ss: 227-237.

Shafaeddin, S. M. (2005). “Trade Liberalization and Economic Reform in Developing Countries: Structural Change or De-industrialization?” *United Nations Conference on Trade and Development*, (No: 176), pp. 1-26.

Soğuk, H. (2000). Gümrük Birliği’nin Türkiye Ekonomisine Etkileri, (1. Baskı), İKV Yayınları, İstanbul.

Sönmez, M. (2005). Türkiye’nin Dış Ticaretinin Sektörel Analizi: 2000–2004, Ege Bölgesi Sanayi Odası Yayını, İzmir.

Sönmez, S. (2005). Dünya Ekonomisinde Dönüşüm, (2. Baskı), İmge Kitabevi, Ankara.

Stiglitz, J. E. (2002). Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı, (4. Baskı), Plan B Yayınları, İstanbul.

Şahinöz, A. (1998). Türkiye Ekonomisi ve Sektörel Analiz, (1. Baskı), Turhan Kitabevi, Ankara.

Taşkın, E. ve Üstünkaya, U. (2010). İki Vitesli Büyümeden Seyir Hali Moduna Geçiş, 2011’e Girerken Dünya ve Türkiye Ekonomisi Raporu, TÜSİAD Yayınları, Yayın No:2010-12/510, İstanbul.

TCMB. (2002). Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri, Yıllık Rapor, TCMB, Ankara.

TEPAV. (2006). “Büyüyen Sektörlerin Artan İthalatı ve Cari Açığa İlişkin Gelişmeler”, TEPAV Ekonomi Politika Notları, <<http://www.tepav.org.tr/>> 13.02.2017.

TİSK. (2008). Avrupa İşgücü Piyasalarının Karşı Karşıya Bulunduğu Temel Zorluklar: Avrupa Sosyal Ortaklarının Müşterek Analizi, Yayın No: 290, TİSK Yayınları, Ankara.

- Togan, S. Nebioğlu, H. ve Doğan, S. (2005). "Integration and Manufacturing Industry," in Bernard Hoekman and Subidey Togan, (eds.), Turkey: Economic Reforms and Accession to the EU, The World Bank, Washington.
- Tuncel, C. O. (2010). Finansal Liberalizasyon ve Küresel Krizin Yapısal Nedenleri: Gelişmekte Olan lkeler İçin Dersler Sempozyumu, Balıkesir Üniversitesi, Bandırma İİBF, 27-29 Mayıs 2010.
- Turan, G. (2006). "Piyasa Ekonomisine Geçiş lkelerinde Reformlar ve Yeni Devletlerin İşlevleri", *Kamu-İş İş hukuku ve İktisat Dergisi*, Cilt: III, (Sayı: 4), ss. 11-25.
- Turan, K. (1994). "Küreselleşen ağımız ve alışma Hayatı", *Kamu-İş Dergisi*, Cilt:3, (Sayı:3), ss. 11-23.
- TÜİK. (2011). Türkiye İstatistik Yıllığı 2010, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara.
- Tkel, . (2007). *Finansal Serbestleşmenin Türkiye'nin Ekonomik Performansı zerine Etkileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Türkan, E. (2006). "retimde İthalat ve İhracat Bağımlılığı", *TCMB Working Papers*, <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/ae00aa0a-c28c-4040-93fb-1579dbe22952/UretimdeDisTicaretBagimlilik.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ae00aa0ac28c-4040-93fb-1579dbe22952>, 02.01.2017.
- Türker, İ. D. (2010). *Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Gelişmekte Olan lkelere Makro Ekonomik Etkileri*. Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- TÜSİAD. (2011). Sabancı Üniversitesi Rekabet Forumu, (1. Basım), Kasım, İstanbul.
- United Nations. (2010). Report on the World Social Situation 2010, <http://www.un.org/esa/socdev/rwss/docs/2010/fullreport.pdf> 08.12.2016

- Vixathep, S. (2011). "Trade Liberalization and Comparative Advantage Dynamics in Lao PDR", *Lao Trade Research Digest*, Vol: II, (June), pp.1-34.
- Williamson, J. ve Mahar. M. (2002). Finansal Liberalizasyon Üzerine Bir İnceleme, Çev. Güven Derice, (2. Baskı), Liberte Yayınları, Ankara
- Yay, T. Yay, G. ve Yılmaz, E. (2001). Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Finansal Düzenlemeler, (1. Baskı), İTO Yayını, İstanbul.
- Yeldan, E. (1996). Az Gelişmiş Ülkelere Yönelik Kısa Vadeli Sermaye Akımlarının Makroekonomik Etkileri Üzerine Gözlemler, *İktisat Dergisi*, (Sayı:360-361), ss: 49-57.
- Yeldan. E. (2009). Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim, Büyüme, (14. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yentürk, N. (2003). Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Gelişimi ve Türkiye Ekonomisinin Krizleri Üzerindeki Etkisinin Modellenmesi, A. Çimenoğlu, (Ed.), *Körlerin Yürüyüşü Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler*, (1.Baskı), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, ss :73-102, İstanbul.
- Yılmaz, B. (2003). "Turkey's Competitiveness in the EU: Turkey and the Candidate Countries", *Eastward Enlargement of the Euro-zone Working Papers*, (No:12), pp: 43-57.
- Yılmaz, K. Akçay, C. ve Alper, E. (2002). Enflasyon ve Büyüme Dinamikleri: Gelişmekte olan Ülke Deneyimler Işığında Türkiye, TUSİAD Yayınları, (Aralık), İstanbul.
- Yücel, Y. (2010). "Uluslararası Ticaretin Serbestleşmesi Sürecinde Türk Tekstil ve Sanayi Sektörünün Rekabet Gücü ve Çin Tehdidi", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: XXIX, (Sayı:2), ss.227-250.
- Yükseler, Z. ve Türkan, E. (2006). Türkiye'de Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm: Küresel Yönelimler ve Yansımalar, TÜSİAD-Koç Üniversitesi Araştırma Forumu Çalışma Raporu, İstanbul.